

Ե. Ա. ԱՐԳԱՐՅԱՆ

ՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԵՎ ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ԵԳԻՊՏԱԿԱՆ ՀՆՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈԽՈՒՄ

ՆԵՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆ

1952 թ. հուլիսյան հեղափոխությունը եգիպտական ժողովրդի կյանքում նշանավորեց հասարակական-տնտեսական ու քաղաքական նոր հարաբերությունների սկիզբը:

Եգիպտոսի նորագույն պատմության ուսումնասիրվող ժամանակահատվածը (1952—1956 թթ.) շրջադարձային մի փուլ է եգիպտական ժողովրդի ազգային-ազատագրական, հակազաղութատիրական ու սոցիալական պայքարում: Այդ փուլի կարևորությունն այն է, որ հենց այդ ժամանակամիջոցում եգիպտական ժողովրդին հաջողվեց թոթափել դարավոր գաղութային լուծը, միջազգային ասպարեզում կանգնել հակաիմպերիալիստական ու դրական շեղոթության դիրքերում, սկիզբ դնել սոցիալ-տնտեսական վերափոխումներին:

* * *

Համաշխարհային առաջին և երկրորդ պատերազմներում իմպերիալիզմի առավել հետադեմ և հանցագործ տարատեսակն հանդիսացող գերմանական ծավալապաշտության ջախջախումը և աշխարհի առաջադիմական ուժերի հաղթանակի շնորհիվ սոցիալիստական համագործակցության երկրների խմբակցության կազմավորումը նոր լիցք հաղորդեցին գաղութային երկրների ժողովուրդների ազգային-ազատագրական պայքարին: Անկարող լինելով զսպել իրենց երկրների անկախության համար պայքարի ելած գաղութային ժողովուրդների հուժկու ելույթները, իմպերիալիզմն ստիպված էր ժամանակ առ ժամանակ փոխել իր գործունեության տակտիկան և մեթոդները: Նա ձգտում էր երկարաձգել իր տիրապետությունն ամեն մի երկրում և, երբ նրա ջանքերը հաջողություն

չէին ունենում, աշխատում էր այդ երկրներում պահպանել իր ազդեցությունը՝ իշխանությունը հանձնելով իմպերիալիստամետ խավերին, կաշկանդելով այդ երկրներին զանազան համաձայնագրերով ու պայմանագրերով: Իմպերիալիզմն իր գործունեության հիմնական սլաքն ուղղելով առաջադիմության և ազատության հենարան հանդիսացող սոցիալիստական երկրների և առաջին հերթին Սովետական Միության դեմ, ամեն զնով աշխատում էր արդեն անկախություն ձեռք բերած երկրներին ներքաշել հակասովետական ռազմական տարբեր խմբակցությունների մեջ:

Առաջին համաշխարհային պատերազմից հետո բրիտանական գաղութարարները, ձգտելով օրինականացնել իրենց ներկայությունը Եգիպտոսում, ամեն կերպ ջանում էին նրան պարտադրել մի այնպիսի պայմանագիր, որը նրանց թույլ կտար ստրատեգիական դիրք ունեցող այդ երկրում պահպանել իրենց դիրքերը, ուժեղացնել իրենց ազդեցությունը: Եգիպտոսի բուրժուական վաժատիրական ավագանին անհանգստացած 30-ական թվականների սկզբներին նոր թափ ստացած սոցիալական հուզումներից և հույս չունենալով, թե իշխանությունը իր ձեռքում կարող է պահել առանց անգլիացիների օգնության, 1936 թ. օգոստոսի 26-ին Բրիտանիայի հետ կնքեց մի պայմանագիր, ըստ որի, փաստորեն շարունակվելու էր բրիտանական օկուպացիան և, ի հավելումն դրա, Եգիպտոսն իր վրա վերցնում էր զանազան պարտավորություններ, որոնք սահմանափակում էին երկրի անկախությունն ու ինքնուրույնությունը:

Հիտլերյան Գերմանիայի ջախջախումը, միջազգային ասպարեզում պատերազմից հետո ստեղծված նոր իրադրությունը պայմանավորեցին ինչպես ամբողջ աշխարհում, այնպես էլ Մերձավոր արևելքում ազգային-ազատագրական պայքարի թափի հզորացումը: 1945—1946 թթ. եգիպտական ժողովրդի բուռն ելույթներն ընդդեմ 1936 թ. պայմանագրի և Սուեզի ջրանցքի գոտուց բրիտանական զորքերի դուրս բերման համար, հանգեցրին նրան, որ եգիպտական կառավարությունն ընդունեց, որ երկկողմ ձգձգվող բանակցությունները վերահիշյալ պայմանագիրը վերանայելու համար այլևս անօգուտ են և 1947 թ. հարցը փոխադրեց ՄԱԿ-ի Անվտանգության խորհուրդ: Չնայած սովետական պատվիրակության ջանքերին՝ Եգիպտոսի օրինական պահանջները բավարարելու ուղղությամբ, Անվտանգության խորհուրդն ի վիճակի չեղավ որևէ լուծում գտնել այդ հարցին:

Պետք է նշել, որ այդ ժամանակներում իմպերիալիստական հակամարտությունները Մերձավոր արևելքում ավելի սրվեցին, երբ այդ շրջանում սկսեցին ակտիվորեն ներթափանցել ամերիկյան մոնոպոլիա-

ները: Ներթափանցման արտաքին շղարշներն էին ամերիկյան զանազան «վարդապետություններն» ու «օգնություն ծրագրերը»: Նպատակը, սակայն պարզ էր. ԱՄՆ-ը ցանկանում էր նավթով հարուստ և ստրատեգիական դիրք ունեցող շրջանում հաստատել իր ռազմաքաղաքական և տնտեսական գերակայությունը և իր հակակաշռի տակ առնել այդ շրջանի երկրներին: Նրան նպաստում էր բրիտանական գաղութատիրության դիրքերի աստիճանական թուլացումը, որն արդյունք էր այդ շրջանի ժողովուրդների օրավուր աճող հակաբրիտանական ելույթների:

Ազգային և սոցիալական ազատագրական պայքարի ելած եգիպտական ժողովրդի ուշադրությունը շեղելու համար Եգիպտոսի պալատական ավագանու համար հարմար առիթ հանդիսացավ 1948 թ. մայիսին ըսկըսված պաղեստինյան պատերազմը: Սակայն, ինչպես մյուս արաբական երկրների, այնպես էլ եգիպտական բանակի մարտունակության թուլությունը և պալատական սպեկուլյանտների կողմից զորքերի հին և անպետք զենքերով զինումը կանխորոշեցին պատերազմի ելքը: Պաղեստինում մասնավորապես Եգիպտոսի պարտությունը, սակայն, չի կարելի բացատրել միայն եգիպտական ներքին գործոնների ազդեցությամբ: Երբեք էլ երկրորդական դեր չունեցավ այն հանգամանքը, որ միջազգային իմպերիալիզմը, Իսրայելին ռազմական խոշոր օգնություն տրամադրելով և, ընդհակառակը, աշխատելով որքան հնարավոր է արաբական երկրներին հնարավորություն չտալ միասնականորեն գործելու, ստեղծեց այնպիսի պայմաններ, որ ի վերջո Իսրայելը կարողացավ առանձին-առանձին ջախջախել արաբական բանակները: Իսկապես, դա «ազգային աղետ»² էր արաբական երկրների համար, իսկ ավելի ճիշտ՝ աղետի ըսկիզբը:

Անկասկած Եգիպտոսի ազգային-ազատագրական և սոցիալական պայքարի մեջ 1949—1952 թվականները զբաղում են առանձնահատուկ տեղ: Եգիպտական ժողովրդի հուպատերազմյան պայքարը ընթանում էր 1936 թ. անհավասար պայմանագրի վերացման, երկրի լիակատար անկախության հաստատման, ներքին բարենորոգումներ ձեռնարկելու շուրջը: 1950 թ. մարտից սկսած բանակցությունները, սակայն, շարունակվում էին ձգձգվել բրիտանական կողմի բռնած դիրքի պատճառով:

Ի վերջո, 1951 թ. հոկտեմբերի 8-ին, Եգիպտոսի վաֆդական³ կառավարությունը, ժողովրդական զանգվածների ճնշման ներքո, պառլամենտի քննարկմանը ներկայացրեց 1936 թ. պայմանագիրը և Սուլանի համատեղ կառավարման վերաբերյալ 1899 թ. համաձայնագիրը շեղյալ հայտարարելու օրինագիծը: Հաջորդ օրը, հոկտեմբերի 15-ին, եգիպտա-

կան պառլամենտը շնորհալ հայտարարեց վերոհիշյալ պայմանագիրն ու համաձայնագիրը: Ըստ այդմ էլ փոփոխման ենթարկվեցին երկրի 1923 թ. Սահմանադրության 159 և 160-րդ հոդվածները: 159-րդ հոդվածը փոփոխված էր հետևյալ ձևով. «...Չնայած Եգիպտոսը և Սուդանը մեկ ազգ են, Սուդանի կառավարման վարչակարգը պետք է որոշվի հատուկ օրենքով»: 160-րդ հոդվածը Եգիպտոսի թագավոր Ֆարուկ առաջինին տիտղոսավորում էր «Թագավոր Եգիպտոսի և Սուդանի»⁴:

Անգլիան հրաժարվեց ընդունել եգիպտական պառլամենտի ընդունած որոշումների օրինականությունը:

Եգիպտա-անգլիական հակասությունների սրումն իր արտահայտությունը գտավ Սուեզի ջրանցքի գոտում 1951 թ. և 1952 թ. սկզբներում տեղի ունեցող ընդհարումների բոլորքման և ձգձգվող անարդյունք բանակցությունների մեջ, որոնց անհանգստությամբ էին հետևում ԱՄՆ-ում: Հատկանշական է, որ Կահիրեի հրդեհից⁵ հետո, երբ իշխանությունն անցավ պալատական ավագանուն, ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչներն ավելի հաճախակի սկսեցին այցելել Եգիպտոս: 1952 թ. փետրվարին Եգիպտոսում էր գտնվում պետական դեպարտամենտի ներկայացուցիչ Ք. Ռուզվելտը, որը ձգտում էր եգիպտական կառավարությանը հակել դեպի Միջինարևելյան հրամանատարության դաշինքը: Այնուհետև Եգիպտոս են այցելում ամերիկյան բարձրաստիճան ուրիշ գործիչներ, կոնգրեսականներ: Սակայն, մինչև 1952 թ. հուլիս տեաժ անգլո-եգիպտական և ամերիկա-եգիպտական բանակցությունները մնում են անարդյունք:

Այսպիսով, բրիտանական գաղութարարների՝ իրենց դիրքերը Մերձավոր արևելքում ամեն կերպ պահպանելու ձգտման, Եգիպտոսի բուրժուական վաժատիրական վերնախավի երկակի բնույթ կրող արտաքին քաղաքականության և եգիպտական ժողովրդի ազգային-ազատագրական պայքարի ուժեղացման պատճառով երկրի դրությունը 1952 թ. հեղափոխության նախօրյակին էլ ավելի անկայուն էր դարձել:

Եգիպտոսի արտաքին անկայուն վիճակը միաժամանակ արդյունք էր եգիպտական հասարակության ներքին պառակտվածության, հետադիմական վարչակարգի սոցիալ-տնտեսական հետամնաց հարաբերությունների և բյուրոկրատական վարչական համակարգի: Բուրժուական վաժատիրական վերնախավի վարած ներքին հակաժողովրդական քաղաքականության պատճառով երկրում գնալով խորանում էր սոցիալ-դասակարգային անջրպետը հասարակության տարբեր խավերի միջև:

Եգիպտոսը գյուղացիական երկիր էր: Այս առումով էլ հողային հարաբերությունների հարցը առաջնակարգ նշանակություն ունեւր երկրի

հասարակական և տնտեսական զարգացման համար: Բայց իշխող վերնախավը, որի մեծ մասը կալվածատեր էր և միաժամանակ քաղաքում ներկայացնում էր ազգային բուրժուազիայի կորիզը, ոչ մի քայլի չէր դիմում եզիպտական գյուղում սոցիալական ծայրահեղ բեկնացման ընթացքը կանգնեցնելու համար: Բնակչության բուռն աճը և նոր հողերի յուրացման շահագանցողանքը ընթացքը ավելի ու ավելի էին սրում առանց այն էլ ծայրաստիճան լարված եզիպտական գյուղի սոցիալական հակասությունները:

Վ. Ի. Լենինը դեռ առաջին աշխարհամարտից առաջ գրում էր. «...Անգլիան Եզիպտոսը ավելի ու չդարձնում է մի երկիր, որն արտադրում է միայն բամբակ... և դժվարացնում է արդյունաբերական զարգացումը...»⁶: Այո, բրիտանական գաղութարարները Եզիպտոսին ցանկանում էին տեսնել իբրև իրենց երկրի հումքային կցորդի: Բամբակի պահանջարկի մեծացումը միջազգային շուկաներում պայմանավորում էր եզիպտական կապիտալիստների վերաբերմունքն իրենց կապիտալի ներդրման նկատմամբ: Նրանք իրենց կապիտալը նախընտրում էին ներդնել հողային գործարքների մեջ և կամ էլ տնտեսության այնպիսի ճյուղերում, որոնք արագ և մեծ շահույթ էին բերում: Ազգային արդյունաբերության զարգացումը բնավ նրանց չէր մտահոգում:

Հետպատերազմյան տարիներին երկրի սոցիալ-տնտեսական անբարենպաստ վիճակի վրա ավելի էր անդրադառնում նրա արտաքին տնտեսական կապերի անհավասարակշռությունը: Արտահանության ասպարեզում բամբակի մեծ բաժինը միակողմանի բնույթ էր տալիս դրան: Արտաքին առևտրական հաշվեկշիռը մշտական դեֆիցիտով էր արտահայտվում:

Տեղի տալով արտաքին ճնշումներին և սեփական շահերից ելնելով, եզիպտական վերնախավը պատերազմից հետո ավելի մեծ հնարավորություններ ընձեռեց օտարերկրյա կապիտալին: Առաջվա պես լայն գործողության ասպարեզ ունեին անգլիական ընկերությունները: Մեծ չափով աճեց նաև ԱՄՆ-ի տնտեսական գործունեության ծավալը: 1939—1951 թթ. ամերիկյան մասնավոր ներդրումներն աճեցին ավելի քան հինգ անգամ⁷: Եզիպտոսի շուկան և տնտեսության զանազան ոլորտները ներխուժող ամերիկյան մոնոպոլիաները հաջողությամբ պայքարում էին բրիտանական կապիտալի դեմ: Եզիպտոսում տնտեսական ակտիվ գործունեություն էին ծավալում նաև Ֆրանսիան և ԳՅՀ-ը: Օտարերկրյա կապիտալն ստանում էր մեծ արտոնություններ և փաստորեն իր ձեռքն էր առնում երկրի տնտեսական կյանքի որոշիչ լծակները: Արտաքին

ռազմաքաղաքական և տնտեսական ազդեցութիւնը հետզհետեւ ուժեղանում էր:

Երկրի տնտեսական կյանքի բեկումնային, որը հետեւանք էր օտար-երկրյա և եգիպտական մոնոպոլիաների գործունեութեան, հանգեցրեց նրան, որ 1947—1951 թթ. եգիպտական բազմաթիւ մանր ընկերութիւններ սնանկացան: Հատկապէս հիշարժան է 1947 թ., երբ սնանկ հայտարարվեցին 377 առևտրական ընկերութիւններ³: Եգիպտոսի կենսամակարդակն ամենացածրերից մեկն էր աշխարհում: Մինչև 1952 թ. մեկ անձին ընկնող եկամուտը եգիպտոսում ամսական հասնում էր մոտ 10 գինեյի⁴: Մի կողմ թողնելով այդ գումարի բաշխումը, քանի որ դա վերջին հաշիւով միշին գումար է, նկատենք, որ եթէ բնակչութեան տարեկան աճը կազմում էր 200—300 հազ. մարդ, ապա փաստորեն մեկ շնչին ընկնող եկամուտը նվազեցման մշտական հակում պետք է ունենար, և հետեւաբար ժողովրդի ցածր խավը և՛ աղքատ էր, և՛ շարունակում էր ավելի աղքատանալ: Մինչև 1952 թ. երկրում անգրագետները կազմում էին բնակչութեան 75 տոկոսը: Սա ունեւր երկակի բացասական ազդեցութիւն՝ մասնավորապէս բանվոր դասակարգի վրա: Առաջին դեպքում որակյալ կադրերը նրանց մեջ բնականաբար քիչ էին և երկրորդը՝ անգրագիտութիւնն ազդում էր նրանց քաղաքական հասունութեան վրա: Դործազրկութեան բարձր մակարդակն ավելի դաժան էր դարձնում նրանց շահագործումը ձեռնարկատերերի կողմից: Փաստորեն դեռ իր կազմավորման ընթացքում գտնվող բանվոր դասակարգը, որի կորիզը գյուղի համայնքալ աշխատուժի քաղաք տեղափոխված մասն էր, պահպանում էր ֆալլահի դարավոր հոգեբանութեան գծերը: Չնայած որոշակի տեղաշարժերին, այն դեռ հեռու էր քաղաքական ազդեցիկ ուժ ներկայացնելուց թե թվաքանակով, և թե իր քաղաքական հասունութեամբ: Այնուամենայնիւ, եգիպտական երիտասարդ բանվոր դասակարգն իր արհմիութիւնների միջոցով հետպատերազմյան տարիներին որոշակի պայքար էր մղում իր սոցիալական դրութեան բարելավման և երկրի անկախութեան համար:

Թագավորական հետադիմական վարչակարգի վարած բացահայտ հակակոմունիստական քաղաքականութիւնը երկար տարիների ընթացքում ի վիճակի չեղավ արգելելու կոմունիստական գաղափարների մուտքը եգիպտոս: Եգիպտոսում կոմունիստական գաղտնի խմբեր սկսել էին կազմավորվել դեռևս 20-ական թվականներին, բայց առավել կազմակերպված և առավել եգիպտական բնույթ ունեցողը Հաճեթ Ուն էր (Եգիպտոսի ազգային-ազատագրական դեմոկրատական շարժում), ո-

րը կազմավորվել էր 1942 թ.: Մյուս խմբերն ավելի սակավաթիվ էին և դաժան հալածանքի պայմաններում՝ ավելի քիչ կենսունակ: Նույնիսկ ՀադեթՈՒ-ն, որը գործում էր խոր ընդհատակում, մեծ ազդեցություն չունեի բանվորական շրջաններում: Ընդհանրապես պետք է ասել որ եգիպտական կոմունիստական խմբերը, հիմնականում կազմված լինելով առաջադեմ մտավորականներից, թույլ կապեր ունեին պրոլետարիատի հետ: Բայց բանվոր դասակարգի թուլությունը նույնպես խանգարում էր արմատական հեղափոխական ուժերի ասպարեզ ելնելուն և պրոլետարական ազդեցիկ կուսակցության առաջ գալուն:

Եգիպտոսի հետադեմ վերնախավի կուսակցությունները, որոնք տոն էին տալիս երկրի ներքին և արտաքին քաղաքականությանը, հեղափոխության նախօրյակին գաղափարական ճգնաժամ էին ապրում: Ժողովրդրական զանգվածների ճնշման տակ առերևույթ դեմ կանգնելով բրիտանական օկուպացիային, նրանք, իրենց դասակարգային շահերից ելնելով, իրականում համագործակցում էին արտաքին ուժերի հետ՝ շանալով պահպանել երկրում հաստատված թագավորական բռնապետությունը: Նրանց հակաժողովրդական բնույթը հատկապես ցայտունորեն էր հրեւում ներքին քաղաքականության ասպարեզում, ուր նրանք մշտապես դեմ էին որեւէ վերափոխության: Այդ ժամանակ մեկը մյուսին փոխարինող կուսակցական և անկուսակցական կառավարություններից ոչ մեկը ի վիճակի չէր երկրում տիրող անկայունության դեմն առնել, դրանով ապացուցելով, որ Եգիպտոսի բուրժուականվածատիրական վերնախավն այլևս գոյատևելու ամուր հենարաններ չունի:

Եգիպտական միջին և մանր բուրժուազիան, դեմ լինելով օտարերկրյա տիրապետությանը, ազդեցությանը և տնտեսական ճնշմանը, որոշակիորեն ձգտելով թուլացնել տեղական խոշոր կապիտալի դիրքերը, որը խոչընդոտում էր միջին խավի տնտեսական և քաղաքական հզորացմանը, պատերազմից հետո հիմնավորապես անցավ ազգայնականության դիրքերը: Խհարկե, դժվար է պնդել, թե այն եգիպտական հասարակության մեջ մի համախումբ տարր էր ներկայացնում, սակայն պատերազմի տարիներին մանր արդյունաբերողների, առևտրականների, մտավորականների, սպայական կազմի և միջին խավի այլ ներկայացուցիչների թվաքանակի մեծացումը որակական նոր փոփոխություն էր մտցնում եգիպտական հասարակության շարժիչ ուժերի հարաբերակցության մեջ: Եգիպտական մանր ու միջին բուրժուազիայի դժգոհությունն ընդդեմ օտարերկրյա տնտեսական ճնշման, կոմպրադորական բուրժուազիայի և հետևաբար՝ ավատակալվածատիրական վերնախավի, օբյեկ-

տիվորեն համընկնում էր ժողովրդական լայն զանգվածների տրամադրություններին: Չնայած սրան, դաժան հետապնդումների, հալածանքների, ճնշման և ներքին պառակտվածություն պայմաններում հզիպտական առաջադիմական ուժերն ի վիճակի չէին գլխավորելու ազգային-ազատագրական և սոցիալական շարժումը: Ինչպես նշում է Խ. Մոհի էդ-Դինը, միակ ազգային ուժը, որին հարված չէր հասցվել իշխանությունների կողմից բանակն էր¹⁰: Բայց բանակն էլ միատարր չէր: Խոսքը միջին և ստորին խավերից ելած հայրենասեր երիտասարդ սպանների մասին է, որոնք հատկապես պաղեստինյան պատերազմից հետո սկսեցին ակտիվորեն համախմբվել Գ. Ա. Նասերի ստեղծած Ազատ սպաներ գաղտնի բանակային կազմակերպության մեջ:

Որոշ ուսումնասիրողներ կարծում են, որ Ազատ սպաներ կազմակերպության հիմնադրումը տեղի է ունեցել 1939 թ., իսկ ուսումնասիրողների մեծամասնությունը այն համարում է 1942-ի ծնունդ: Սակայն մի բան պարզ է, որ այդ կազմակերպությունը հաստատուն կերպով ոտքի է կանգնել միայն պաղեստինյան պատերազմից հետո: Կազմակերպության անդամները հիմնականում երիտասարդներ էին, որոնք, ավելի ցավազին ընդունելով պաղեստինյան աղետը, ամբողջապես ըմբռնեցին, որ իշխող վերնախավը, թաղված լինելով կաշառակերության մեջ և խարդախ ճանապարհներով հարստություն դիզելու մոլուցքով տարված, չի խորշում նույնիսկ ազգային շահերը դրանց ծառայեցնելուց: 1949 թ. Ազատ սպաները կազմակերպչորեն ամրապնդեցին իրենց շարքերը՝ ստեղծելով ղեկավար մարմին՝ գործադիր կոմիտե՝ որը սկսեց բացատրական աշխատանքներ տանել բանակի սպայական կազմի մեջ՝ հակաբրիտանական և հակաարքունական թռուցիկներ տարածելով: 1949 թ. տարբեր քաղաքներում տարածվեցին նրանց առաջին թռուցիկի օրինակները: Նրանք պահանջում էին հայրենի հողի ազատագրում, բանակի վերակազմավորում, ազգային հարստությունների օգտագործում՝ ի շահ ընչազուրկ զանգվածների¹¹:

1950 թ. հունվարին տեղի ունեցան գործադիր կոմիտեի նախագահության ընտրությունները: Փոխգնդապետ Գ. Ա. Նասերն ընտրվեց նախագահ, անդամներ՝ մայոր Աբդել Հաքիմ Ամերը, փոխգնդապետ Աբդել Լատիֆ Բադդադին, մայոր Քամալ էդ-Դին Նուսեյնը, Մայոր Հասան Իբրահիմը, մայոր Խալեդ Մոհի էդ-Դինը, փոխգնդապետ Անվար առ-Սադաթը, փոխգնդապետ Գամալ Սալիմը և մայոր Սալահ Սալիմը: Նույն 1950 թ., ինչպես նշում է առ-Ռաֆիին, բրիգադային գններալ Մուհամմեդ Նագիրին, առանց իրեն տեղյակ պահելու մինչև 1951 թ. դեկ-

տեմբերը, երբ տեղի ունեցան սպայական ակումբի ընտրությունները, Ազատ սպաները ընտրում են շարժման ղեկավար¹²։ Ուսումնասիրողները համարյա միահամուռ կերպով նշում են, որ Ազատ սպաների այդ քայլը նպատակաուղղված էր օգտագործել հայտնի գեներալի անունը և նախապես քողարկել հեղաշրջումն իրագործողներին և նրանց նպատակները։ Հարկ է նշել, որ այդ սպաները, եթե սոցիալական կազմով համարյա միատարր էին, ապա նրանց քաղաքական համոզմունքները դեռևս վերջնականապես չձևավորված պատվում էին զանազան կուսակցությունների և քաղաքական այլ կազմակերպությունների շուրջն այնքան ժամանակ, քանի դեռ հիմնավորապես չէր ձևավորվել իրենց կազմակերպությունը։ Նրանց մեջ կային Վաֆդի, Միսր ալ-Ֆաթաթի, մուսուլման եղբայրների և այլ կուսակցությունների կողմնակիցներ։

1950—1951 թթ. և 1952 թվականի առաջին կեսում Ազատ սպաներ կազմակերպությունը ընդլայնում էր իր ազդեցությունը եգիպտական բանակի տարբեր զորատեսակներում։ Կառավարական ճգնաժամը, որը 1952 թ. սկզբից առաջացել էր Եգիպտոսում, անհաղթահարելի մնաց մինչև հուլիսի 22-ը։ Օգտվելով այդ հանգամանքից, Ազատ սպաներ կազմակերպության գործադիր կոմիտեն, որը նախապես նպատակ էր դրել երկրում իշխանությունը իր ձեռքը վերցնել, բայց ավելի ուշ ժամկետներ նշելով դրա համար, հուլիսի 22-ին նիստ գումարելով որոշում՝ ընդունեց լույս 23-ի գիշերը իշխանությունն իր ձեռքը վերցնել։ Այդ նույն նիստում որոշվեց Ազատ սպաների գործադիր կոմիտեն վերանվանել Հեղափոխության ղեկավար խորհուրդ (ՀՂԽ)։

Գ Լ Ո Ւ Խ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ն

ՊԱՅՔԱՐ ՆՈՐ ՎԱՐՉԱԿԱՐԳԻ ՍՏԵՂԵՄԱՆ ՀԱՄԱՐ։ ՀԵՂԱՓՈՒՍԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ ՀԱՂԹԱՆԱԿ

1. ԹԱԳԱՎՈՐԻ ԳԱՀԱՋՐԿՈՒՄՆ ՈՒ ՀԵՌԱՑՈՒՄԸ ԵՐԿՐԻՑ

1952 թ. հուլիսի 23-ի առավոտյան ժամը յոթին Կահիրեի ռադիոն գեներալ Մուհամմեդ Նագիբի անունից ձայնասփռեց հետևյալ հայտարարությունը։

«Եգիպտական ժողովրդին.

Եգիպտոսը վերջերս ապրեց փտածության, կաշառակերության և իշխա-

նության անկայունության ծանր ժամանակաշրջան: Այս բոլոր գործոնները մեծ ազդեցություն ունեցան բանակի վրա: Շահամու կաշառակերները պաղեստինյան պատերազմում մեր պարտության պատճառը դարձան: Ինչ վերաբերում է այն ժամանակամիջոցին, որը հետևեց այս պատերազմին, ապա փտածության գործոնները այդ ժամանակ միահյուսվեցին և դավաճանական խումբը դավադրություն սարքեց՝ բանակի վրա կարգելով իշխանության ներկայացուցիչներ՝ կամ տգետի, կամ դավաճանի, կամ կաշառակերի, մինչև որ Եգիպտոսը զրկվեց բանակից, որը պաշտպանելու էր նրան: Այս պատճառով մենք զտում կատարեցինք փտած իշխանության մեջ և մեր ներկայացուցիչ մարդկանց նշանակեցինք բանակում, որոնց կարողությունը, տրամադրվածությունը և հայրենասիրությունը հավատում ենք:

Անկասկած, ողջ Եգիպտոսն այս լուրը կընդունի ուրախությամբ և յողջունելով: Ինչ վերաբերում է բանակի նախկին ղեկավարների ձերբակալմանը, ապա նրանց ոչ մի վտանգ չի սպառնում և նրանք կազատվեն համապատասխան ժամանակին: Ես հավատացնում եմ եգիպտական ժողովրդին, որ բանակն այսօր ամբողջապես սկսել է աշխատել հայրենիքի շահերի համար՝ սահմանադրության ներքո և զերծ որևէ այլ նպատակից:

Օգտվում եմ առիթից պահանջելու ժողովրդից, որ թույլ չտա ոչ մի դավաճանի դիմել քայքայիչ և ահաբեկչական գործունեության, որովհետև դա Եգիպտոսի օգտին չէ: Այդ կարգի որևէ գործունեությունը կըստանա ծանր հակահարված և նրա կատարողը անմիջապես կստանա դավաճանության փոխհատուցումը: Բանակը կատարելու է իր պարտքը ոստիկանների համագործակցությամբ և ես վստահեցնում եմ օտարերկրացի եղբայրներին, որ նրանց շահերի, անձնական և ֆինանսական ապահովության պատասխանատվությունը բանակն իր վրա է վերցնում»:

Հեղաշրջումից հետո ՀՂՆ-ի այս առաջին հայտարարությունը հանրությանը իրազեկ էր պահում այն պատճառների մասին, որոնք դրդել էին զինվորականներին իշխանությունը իրենց ձեռքը վերցնել: Միաժամանակ նրանք իրենց աներկբա հավատարմությունն էին հավաստում սահմանադրության նկատմամբ: Ակնառու է, որ այս հայտարարությունն իր ոգով ուղղված լինելով նախորդ իշխանությունների դեմ, առավելապես նպատակ ուներ շարժման նկատմամբ հնարավոր ընդդիմությունները կանխել, ինչպես ժողովրդին ուղղված հանգստություն պահպանելու և «դավաճաններին» հակահարված տալու հորդորներով, այնպես էլ բացարձակ լուծություն պահպանելով հեղաշրջման նպատակների և իրա-

գործողների մասին: Ինչպես վկայում են եգիպտացի ականատես հեղինակները, առաջին ժամերին ժողովուրդը հեղաշրջման մասին լուրն ընդունեց տարակուսանքով և շփոթվածությամբ: Շատ հարցերին պատասխան չէր տրվում առաջին հայտարարությամբ: Ուլքե՞ր են նրանք, ինչի՞ են ձգտում, ինչքանո՞վ է անկեղծ կաշառակերների և դավաճանների դեմ գործելու նրանց հայտարարությունը: Ու, ալ-Բարավին ասում է, որ մարդիկ իրար հարց էին տալիս, թե «ո՞վ է այդ Մուհամմեդ Նազիրը, որ մտադրվել է երկիրը մաքրել փտածությունից, կաշառակերությունից, դավաճանությունից ու տգիտությունից»²: Այնուամենայնիվ, հուլիսի 23-ի առավոտյան, երբ Կահիրեի փողոցներում բաց մեքենաներով հրեացիներ հեղաշրջման ղեկավարները, ժողովուրդը նրանց դիմավորեց ցնծությամբ և ոգևորությամբ:

Հեղաշրջման նախօրեին զինվորական ստորաբաժանումների տեղաշարժերը չէին կարող ուշադրություն չգրավել և այդ մասին Ֆարուկ թագավորին տեղյակ էր պահվել: Վերջինս լրջորեն չվերաբերվեց դրանց, բայց երբ հուլիսի 23-ի վաղ առավոտյան հեռախոսով իր անվտանգության ծառայությունից տեղեկացավ և ապա ռադիոյով լսեց Կահիրեից տրվող հայտարարությունը, նրան տիրեց շփոթմունքը, քանի որ «չէր իմանում ի՞նչ է հեղափոխության նպատակը»³:

Այդ նույն ժամանակ, նախորդ օրը կազմված կառավարությունը Նազիր ալ-Հիլալիի գլխավորությամբ Ալեքսանդրիայում նիստ էր գումարում: Այն որոշում կայացրեց ներքին գործերի մինիստր Մուրթադա ալ-Մարադիին որպես պատվիրակ ուղարկել Կահիրե՝ ՀՂԽ-ի հետ բանակցություններ վարելու համար: ՀՂԽ-ն ալ-Հիլալիի կառավարությունից պահանջեց վերականգնել սահմանադրությունը, վերացնել արտակարգ դրությունը, բանակի մեջ զտումներ անցկացնել և պաղեստինյան պատերազմի մեղավորներին պատասխանատվության ենթարկել⁴: Կառավարությունը, զգալով, որ այդ բոլորը փաստորեն ուղղված է արքունիքի դեմ, որի շահերն ինքը կոչված է պաշտպանելու, անմիջապես հրաժարական տվեց:

Ֆարուկը նույնպես, իր հերթին, հուլիսի 23-ի առավոտյան թագուհի Նարիմանի հորեղբորն ուղարկել էր Կահիրե Մ. Նազիրին առաջարկելու՝ ռազմական մինիստրի պաշտոնը: ՀՂԽ-ն մերժեց այս առաջարկը և թագավորի բանազնացին տեղեկացրեց, որ թագավորը պետք է համաձայնություն տա նախկինում արդեն վարչապետի պաշտոն զրաված անկուսակցական գործիչ Ալի Մահերին անմիջապես վարչապետ նշանակելու համար: Բանազնացը շուտով նորից վերադարձավ Կահիրե և հայտ-

նեց Ֆարուկի ցանկութիւնը, որ շարժման ղեկավարներն իրենք կազմեն կառավարութիւն⁵: Այս հանգամանքը ցույց է տալիս, որ Ֆարուկը լավ չպատկերացնելով իրադրութիւնը խուսանալով էր: Անհայտ սպաներին առաջարկելով կառավարութիւն կազմել, նա դրանով ՀՂԽ-ի անդամներին դնում էր բարդ իրադրութեան մեջ: ՀՂԽ-ն ժամանակին կռահեց այդ և բանազնացին ժխտական պատասխան տվեց: Պետք է պատշաճը հատուցել երիտասարդ սպաներին և հատկապես նրանց ղեկավար Գ. Ա. Նասերին, որ այդ դժվարին կացութեան մեջ կողմնորոշման հիանալի հատկութիւններ ցուցաբերեցին, իրենց կամքը թելադրելով իրադարձութիւնների ծավալմանը:

Ֆարուկն զգալով, որ դրութիւնը բարդանում է, դիմեց բրիտանական և ամերիկյան դեսպաններին՝ փրկելու համար իր գահը: Բայց այդ բանը նրան չհաջողվեց:

Կեսօրին մոտ Մ. Նագիրը մի խումբ սպաների ուղեկցութեամբ այցելեց Ալի Մահերի Գիզայում⁶ գտնվող բնակարանը և նրան առաջարկեց կառավարութիւն կազմել: Վերջինս համաձայնեց, պահանջելով սակայն, որ դա կատարվի «օրինական ճանապարհով» այն է՝ թագավորի նշանակումով: Սպաները նրան առաջարկեցին նաև ՀՂԽ-ի պայմանները ներկայացնել Ֆարուկին, որոնք հանգում էին հետևյալին. Հայդար փաշան՝ ճգիպտոսի զինված ուժերի գլխավոր հրամանատարը, հեռացվում է իր պաշտոնից, Մ. Նագիրը նշանակվում է նրա փոխարեն⁸, ըստ երևույթին, նույնպես «օրինական ճանապարհով»:

Հուլիսի 24-ի առավոտյան Ֆարուկը թագավորական հրամանագրով Մ. Նագիրին շնորհեց գեներալ-լեյտենանտի աստիճան և նրան նշանակեց երկրի զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար: Վերջինս երեկոյան մամուլի ասուլիսում հայտարարեց, որ զինվորական շարժման նպատակն է պահպանել սահմանադրական միապետական վարչակարգը և սահմանադրութեան ճիշտ կիրառումը երկրում, նրա շրջանակներում լավագույն մի վարչակարգ ստեղծելով: Նա ասաց նաև, որ երկրի բոլոր զորատեսակները ՀՂԽ-ի հսկողութեան տակ են, միաժամանակ նորից հանգրստացնելով օդաբերկրացիներին նրանց անձի և ինչքի ապահովութեան համար⁹:

Կատարելով զինվորականների պահանջի հաջորդ կետը, թագավորը վարչապետ հաստատեց Ալի Մահերին: Նույն օրը կազմվեց նոր կառավարութիւն, որի մեջ Ա. Մահերը զբաղեցնում էր ոչ միայն վարչապետի այլև արտաքին գործերի, ներքին գործերի և ռազմական մինիստրի պաշտոնները: Փաշաներից և բեյերից կազմված այս կառավարութիւնը

ոչ մի տարբերություն չունեն նախորդ կառավարություններից թե՛ իր սոցիալական կազմով, և թե՛ իր քաղաքական հավատամքով, մի բան, որն իր արտացոլումը գտավ հետագա իրադարձությունների մեջ:

Այդ ժամանակ Ազատ սպաները նախապատրաստվում էին Ֆարուկին գահազրկել և հեռացնել երկրից: Հուլիսի 25-ին զորքեր ուղարկվեցին Ալեքսանդրիա, որոնք Զաքարիա Մոհի էդ-Դինի հրամանատարությամբ շրջապատեցին Ռաս աթ-Թին (որտեղ գտնվում էր թագավորը) և Մոնթազա պալատները: 26-ի առավոտյան ժամը 9-ին գերագույն հրամանատար Մ. Նագիրը Ալեքսանդրիայի կառավարական տանը Ալի Մահերին հանձնեց Ֆարուկ թագավորին ուղղված վերջնագիրը, ուր ասվում էր.

«Ի նկատի առնելով, որ վերջին ժամանակներս համընդհանուր անիշխանականությունը ընդգրկել է ողջ երկիրը, որն արդյունք է Ձեր կամայականությունների, սահմանադրության ոտնահարման և ժողովրդի կամքն արհամարհելու, որը հասցրեց այն բանին, որ ոչ մի քաղաքացի վստահ չէ իր կյանքի, գույքի և արժանապատվության ապահովությանը.

Ի նկատի ունենալով, որ Եգիպտոսը Ձեր համառության հետևանքով վարկաբեկվել է աշխարհի ժողովուրդների աչքում, քանի որ դավաճանները և կաշառակերները Ձեր հովանու ներքո գտնում են ապաստան, ապահովության, անսահման հարստության և անզուսպ ցոփությունների հնարավորություն և այս բոլորը խեղճ ու քաղցած ժողովրդի հաշվին.

Ի նկատի ունենալով, որ այդ բոլորն ի հայտ եկան պաղեստինյան պատերազմի ընթացքում և նրան հետևած անպետք զենքի սկանդալների ժամանակ, որոնք հանգեցրին դատավարությունների և որոնց Դուք բացահայտորեն միջամտեցիք, որը և մթազնեց ճշմարտությունն ու սասանեց վստահությունը արդարադատության նկատմամբ՝ ոգևորելով դավաճաններին շարունակել Ձեր գիծը՝ անչափ ու անսահման հարստություններ դիզել և վարել ցոփ ու շռայլ կյանք.

Ի նկատի ունենալով այս բոլորը, բանակը, որ ներկայացնում է ժողովրդի ուժը, ինձ լիազորել է որպեսզի պահանջեմ Ձերդ Մեծությունից հրաժարվել գահից հօգուտ Ձեր որդի գահաժառանգ իշխան Ահմեդ Յուսուֆի հենց այսօր մինչև ժամը 12-ը (շաբաթ, հուլիսի 26, 1952...) և հեռանաք երկրից մինչև երեկոյան ժամը 6-ը:

Բանակը Ձերդ Մեծության վրա կդնի պատասխանատվությունն այն բոլոր հետևանքների համար, եթե Դուք ժողովրդի կամքին հակառակ չհրաժարվեք գահից»¹⁰:

Արդեն ժամը 10-ին վերջնագիրը հանձնված էր Ֆարուկին: Վերջինս փորձեց առաջ քաշել որոշ պայմաններ, որոնք վերաբերում էին պալատ-ներին հարստությունները և որոշ կամակատարներին իր հետ տանելուն, սակայն ՀՂԽ-ն դրանք մերժեց: Կեսօրին նա ստիպված էր ստորագրելու հրաժարականը:

«Մենք, Ֆարուկ առաջին, թագավոր Եգիպտոսի և Սուդանի, ցանկա-նալով մշտապես մեր երկրին բարիք, երջանկություն և առաջադիմու-թյուն, ցանկանալով ձերբազատել երկիրն այն դժվարություններից, ո-րոնց նա դիմագրավում է այս կրիտիկական պայմաններում և անսալով ժողովրդի կամքին:

Որոշեցինք հրաժարվել գահից հօգուտ մեր թագաժառանգ իշխան Ահմեդ Ֆուադի...»¹¹:

1952 թ. 65-րդ համարը կրող այս հրամանագիրը փաստորեն հան-դիսացավ վերջինն այն հրամանագրերից, որոնց տակ դրվել էր Մուհամ-մեդ Ալիի հարստությանը պատկանող թագավորի ստորագրությունը: Հու-լիսի 26-ի երեկոյան ժամը 6-ին «Մահրուսա» զրոսանավը, եգիպտական վերջին թագավորին կրելով իր տախտակամածին, հեռացավ Ալեքսանդ-րիայի նավահանգստից՝ ուղղություն վերցնելով դեպի Ճենովա: Սա եգիպ-տական հեղափոխության առաջին քայլն էր իշխանությունը գրավելուց հետո և առաջին հարվածը ավատատիրական ավազանուն: Հեղաշրջումը և թագավորի հեռացումն ընթացան համարյա անարյուն: ՀՂԽ-ի ան-դամների վախը հետզհետե փոխարինվում էր մտահոգությամբ: Վախը, թե շարժումը չի հաջողվի, մնացել էր ետևում: Իհարկե երկրում արդեն տիրում էր ոգևորություն, զանազան կազմակերպություններ իրենց հա-մերաշխությունն էին հայտնում զինվորական շարժմանը: Վերջինիս ղե-կավարությունն էլ ժամանակ առ ժամանակ ռադիոյով այնպիսի հայտա-րարություններ էր անում, որոնք բոլորը հանգում էին մի բանի՝ պահպա-նել հանգստություն, կարգ ու կանոն: Բայց այժմ զինվորականներին հուզում և մտահոգում էր հետագայի հարցը: Այդ օրերը հիշելիս Գ. Ա. Նասերը խոստովանում է. «Մենք պատրաստ չէինք»¹²: Նա պատ-մում է, որ ՀՂԽ-ի անդամներն այդ դրությունից դուրս գալու ուղիներ գտնելու համար հանդիպումներ էին ունենում զանազան երևելի անձանց ու կազմակերպությունների ղեկավարների, գիտնականների հետ: Սա-կայն, այդ հանդիպումները, ինչպես ինքն է նշում, ապարդյուն և անօ-գուտ էին¹³:

Այս իրադրություն մեջ, հուլիսի 27-ին, Կահիրեում տեղի ունեցավ հեղաշրջումից հետո ՀՀԽ-ի առաջին նիստը: Նախագահող Գ. Ա. Նասերը, խորհրդի անդամների համար անսպասելիորեն, հրաժարական ներկայացրեց ՀՀԽ-ի նախագահի պաշտոնից: Չնայած հեղաշրջման առաջին օրերն էին, սակայն ՀՀԽ-ի անդամների միջև արդեն տարաձայնություններ էին ծագել: Դրանք, սակայն, ավելի ցայտուն դարձան, երբ Ազատ սպաների առջև ծառացավ երկրի հետագա զարգացման ուղին որոշելու հարցը: Չնայած ամեն առիթով նրանք իրենց հավատարմությունն էին արտահայտում Սահմանադրությանը, այնուամենայնիվ, նրանց մեջ բավականին թիվ էին կազմում նրանք, ովքեր գտնում էին, որ պառլամենտական հին համակարգով շարունակելու դեպքում հին քաղաքական կուսակցությունները նորից կգան իշխանության գլուխ և կշարունակվի հինը: Դրա առաջն առնելու համար վերջիններս պահանջում էին ցրել բոլոր կուսակցությունները: Գ. Ա. Նասերը պատճառաբանելով, որ այդ բանը մարդիկ կարող են հասկանալ իբրև զինվորական դիկտատուրայի հաստատում, դեմ դուրս եկավ կուսակցությունների ցրման գաղափարին¹⁴: Սակայն ՀՀԽ-ի անդամների մեծամասնությունը պնդում էր իր պահանջը: Եվ ահա այդ պատճառով առաջին նիստում Գ. Ա. Նասերը հրաժարական ներկայացրեց: Երկար վիճաբանությունից հետո նիստի մասնակիցներն ընդունեցին փոխզիջումային որոշում՝ առաջարկել կուսակցություններին ինքնազուտում կատարել: Այդպիսի որոշման առաջարկն արեց Գ. Ա. Նասերը, որը և նույն նիստում վերընտրվեց ՀՀԽ-ի նախագահ¹⁵: Ժամանակը ցույց տվեց, որ այդ որոշումը փաստորեն նպատակ ուներ կուսակցություններին վարկաբեկել ժողովրդի աչքում, քանի որ սպաները հաստատ համոզված էին, որ այդ ինքնազուտումը որևէ արդյունք չի տա:

Այն ժամանակ, երբ Ազատ սպաները քննում էին կուսակցությունների լինել-չլինելու հարցը, մինչև այդ լուծվում պահպանած կուսակցությունների ղեկավարները կարծես խոսքերը մեկ արած Ալեքսանդրիայում հավաքվում էին գեներալ Մ. Նագիբի մոտ, «բարենորոգիչ շարժման» հաջողության համար շնորհավորելու «ազգի պահապանին», «Սահմանադրության ազատարարին» և «ժողովրդի մարդուն», ինչպես այդ օրերին հորջորջում էին Մ. Նագիբին: Այդ նպատակով իրենց հանգիստը ընդհատեցին Վաֆդի առաջնորդներ Մ. Նահասը և Ֆ. Սիրադ էդ-Դինը, որոնք ամառն անց էին կացնում Շվեյցարիայում:

Մինչ կուսակցությունների մաքրագործումներին անցնելը, երկրում

իրագործվում էին առաջին հայացքից աննշան, բայց կարևոր միջոցառումներ: Հուլիսի 26-ին, Ֆարուկի հրաժարումից հետո, Եգիպտոսի և Սուդանի թագավոր հռչակվեց Ֆարուկի անշահաճառ որդի Ահմեդ Ֆուադը: Այս կապակցությամբ կառավարությունը հայտարարեց, որ թագավորի սահմանադրական իրավունքները վերցնում է իր վրա, մինչև խնամակալական մի խորհրդի ստեղծումը¹⁶: Հաջորդ օրը վարչապետ Ալի Մահերի հրամանով, սահմանադրական երդման ձևը փոխվում է՝ «Թագավոր» բառին փոխարինում է «Հայրենիք» բառը: Պետական հիմնարկություններում այլևս արգելվում էր թագավորի նկարը կախել: Օտար ղեկավարներն ու հավատարմատարներն իրենց նոր հավատարմագիրը ներկայացնելու էին Ահմեդ Ֆուադ 2-րդին, «Թագավոր Եգիպտոսի և Սուդանի» տիտղոսի նշումով¹⁷: Հուլիսի 28-ին, Մինիստրների խորհրդի որոշմամբ, վերացվեցին «փաշա» և «բեյ» քաղաքացիական տիտղոսները¹⁸: Օգոստոսի 1-ին վերացվեցին գաղտնի ոստիկանությունն ու նրա հատուկ ծառայությունը¹⁹: Օգոստոսի 2-ին հայտարարվեց, որ կազմվել է խնամակալական խորհուրդ՝ բաղկացած երեք անձից, որոնք էին իշխան Աբդել Մոնեյմը՝ Աբաս Հալիմ երկրորդ խեղճի անդրանիկ որդին, Մուհամմեդ Բահա էդ-Դինը՝ առողջապահության նախկին մինիստրը, պառլամենտի նախկին նախագահը և վիճակագրական խորհրդի նախկին նախագահը (սա, միաժամանակ խոշոր կալվածատեր էր և Վաֆդի ղեկավարներից մեկը), փոխգնդապետ Մուհամմեդ Ռաշադ Մահանան, որը հուլիսի 29-ին նշանակվել էր ռազմական ակադեմիայի պետ, 30-ին՝ տրանսպորտի մինիստր (առաջին զինվորականը կառավարության մեջ) և խնամակալական խորհրդում ներկայացնելու էր ՀՀԽ-ին²⁰: Շարունակվում էին զտումները բանակում և կառավարական ապարատում: Զբաղեցրած պաշտոններից հեռացվում էին նախկին վարչակարգի առավել նվիրված բարձրաստիճան սպաներն ու պաշտոնյաները:

Մինչ հին կուսակցությունների ղեկավարներն ու նրանց մամուլն իրենց ուշացած հրճվանքն էին արտահայտում զինվորական շարժման հաջողության առթիվ, եգիպտական մի շարք հասարակական կազմակերպություններ՝ Եգիպտական բժիշկների միությունը, Թագավորական առևտրական ակումբը, Կահիրեի Իբրահիմի համալսարանի դասախոսները, Կասր Ալ-Այնի բժշկական քոլեջի դասախոսները, Հողագետների միությունը և ուրիշներ հանդես եկան մի հայտարարությամբ, որով պահանջում էին զտումներ կատարել ոչ միայն բանակում և կառավարական ապարատում, այլև քաղաքական կուսակցություններում: Նրանք պահանջում էին, որ նախկին վարչակարգի մեղսակիցները հեռացվեն այդ կուսակցությունների շարքերից²¹: Հարց է առաջանում, ի՞նչն էր պատճառը,

որ եգիպտական ողջ հասարակությունը զինվորական հեղաշրջման ըսկըզրից եեթ առաջին պլանի վրա էր մղում պետական և հասարակական ամբողջ համակարգում զտումներ անցկացնելու հարցը: Հաշվի առնելով այն հանգամանքը, որ զինվորական հեղաշրջումը սոցիալական հեղափոխության միայն սկիզբն էր հանդիսանում, և դեռ հայտնի չէր, թե ի՞նչ ուղղությամբ էր շարժվելու այն (այստեղ հիշենք Գ. Ա. Նասերի խոսքերը. «Ինչի՞» ենք ձգտում մենք և ո՞րն է դրան հասնելու ուղին: Առաջին հարցի պատասխանը բիշ թե շատ գիտեիք... Բայց երկրորդ հարցի պատասխանը... խոստովանում եմ, իմ գիտակցության մեջ ոչ մի բան այնպես չէր փոխվում, ինչպես դա»²² երբ բացակայում էր գործունեության որևէ կոնկրետ ծրագիր, ապա կաշառակերության, շարաշահումների և անօրինականությունների այդ երկրում պարզ է, որ իշխանությունը փոխվելուց հետո առաջնակարգ միջոցառում էր լինելու պայքարը դրանց դեմ: Հարված հասցնելով բանակային հետադեմ վերնախավին, կառավարական հնաոճ ապարատին, կուսակցությունների ղեկավարությանը, զինվորականները, առանց այդ ամբողջապես գիտակցելու, հարված էին հասցնում ավագանուն, բուրժուականավածատիրական վերնախավին և, ընդհանուր առմամբ, եգիպտական հետադիմությանը: Անկախ ամեն ինչից, այդ միջոցառումները հեղափոխական բնույթ էին կրում:

Վերջապես, հուլիսի 31-ին, Եգիպտոսի ռազմական ուժերի գլխավոր հրամանատարի անունից Կահիրեի ռադիոն ձայնասփռեց հայտարարություն, որով կուսակցություններին և քաղաքական այլ կազմակերպություններին առաջարկվում էր զտել իրենց շարքերը և կառավարությանը ներկայացնել իրենց կոնկրետ ծրագրերը²³: Ինչպես տեսնում ենք, ՀՂՆ-ն, գործելով կուլիսների ետևից և շունենալով որևէ սեփական կոնկրետ ծրագիր, հաստատակամորեն, օրը օրի ետևից ձեռնարկում էր այնպիսի քայլեր, որոնք, նորը դեռ չստեղծելով, որոշակիորեն խարխլում էին նախկին հասարակական կյանքի հիմքերը: Նախնական անորոշ խանդավառության և զուսպ նպաստողականության պայմաններում այդ բանը դժվար էր նկատել: Նույնիսկ թագավորի գահազրկումն ու հեռացումը երկրից չօգնեցին որևէ բան հասկանալ: Փարուկը շափից դուրս հեղինակազուրկ էր: Բայց օգոստոսի սկզբներին արդեն սկսեցին երևալ անհանգստության առաջին նշանները: Նախ այն լուրերը, որ կուսակցությունների գոյությանը սպառնալիք էր սպասվում, որն ավելի հաստատվեց, երբ վաֆդական «ալ-Միսրի» թերթը, որպես զգայացունց նորություն, օգոստոսի 9-ին հրապարակեց մի հաղորդագրություն այն մասին, որ եթե կուսակցություններն ինքնազտում չկատարեն, ապա նրանք լու-

ծարքի կենթարկվեն, և արդեն օգոստոսի 6-ին հայտնի դարձած իշխանությունների այն մտադրությունը, որով հողատիրության շափը իջեցվելու էր²⁴, սկսեցին Եգիպտոսի նախկին տերերին անհանգստացնել, Եթե առաջ թերթերի առաջին էջերից չէր իջնում հեղափոխության առաջին լոզունգը՝ «Միասնություն, կարգապահություն, աշխատանք», ապա այժմ ավելի ու ավելի շատ երևում էր «Կեցցե Սահմանադրությունը» արտահայտությունը:

Հայտնի է, որ Ազատ սպաները ցանկանում էին տեսնել «ազատագրված և ուժեղ Եգիպտոս»²⁵, ազատագրված օտարերկրյա ռազմական ներկայությունից և ազդեցությունից, ավատատիրական ավագանուց, ներքին հետադիմությունից՝ հանձինս բուրժուակալվածատիրական կուսակցությունների պարագլուխների: Սակայն երկրի քաղաքական համակարգի փոփոխումը, կարելի է ասել, նրանց մտքով չէր էլ անցնում: Հայրենասեր սպաները լրջորեն գիտակցում էին, որ օտար զորքերի դուրսբերումը և երկրի անկախության ապահովումն անհնար է առանց նախապես երկրի ներսում կայունության հաստատման: Խնչն էր խանգարում այդ կայունության հաստատմանը: Կապիտալի իշխանությունը երկրի կառավարման վրա և սոցիալական ժայռահեղ տարբերությունը քաղաքում ու գյուղում: Չնայած ակնառու էր, որ գործող 1923 թ. սահմանադրության շրջանակներում դրանք անհնար էր վերացնել, սակայն Ազատ սպաների մտքով չէր անցնում ձեռք բարձրացնել հենց այդ Սահմանադրության վրա: Նրանք դեմ էին երկրում վերականգնել պառլամենտի գործունեությունը, հույս ունենալով, որ այդ պառլամենտը կգործի նոր պայմաններին և նոր պահանջներին համապատասխան: Այս նպատակով, Ազատ սպաները, հիմնականում լինելով Վաֆդի համակիրները, դիմեցին վերջինիս ղեկավարությանը: Հուլիսի 27-ին Գ. Ա. Նասերը, Գ. Սալիմի և Ա. Հ. Ամերի հետ Ազատ սպաներից մեկի տանը հանդիպում է Վաֆդի գլխավոր քարտուղար Ֆուադ Սիրազ էդ-Դիեին և առաջարկում է պայմաններ, որոնք ընդունելու դեպքում Վաֆդը կանցներ իշխանության գլուխ: Այդ պայմաններն էին.

1. Հողատիրության սահմանափակումը հողային բարեփոխումների միջոցով:

2. Երկրի կառավարման վրա կապիտալի իշխանության վերացումը, մի հանգամանք, որ վնաս է հասցնում հասարակ ժողովրդին, քանի որ բանվորը կամ գյուղացին չեն կարողանում օգտվել իրենց իրավունքներից, երբ գործատերը ինքը իշխողն է²⁶:

Լսելով նրանց Ֆուադ Սիրազ էդ-Դիեն ասում է. «... հողատիրու-

թյան սահմանափակումը երկիրը կկործանի: Այդ դեպքում մենք չենք կարող զսպել ֆալլահներին»²⁷: Երկրորդ պայմանին նա համաձայնում է, բայց ինչպես պարզվում է՝ տակտիկական նկատառումներով, այն է՝ մենք կվերադառնանք՝ հետո կտեսնենք: Ահա թե ինչպիսին էր հին կուսակցություններից առավել հեղինակավոր բուրժուականավաճառիրական կուսակցություն ղեկավարների դիրքը: Եվ դա հասկանալի է, քանի որ հենց այդ ղեկավարները և մասնավորապես Մուստաֆա Նահապետ և Ֆուադ Սիրագ էդ-Դինը հանդիսանում էին խոշոր հողատերեր: Ինչևիցե, Գ. Ա. Նասերը պնդում էր իր պայմանները: Եվ ահա կուսակցությունները զգալով, որ բանակը չի պատրաստվում մոտ ապագայում լքել իշխանությունը, կարծես խոսքները մեկ արած, սկսում են խոսել «առողջ դեմոկրատիայից» և առ Սահմանադրությունը անհրաժեշտ հարգանքից: Ի դեպ, սկզբնական շրջանում Ազատ սպանների մեջ միասնությունը այնքան էլ կուռ չէր սահմանադրական պառլամենտարիզմի վերաբերյալ: Դրա արտահայտությունը հանդիսացավ այն հայտարարությունը, որը արվեց հուլիսի 31-ին Մ. Նագիբի կողմից: Հայտարարության մեջ ասվում էր, որ բանակն իր պարտականությունները կատարել է և շատ շուտով ետ քաշվելով զբաղվելու է իր գործերով, և որ բոլոր այն գործերը, որոնք կապ ունեն երկրի կառավարման հետ, հանձնվելու են Մինիստրների խորհրդին, որպեսզի ամեն ինչ վերադառնա իր «բնականոն վիճակին»²⁸:

Օգոստոսի սկզբին ներքին գործերի մինիստրությունում գրանցվեցին 16 կուսակցություններ: Դրանք էին Վաֆդը, Լիբերալ-սահմանադրական, Վաֆդական բլոկ, Սաադական, Ազգային, Սոցիալիստական, Աշխատանքի, Ֆալլահների, Կանանց ազգային, Նեղոսի դուստրների, Ֆալլահական սոցիալիստական, Նոր դեմոկրատական, Նոր սոցիալիստական, Նեղոսի դեմոկրատական, Նոր ազգային կուսակցությունները և Մուսուլման եղբայրների կազմակերպությունը: Եգիպտացի պատմաբան Ս. Մ. Տամավին այս կապակցությամբ գրում է, որ, ընայած կուսակցությունների այս մեծ բանակին, նրանց ծրագրերը համարյա նույնն էին, իսկ նրանց գոյությունը հիմնված էր մարդկանց վրա և ոչ թե ըսկզբունքների²⁹: Որ կուսակցությունների ծրագրերը շատ քիչ նորություն էին բերելու երկրին մենք կհամոզվենք, սակայն նախքան այդ ծրագրերի հիմնական դրույթներին անցնելը, կուզեինք անդրադառնալ անգլիական համալսարաններում սովորող եգիպտացի 500 ուսանողների պահանջա-գրքին, որ հուլիսի 31-ին նրանք հեռագրել էին Մ. Նագիբին, Ա. Մահերին և երկրի կուսակցություններին: Ներկայացվում էին հետևյալ պահանջ-

ները՝ արտակարգ դրուժյան վերացում, վերադարձ պառլամենտական կյանքին, Սահմանադրության բարեփոխում՝ ապահովելու համար երկրին մի իսկական ժողովրդական կառավարությունով, թագավորին զրկել պառլամենտը ցրելու, կառավարություն նշանակելու և հրաժարեցնելու, արտակարգ դրուժյուն մտցնելու, պատերազմ հայտարարելու, բանակի հրամանատարներ, պառլամենտի նախագահներ և դեսպաններ նշանակելու իրավունքից և դրանք ենթարկել պառլամենտի իրավասությանը: Ուսանողները պահանջում էին նաև թագավորական գրասենյակի, սենատորներ նշանակելու իրավունքի, դեպուտատական թեկնածուության կրաշխավորագրի վերացում: Դեպուտատության թեկնածուի առաջադրումը պետք է պայմանավորվի տարիքային սահմանափակումով, անկախ նրա սոցիալական ծագումից: Պետք է ճանաչել ֆալլահի, բանվոր դասակարգի և սոցիալական այլ խավերի իրավունքներն ու նրանց արհմիությունները: Պահանջվում էր նաև բոլոր քաղաքատարկյալներին ընդհանուր ներում շնորհել, քաղաքական ոստիկանության և նրա «հատուկ գրասենյակին» վերացում, ժողովների և մամուլի ազատություն, նախկին թագավորի հանցակիցների պատժում, հողային հարկերի նվազեցում, գյուղատնտեսական և արդյունաբերության մեջ աշխատող բանվորների օրավարձի բարձրացում, հարկերի արդար բաշխում: Անհրաժեշտ էր համարվում ժողովրդական լայն խավերից միացյալ մի ճակատի ստեղծումը՝ ետ մղելու համար իմպերիալիստական ռազմական, տնտեսական կամ քաղաքական որևէ հարձակում, կազմակերպել եգիպտացի և սուդանցի ժողովուրդների պայքարը, ճանաչելով սուդանցիների ինքնորոշման իրավունքը և, վերջապես, խուսափել այնպիսի ռազմական դաշինքների մասնակցելուց, որոնք կստիպեին Եգիպտոսին մխրճվել իմպերիալիստական հակասությունների մեջ՝ հակառակ իր շահերի³⁰: Ուսանողների այս պահանջները կարծես որոշ հիմք հանդիսացան կուսակցությունների հետագայում առաջադրած ծրագրին, որում կհամոզվենք ստորև: Բոլոր դեպքերում, դրանք ավելի համընդհանուր բնույթ ունեին, քան որևէ կուսակցության ծրագիր և դրանց մի մասը ՀՂԽ-ն ապագայում կիրառեց իր գործունեության մեջ:

Օգոստոսի սկզբներին եգիպտական թերթերը հայտարարեցին երկրի տարբեր կուսակցությունների ծրագրերը: Դրանք շատ էին նման իրար: Այդ պատճառով էլ մենք կտանք այն հիմնական դրույթները, որոնք առաջադրում էին երկրի հիմնական կուսակցությունները՝ Վաֆդը, Վաֆդական բուլը, Սաադականը, Ազգայինը, Լիբերալ-սահմանադրականը և Մուսուլման եղբայրները³¹ իրենց ծրագրերում:

Արտաքին քաղաքական ասպարեզում.

1. Նեղոսի հովտի միություն, Եգիպտոսի և Սուդանի միավորում:

2. Սուեզի ջրանցքի շեղծության ապահովում:

3. Արաբական նրկրների լիգայի ամրապնդում:

Ներքին քաղաքական ասպարեզում.

1. 1923 թ. Սահմանադրության պահպանում:

2. Նոր ընտրությունների անցկացում:

3. Բազավորական իշխանության սահմանափակում, պառլամենտի օրենսդրական իրավունքների ընդլայնում, ենթակայելով նրան գործադիր մարմինները:

4. Սահմանադրական ոգու և ազատությունների ամրապնդում:

5. Արտակարգ դրության վերացում:

6. Քաղաքական ոստիկանության, նրա հատուկ գրասենյակի և գաղտնի գործակալությունների վերացում:

7. Զտոմների անցկացում բանակում և հասարակական ու պետական կազմակերպություններում:

8. Բանակի հզորացում:

Սոցիալական ասպարեզում.

1. Պայքար աղքատության դեմ:

2. Պայքար անգրագիտության դեմ:

3. Եգիպտական կապիտալին ավելի մեծ արտոնությունների ընձեռում՝ վերացնելով նրա ծավալումը սահմանափակող գործոնները: Հատկապես ընդլայնել նրա գործունեությունն սպասարկման ոլորտում: Եգիպտական ձեռնարկումների բաժնետերերի շահերի պաշտպանում:

4. Պրոգրեսիվ հարկի կիրառում³²:

Եգիպտական կուսակցությունների պահանջներն արտաքին քաղաքական հարցերում, ինչպես տեսնում ենք, ոչ մի նորություն չէին բերում: Նրանք կրկնում էին Թազավորական վարչակարգի արտաքին քաղաքական սկզբունքները, այն է՝ չճանաչել Սուդանի ժողովրդի ինքնորոշման իրավունքը, ուժեղացնել Արաբական երկրների լիգայի դերն այն ետին մտքով, որ ապահովվելու Եգիպտոսի հեգեմոնիան արաբական աշխարհում և, միայն ակնարկելով Սուեզի ջրանցքի գոտուց բրիտանական զորքերի դուրսբերման անհրաժեշտության մասին, լուռության մատնել ջրանցքի շահագործման, դրա նկատմամբ եգիպտական ժողովրդի օրինական իրավունքների հարցը: Ներքին քաղաքական հարցերում ակներև են բոլոր կուսակցությունների ջանքերը՝ պահպանել 1923 թ. Սահմանադրությունը և, հետևապես, միապետական կարգերը Եգիպտոսում: Ամեն

ինչ ուղղված էր պառլամենտի դերի մեծացմանը, պառլամենտ, որտեղ, անտարակույս, տեղ ու տնօրինություն էին անելու այդ կուսակցությունները։ Սոցիալական հարցերում եգիպտական կուսակցություններն ընդհանուր արտահայտություններով խոսելով աղքատության և անգրագիտության դեմ պայքարի մասին, և ոչ էլ ուղիներ նշելով դրանց վերացման համար, միանգամայն որոշակիորեն իրենց պաշտպանության տակ էին առնում եգիպտական բուրժուակալվածատիրական վերնախավի շահերը։ Նրանք լռում էին հողային հարաբերությունների մասին, երկրի թերևս ամենացավոտ հարցի մասին։ Եվ ինչու՞ չպետք է լռեին, եթե այդ կուսակցությունների ղեկավարների մեծամասնությունը խոշոր հողատերեր էին և նրանց համար հողային գործող հարաբերությունները միանգամայն բնականոն էին։ Առաջ չքաշելով սոցիալ-քաղաքական և տնտեսական ոչ մի լիարժեք և նոր պահանջ, եգիպտական բուրժուակալվածատիրական կուսակցությունները հաստատեցին իրենց գաղափարական սնանկությունը։ Դրա համար էլ, ինչպես Շ. Ն. Կուրդղելյաշվիլին է նշում, «Կոնֆլիկտը... ՀՂԽ-ի... և բուրժուակալվածատիրական կուսակցությունների միջև օբյեկտիվորեն անխուսափելի էր»³³։ Ստեղծված իրադրությունն այդ կուսակցություններից ոչ մեկը չկարողացավ ըստ ամենայնի գնահատել։ Հենց դա էր պատճառը, որ նրանք լրջորեն չվերաբերվեցին ինքնազտման վերաբերյալ ՀՂԽ-ի պահանջին։ Ինքնազտումը ենթադրում էր, առաջին հերթին, կուսակցությունների այն անդամների հեռացումը, որոնք նախկինում թագավորական վարչակարգի մեղսակիցն են եղել, նրանում զբաղեցնելով զանազան բարձր պաշտոններ։ Եվ այս առումով առավել աչքի էին ընկնում Վաֆդ կուսակցության ղեկավարները, հատկապես Մ. Նահասը, Ֆ. Սիրագ էդ-Դինը և Մ. Սալահ էդ-Դինը։ Այս կուսակցությունը, որը եգիպտական այլևայլ կուսակցությունների ծնողն էր հանդիսանում, իր շարքերը գտելու, իր ղեկավարներից ձեռքազատվելու պահանջը դիտում էր իբրև հարձակում եգիպտական ազգային սրբազան հիմունքների վրա։ Այնուամենայնիվ, ձգտելով թող փչել հասարակության աչքերին, օգոստոսի 4-ին և 5-ին Վաֆդի գործադիր մարմնից հեռացվեցին 15 քիչ թե շատ ազդեցիկ անդամներ, որոնցից երեքը նախկին մինիստրներ էին։ Բայց շուտով պարզվեց, որ հեռացվածները արդեն փաստորեն հեռու էին քաղաքական գործունեությունից, քանի որ նրանք «ծեր և անկարող» մարդիկ էին³⁴։ Օգոստոսի 6-ին Մ. Նագիրը հայտարարում է, որ զտումն այդ կուսակցության մեջ կատարյալ չէ և որ գլխավոր դեմքերը փաստորեն գործի գլուխ են կանգնած³⁵։ Սա արդեն ուղղակիորեն ցույց էր տալիս, թե ի՞նչ է պահանջում

բանակը: Այդ օրերին եգիպտական բոլոր թերթերը, բացառությամբ «Ալ-Միսրիի», պահանջում էին Մ. Նահասի, Ֆ. Սիրազ էդ-Դինի և Մ. Սալահ էդ-Դինի հրաժարականները: «Ալ-Միսրի» էր, որ իր ճակատը մշտապես զարդարում էր «Զկա Վաֆդ առանց Նահասի» արտահայտությամբ:

Մյուս կուսակցությունները նույնպես փաստորեն հրաժարվեցին լուրջ մաքրագործումներից: Սաադականները հեռացրեցին իրենց նախագահ Իբրահիմ Աբդել Հադիին և կուսակցության գլխավոր կոմիտեի անդամ Համիդ Գովդային: Լիբերալ-սահմանադրականները շուգեցին նույնիսկ այդպիսի մի խորհրդանշական քայլ կատարել: Նրանք հայտարարեցին, որ կարիք չունեն ինքնազտման³⁶: Այդ նույն ժամանակ երկրում կուսակցությունների հրահանգով տեղի էին ունենում ցույցեր ի պաշտպանություն այդ կուսակցությունների և դրանց ղեկավարների: Ցուցարարները պահանջում էին պահպանել սահմանադրական կարգը: Այս ծանր իրադրության մեջ ՀՀԽ-ն ցուցաբերեց մեծ տոկոսություն և պնդեց իր պահանջը՝ ինքնազտման և հողային բարեփոխումների անհրաժեշտության վերաբերյալ: Իրադրությունն ավելի սրվեց, երբ օգոստոսի 10-ին ելույթ ունեցավ Ա. Մահերը, հաստատելով նախորդ օրվա «Ալ-Միսրի» զգուշացնող հաղորդագրությունն այն մասին, որ կուսակցությունները որոշակի պայմաններում կարող են լուծարքի ենթարկվել: Ա. Մահերն իր ելույթում ասաց, որ Եգիպտոսի ներկայիս կուսակցությունները օտար միջամտության կենտրոնացման ուժ են հանդիսանում: Մենք, շարունակեց նա, բացատրեցինք կուսակցություններին այն առողջ հիմունքները, որոնց վրա պետք է նրանք կառուցեն իրենց ծրագրերը, բայց նրանք այդ բանը չարեցին: Ներկայումս կուսակցական հակամարտությունները հասել են հանցավոր շափերի: Այժմ կուսակցությունները կամ պետք է վերականգնվեն, կամ վերանան³⁷: Նույն օրը Մ. Նագիրը, ելույթ ունենալով, հայտարարեց, որ ինքը վարչապետի հետ համաձայնության է եկել, որ ա) 1953 թ. փետրվարին տեղի կունենան պառլամենտական ընտրություններ, բ) անցկացվելու են հողային բարեփոխումներ: Մ. Նագիրը ավելացրեց, որ ինքը երբեք միտք չի ունեցել ցրել կուսակցությունները³⁸:

Ինչպես տեսնում ենք, արդեն այստեղից սկսվում է եգիպտական «բարենորոգիչ շարժման» երկու հակադիր հոսանքների տարանջատումը: Վարչապետի և գլխավոր հրամանատարի նույն օրն արած հայտարարություններն իրար հակասում էին: Տարօրինակն այստեղ այն է, որ այդ երկուսն էլ ինչ որ ձևով նույն ճամբարի ներկայացուցիչներն էին: Պետք

է ենթադրել, որ Ա. Մահերի վրա առավել չափով զգացվում էր ՀՂԽ-ի ճնշումը և, ընդհակառակն, Մ. Նազիրը, որ մի գիշերվա մեջ «ազգային հերոս» և «ազգի առաջնորդ» էր դարձել, հարբած իր փառքով, այլևս իրեն ազատ էր զգում առաջադրելու իր իսկական մտքերը: Երկրորդական դեր շունքի այս հարցում նաև այն, որ բուրժուական կուսակցությունները, և մասնավորապես նրանցից ավելի ազդեցիկն ու գլխավորը՝ Վաֆդը, անդրկուլիսյան գործունեություն էին ծավալում Մ. Նազիրին ՀՂԽ-ի դեմ պայքարի կենտրոնական դեմք դարձնելու համար:

Օգոստոսի 17-ին տեղի ունեցավ ՀՂԽ-ի այն նիստը, որը զինվորականներին փաստորեն տանելու էր կառավարության անմիջական մասնակցության: Նիստին ներկայացվեց մի որոշման նախագիծ, որով բոլոր կուսակցությունները լուծարքի էին ենթարկվում, և քաղաքական բոլոր հին գործիչները, որոնք համագործակցել էին պալատի և գաղութարարների հետ հեռացվում էին քաղաքական գործունեությունից: Այս որոշմանը դեմ դուրս եկավ Գ. Ա. Նասերը: Նա ասաց. «...ես վախենում եմ, որ այս որոշումը ոմանք կհասկանան այնպես, թե մենք գնում ենք դեպի դիկտատուրա...: Մեր հեղափոխությունը... դեմոկրատական հեղափոխություն է և մենք չենք կարող հաստատել դիկտատուրա: Ավելի լավ է կուսակցություններին և կազմակերպություններին հնարավորություն տանք իրենք իրենց մաքրել և որոշել իրենց ծրագրերը և նպատակները համապատասխան այս նոր իրադրության»³⁹: Հակառակ դեպքում Գ. Ա. Նասերը սպառնում էր հրաժարական տալ: ՀՂԽ-ն ստիպված էր տեղի տալ նրա պահանջին, համաձայնվելով, որ ընտրությունները պետք է տեղի ունենան 1953 թ. որպես ժայռագույն ժամկետ, բայց այն բանից հետո, երբ կուսակցությունները կզտեն իրենց շարքերը⁴⁰: Գ. Ա. Նասերի առաջարկությամբ ՀՂԽ-ն ընդլայնվեց՝ 4 մարդ ընդգրկելով իր մեջ: Դրանք էին Զաքարիա Մոհի էդ-Դինը, Աբդել Մոնեյմ Ամինը, Յուսուֆ Սադիկը և գեներալ Մ. Նազիրը, որը Նասերի պնդմամբ դարձավ ՀՂԽ-ի նախագահ: Նրա տեղակալ ընտրվեց ինքը՝ Գ. Ա. Նասերը: Թվում է, որ իսկապես Մ. Նազիրի այդ օրերի ծանր փառքը կարող էր ազդեցություն ունենալ նաև Գ. Ա. Նասերի վրա: Հավանական է նաև, որ դատակալական քայլ էր, որով Նասերը Մ. Նազիրին դարձնելով ՀՂԽ-ի անդամ, դրանով նրան դնում էր ՀՂԽ-ի սահմանների մեջ, որը նրան հնարավորություն չէր տա ինքնակամ քայլեր կատարելու:

Կուսակցությունների դեմ օգոստոս-սեպտեմբեր ամիսներին ՀՂԽ-ի մղած պայքարը, որը վերջնականապես կազմալուծեց այդ կուսակցությունների գործունեությունը և հանգեցրեց հողատիրության սահմանա-

փակման վերաբերյալ օրենքի ընդունմանը, որը և Ա. Մահերի կառավարության անկման պատճառ դարձավ, Ս. և Ժ. Լակուտյուրները ներկայացնում են իբրև «ձախ» հեղաշրջում⁴¹։ Դեռ օգոստոսի սկզբից ՀՂԽ-ի և գործադիր իշխանության միջև մի կողմից և ՀՂԽ-ի ու Նազիրի միջև մյուս կողմից, սկսեցին ի հայտ գալ տարաձայնություններ։ Մ. Նազիրը դառնալով ՀՂԽ-ի նախագահ մի առ ժամանակ կարծես լոյալ դիրք էր գրավում ՀՂԽ-ի միջոցառումների նկատմամբ։ Ընդհակառակն, Ա. Մահերը, և թե առաջին օրերին լոյալ էր, ապա հողատիրության սահմանափակման վերաբերյալ ՀՂԽ-ի մտադրությունների առարկայավորմանը զուգընթաց սկսեց ավելի ու ավելի հակադիր դիրք գրավել նրա նկատմամբ։ Խոշոր հողատեր Ա. Մահերին հավասարակշռությունից հանեց եզրայտական տնտեսագետներ Ռ. ալ-Բարավիի և Ահմեդ Ֆուադի կազմած հողային բարեփոխումների օրենքի նախագծի հատկապես այն հոդվածը, որով առավելագույն հողատիրությունը սահմանվում էր 50 ֆեղան⁴²։ Բուրժուակալվածատիրական հին կուսակցությունները, ելնելով իրենց դասակարգային բնույթից, իրենց հերթին պնդեցին, որ հողատիրության մոտեցում էին ցուցաբերում երկրի քաղաքական-տնտեսական համակարգում որոշակի փոփոխություններ կատարելու։ ՀՂԽ-ի պահանջների նկատմամբ, ՀՂԽ-ն չէր կարող թույլ տալ վերագրած դեպի հինը, որովհետև բանակային շարժումը միանգամայն կկորցնեիր իր իմաստը։ Նա վճռականորեն դեմ էր իշխանության հին համակարգին, սակայն նորը ստեղծելու ուղին հայտնի չէր նրան։ Բյուրոկրատիայի և կաշառակերության մեջ թաղված հին պետական մեքենան նրան դուր չէր գալիս, բայց նա վախենում էր փշրել այն։ Նա հարվածներ էր հասցնում աչ և ձախ, բայց դրանից նրա կողմնակիցների թիվը չէր ավելանում։ Հետևաբար, այստեղ սխալ է խոսել ինչ-որ «հեղաշրջման» մասին, այլ բանակային շարժումը, սկզբնական շրջանում լինելով վերանորոգիչ մի շարժում, իր առջևից դեն էր նետում այն ամենը, ինչը իր հասկացողությամբ խանգարում էր իրեն։ Իսկ կուսակցությունները, որոնց մեղսակցությունը հին վարչակարգի անօրինակություններին կասկած չէր հարուցում, իսկապես դարձել էին եզրայտական հետադիմությամբ։ Նոր իշխանությունների դեմ սքողված պայքարի հիմնական գործիքները։ Հետևաբար, ՀՂԽ-ի նպատակների իրագործման ճանապարհին նրանք ոչ միայն խանգարիչ դեր ունեին, այլև հենց օգոստոսի երկրորդ կեսից, արդեն, կոնկրետ հակառակորդներ էին։ Եվ այդ ժամանակվանից մինչև 1954 թ. գարնանային ճգնաժամը թերևս գլխավոր հակառակորդներ, որովհետև

ԲԳԿԱՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԳԻՄՈՒԹՅՈՒՆԸ ձԳՏՈՒՄ ԷՐ ՀԵՆՑ ԿՈՒՍԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԻՋՈԳՈՎ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ՀԱՐՎԱԾԸ ՀԱՍՑՆԵԼ ՆՈՐ ԻՂԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ:

Ա. ՄԱՀԵՐՆ ԸՆԴՀԱՆՆԵՐԱԿԱՆ ԴԵՄ ԼԻՆԵԼՈՎ ՀՈՂԱՄԻՐՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՎԱԿԱԿԱՆՆԵՐ ԵՎ ԿԱՅՆՈՒՄԱՆՆԱՅԻՆԻՎ ՂԳԱԼՈՎ, ՈՐ ԱՅՆ ԱՆԽՈՒՍԱՓԻՆԼԻ Է, ձԳՏՈՒՄ ԷՐ ՀՆԱՐԱՎՈՐԻՆ ՆԱԿ ԲԱՐԺՐ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐ ՀԱՍՏԱՄԵԼ՝ ԱՅՂ ԲՆԱԳԱՎԱՌՈՒՄ: ԵՐԸ ԱՐԱՂ ԴԱՐԺԱՎ, ՈՐ ԴԱ ԱՆՀՆԱՐԻՆ Է, ՆԱ ՍԵԱՄԵԲԵՐԻ 7-ԻՆ ՆԵՐԿԱՅԵՐԵՑ ԻՐ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ: ԱՅԱ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ ԽՈՐՀՐԴԱՆՆԱԿԱՆ ԷՐ: ՉՆԱՅԱԾ Ա. ՄԱՀԵՐԸ ԱՅՂՈՒՄ ԷՐ, ՈՐ ԵԿԵԼ Է ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԻՂԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ԿԵՆՏՐՈՆԱԾՆԵԼՈՒ ՄԵԿ ԴԵՐԵՈՒՄ⁴³, ԲԱՅՑ ԱՐԴԵՆ ԱՐԱՂԴՐՈՂ ԿՆԵՐԱՎՈՎ ՀԱՅՏՆԻ ԴԱՐԺԱՎ, ՈՐ ԿԱՌԱՎԱՐԱԿԱՆ ՀԻՆ ՄԵՔԵՆԱՆ ՍԿՍԵԼ Է ԽԱՓԱՆՈՒՄՆԵՐՈՎ ԳՐԹԵԼ: ՆԱԽԼԻՆ ՓԱՂԱՆՆԵՐԻՑ ԵՎ ԲԵՅԵՐԻՑ ԿԱԳՄՎԱԾ ԱՅՂ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱԺԱՐԱԿԱՆԸ ԲԳԿԱՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԳԻՄՈՒԹՅԱՆ ԱՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: 45-ՕՐԵԱ ԱՅԵՔԱՐԻ ԸՆԹԱԾԵՐՈՒ ՆԱ ՆԿԱՐՈՂԱԾԱՎ ՎԵՐԱԾՆԵԼ ԿՈՒՍԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ, ՍԱՀՄԱՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆԸ, ԱՐԱՄԱՆՆԱԿԱՆ ԿՅԱՆՔԻՆ, ԱԵՄԱԿԱՆ ՀՆԱԾՔ ԲՅՈՐՈՒՐԿՐԱՄԱԿԱՆ ՄԵՔԵՆԱՅԻՆ ՍԱՄԱՆԱԾՈՂ ՎՄԱՆՎԵՐ: ՆԱ ԱՆԿԱՐՈՂ ԵՂԱՎ ՆԱԵ ՀՈՂԱՄԻՐՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՎԱԿԱՆ ԴԵՄՆ ԱՌՆԵԼ: ՍԱ, ՖԱՐՈՒԿԻ ԳԱՀԱԳՐԿՈՒՄԻՑ ՀԵՏՈ, ԲԳԿԱՄԱԿԱՆ ՀԵՏԱԳԻՄՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ԽՈՂՈՐ ԱՐԱՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ: ՎԵՐՉԱԾՆԵԼՈՎ ԱՅԱ ՄԱՍԻՆ ԽՈՍԵԼԸ, ՆԵՐԿԱՐՈՂ ՆՆՆԵԼ Ա. ՄԱՀԵՐԻ ՎԵՐՉԻՆ ՀԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՀՈՂԱՅԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹՅՈՒՆ: ԵՐԿԱՄԱԿԱՆ ՀԱՍԱՐԱԿՈՒԹՅՈՒՆԸ, ՈՐ ԱՐԴԵՆ ՄԱՍՆԱՄՅԱԿՆԵՐ ՆԱՐՈՒՄՈՒՄ ԾԳՏՈՒՄ ԷՐ ԲՈՐԺՈՒԿԱՆ ԿԻՍԱՄԱՅՈՒՄԱՄ ԱԳԱՄՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՑ, ԱՄԲՈՂՉԱԿԱՆ ՍԱՐԱՄՓԻՈՒՄ ԷՐ «ԳՐԿԻՄԱՄՈՒՐԱ» ԲԱՌԻՑ: Ա. ՄԱՀԵՐԻ «ԻՂԽԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԵԿ ԴԵՐԵՈՒՄ ԿԵՆՏՐՈՆԱԾՆԵԼՈՒ» ԱՐԱՄԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆԸ, ԱՅԱ ԱՌՈՒՄՈՎ, ԲԱՎԱԿԱՆԻՆ ԱԵՐԾԱԽՈՍ ԷՐ:

ՍԵԱՄԵԲԵՐԻ 7-ԻՆ Մ. ՆԱԳԻՐԸ ԿԱԳՄԵՑ ՆՈՐ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆ, ՈՐԻ ՄԵՋ ԻՆՔԸ ԳԼԽԱՎՈՐՈՒՄ ԷՐ ՆԱԵ ԱՅՆՈՒՄԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈՒՄԱԾՈՎԱՅԻՆ ՄԻՆԻՍՏՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ: Գ. Ա. ՆԱՍԵՐԸ ԱՌԱՋԻՆ ԱՆԳԱՄ ՄՈՆԵԼՈՎ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ ԴՐԱՂԵՑՐԵՑ ՎԱՐՆԱԿԵՄԻ ՄԵՂԱԿԱԼԻ ԱՅՆՈՒՄ: ԱՅԱ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԻՄՆԱԿԱՆՈՒՄ ՔԱՂԱՔԱԾԻԱԿԱՆ ԷՐ: ՉՆԱՅԱԾ ԴՐԱՆ, ԱՅԺՐՄ ԱՐԴԵՆ ԿԱՐԵԼԻ ԷՐ ՎՍՏԱՀՈՒԹՅԱՄԵ ԱՍԵԼ, ՈՐ ՆՂԵՆ ԻՐ ՎԵՐԱՀՍԿՈՂՈՒԹՅՈՒՆԸ ՎԵՐՆԱԿԱՆԱԿԵԱ ՀԱՍՏԱՄԵԼ ԿԱՌԱՎԱՐՈՒԹՅԱՆ ԳՐԹՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՎՐԱ: Գ. Ի. ՄԻՐՍԿԻՆ ՄԻԱՆԳԱՄԱՅՆ ԻՐԱՎԱԾԻՈՐԵՆ ԳՄՆՈՒՄ ԷՐ, ՈՐ ՀԵՆՑ ԱՅԱ ԺԱՄԱՆԱԿԻՑ Է, ՈՐ ՂԻՆՎՈՐԱԿԱՆՆԵՐԸ ՈՐՈՇԵՑԻՆ ՄՆԱԼ ԻՂԽԱՆՈՒԹՅԱՆ ԳԼՈՒԽ⁴⁴:

ՍԵԱՄԵԲԵՐԻ 9-ԻՆ ԸՆԴՈՒՄՎԵՑ ՀՈՂԱՄԻՐՈՒԹՅԱՆ ՍԱՀՄԱՆԱՎԱԿԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ ՕՐԵՆՔԸ ԵՎ ԱՅԱ № 179 ՕՐԵՆՔԸ, ՈՐԸ ՎԵՐԱԲԵՐՈՒՄ ԷՐ ԿՈՒՍԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻՆ: ՎԵՑ ԿԵՄԻՑ ԿԱԳՄՎԱԾ ԱՅԱ ՕՐԵՆՔԸ ԿՈՒՍԱԿԳՈՒԹՅՈՒՆ-

ների գոյութիւնը փաստորեն դնում էր ներքին գործերի մինիստրի հայեցողութեան տակ: Այն արգելում էր կուսակցութեան ղեկավարներին և վարչութեան անդամներին պաշտոններ զբաղեցնել ընկերութեան մեջ և կամ տիրել հողային կալվածքների: Կուսակցութեան ղեկավարը և վարչութեան ընտրվում էին 3 տարի ժամանակով: Կուսակցութեան իր ժրագրի, կանոնադրութեան, հիմնադիր անդամների թվի և ֆինանսական միջոցների մասին տեղեկութեաները ներկայացնելու էր ներքին գործերի մինիստրութեանը: Արգելվում էր կուսակցական գործունեութեանը բանակում⁴⁵: Այս օրենքը կարելի է համարել կուսակցութեան մահալմուտ: Եւ պատահական չէ, որ հենց սրանից հետո է, որ բոլոր կուսակցութեանները (թերևս բացառութեամբ Մուսուլման եղբայրների կազմակերպութեան) արդեն բացահայտորեն անցան ընդդիմադրութեան նոր իշխանութեան նախնայ:

Եզրափակական հետադիմութեանը, ինչպես ասվեց, դիմում էր զանազան միջոցների շնորհիւ մտադրութեանները խափանելու համար հատկապես հողատիրութեան սահմանափակման վերաբերյալ: Նրա դրամաբայ ասանգամ հողային բարեփոխումների դեմ դուրս եկան խնամակալական խորհրդի նախագահ Բահա էդ-Դին Բարաքաթը և խորհրդի անդամ գնդապետ Ռաշադ Մահաննան: Շնորհիւ հակառակորդ 14-ին նրանց փաստորեն հեռացրեց քաղաքական գործունեութեանից՝ ցրելով խնամակալական խորհուրդը և խնամակալ թողնելով միայն իշխան Աբդել Մոնեյ-մին:

Սեպտեմբերի 9-ի կուսակցութեաններին վերաբերող օրենքին համապատասխան ամսի 2-րդ կեսին կուսակցութեանները ներկայացրեցին իրենց ծրագիրը: Մի ավելորդ անգամ էլ պարզվեց, որ դրանք համարյա փոփոխութեաններ չէին կրել: Այդ ժամանակ արդեն գլխավոր կուսակցութեան՝ Վաֆդի ղեկավարութեանը մասամբ փոխվել էր: Սեպտեմբերի 15-ին Վաֆդի կոմիտեից և անդամութեանից հրաժարական ներկայացրեց գլխավոր քարտուղար Ֆ. Սիրազ էդ-Դինը: 21-ին Մ. Նահասը նույնպես դուրս է գալիս Վաֆդի քաղաքական գործունեութեան շրջանակից, դառնալով նրա «պատմավոր նախագահ»: Կուսակցութեան նոր առաջնորդ է ընտրվում Աբդել Սալամ Ֆահմի Գումաման: Չնայած այս նորութեաններին, ներքին գործերի մինիստր Սուլեյման Հաֆիզն իր դժգոհութեան արտահայտեց Վաֆդում կատարված զտումների կիսատ-պոստ բնույթից: Պետք է ասել, որ այդ օրերին Վաֆդը կրակի տակ էր առնված բոլոր կողմերից: Այս դրութեան մեջ, սեպտեմբերի 27-ին տեղի ունեցած Վաֆդի կոմիտեի նիստն ընդունեց որոշում, ըստ որի, քանի որ ձգտում

կա վերացնելու Վաֆդը, ապա նպատակ շունի ներկայացնել վերակազմակերպման մի նոր ծրագիր ներքին գործերի մինիստրին: Այս քայլը իշխանությունների կողմից գնահատվեց իբրև մանկր Վաֆդի կողմից, որով վերջինս ցանկանում էր իր ղեկավարներին զերծ պահել վերակազմակերպման օրենքից: Կառավարության ներկայացուցիչը նույն օրը հայտարարեց, որ «Եգիպտոսը այսօր չի ճանաչում բացառություններ և ապագայում էլ չի ճանաչի»⁴⁶: Փաստորեն այս օրերից սկսած Վաֆդը, որպես քաղաքական ազդեցիկ ուժ կազմալույծ եղավ. նախքան դրա օրինական ձևակերպումը: Հոգևարք ապրող մյուս կուսակցությունները նույնպես հարատևելու դեղամիջոց չգտան: Մուսուլման եղբայրները, որոնք որոշակի ազդեցություն ունեին ՀՀԽ-ի մեջ, շնորհիվ վերջինիս որոշ անդամների համակրանքի, գտնվում էին ավելի գերադաս վիճակում: Նրանք, սակայն մերի վերջին իրենց գործադիր կոմիտեի նիստ գումարելով, որոշ ձևական փոփոխություններ կատարեցին իրենց կանոնադրության մեջ⁴⁷: Սակայն հետագայում զգալով որ դա չի գոհացնի իշխանություններին, նոյեմբերի 7-ին մի հուշագիր ներկայացրին ներքին գործերի մինիստրություն, որով հայտնում էին, թե քանի որ իրենց կազմակերպությունը «համաշխարհային իսլամական կազմակերպություն» է, ապա ներկայումս իշխանությունը չի համարում իր նպատակը և չի մասնակցի ընտրություններին, եթե դրանք տեղի ունենան: Սակայն իրեն վերապահում է ազգային քաղաքական գործերում քարոզելու և քննադատելու իրավունք⁴⁸: Սա տակտիկական քայլ էր և մուսուլման եղբայրներին առժամանակ հնարավորություն տվեց ուժեղացնելու իրենց դիրքերը երկրի զանազան քաղաքներում ու շրջաններում՝ ընդլայնելով կամ հիմնելով կազմակերպության մասնաճյուղերը: Այս գործում ներանց հովանավորում էր մասնավորապես Մ. Նագիրը:

Հին կուսակցությունների դեմ մղված պայքարը ՀՀԽ-ի անդամների համար պարզ դարձրեց, որ վերադարձը պառլամենտական կյանքին իր հետևից բերելու է վերադարձ դեպի հինը, քանի որ կուսակցությունների ներկայացրած ծրագրերը հիմնականում ոչ մի փոփոխություն չէին նախատեսում երկրի սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական կյանքում: Պարզ դարձավ նաև, որ կուսակցությունների համառորեն հին սկզբունքներից կառչելը օրգանապես կապված է այդ կուսակցությունների ղեկավարության երկրի բուրժուական վաժապիրական վերնախավի շահերի արտահայտիչը լինելու հանգամանքի հետ: Անհնար էր հարվածել վերնախավին առանց հարվածելու կուսակցությունների ղեկավարությանը, անհնար էր հին վարչակարգին հարվածել առանց հարվածելու նրա մեղ-

սակիցներին: Ձնայած արդեն սեպտեմբերի երկրորդ կեսին ձերբակալված էին հին վարչակարգի առավել աչքի ընկնող գործիչներ, այդ թվում նաև Վաֆդի կոմիտեի գլխավոր քարտուղար Սիրազ էդ-Դինը, Սաադական կուսակցության նախագահ Իբրահիմ Աբդել Հադին, նախկին վարչապետ Ահմեդ Նագիր ալ-Հիլալին, խարխլված էին բուրժուականավածատիրական ավագանու դիրքերը հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունումով, սակայն եգիպտական հետադիմությունը դեռ հզոր միջոցներ ուներ իր դիրքերը պաշտպանելու՝ ի դեմս 1923 թ. սահմանադրության, որին նույնիսկ Աղատ սպաներն իրենց աներկբա հավատարմությունն էին արտահայտում: Սահմանադրության վրա ձեռք բարձրացնելը եգիպտական իրականության մեջ հասկացվում էր տասնամյակներ շարունակ բուրժուական ազատությունների հասարակարգի հիմքը խարխլել, և այն ժամանակ կհառնե՞ր «դիկտատուրա» սարսափելի բառը: Այդ էր պատճառը, որ թեև արդեն օգոստոսի 2-ին հարկ համարվեց փոփոխել Սահմանադրության որոշ դրույթներ, այնուամենայնիվ այդ նպատակով ստեղծված Սահմանադիր խորհուրդը, որը հիմնականում բաղկացած էր կառավարական բարձրաստիճան անձերից՝ Ալի Մահերի գլխավորությամբ, գլխավորապես այդ փոփոխություններն ուզում էր հանգեցնել իշխանությունների և տնտեսության ղեկավարման ապակենտրոնացմանը⁴⁹:

Ալի Մահերի հրաժարումից հետո ՀՂԽ-ն փաստորեն իր ձեռքը վերցրեց Սահմանադիր խորհուրդը, գիտակցելով, որ գործող օրենքի շրջանակներում կուսակցությունների և դրանով իսկ հետադիմության դեմ պայքարելը որոշակի դժվարությունների հետ է կապված: Բայց քանի որ եգիպտական հետադիմությունը դրա մեջ տեսնում էր Սահմանադրության նկատմամբ սպառնալիք և աշնան ամիսներին երկրում հրահրում էր անկարգություններ՝ դրդելով մասնավորապես ուսանողներին ցույցերի, այդ պատճառով էլ Գ. Ա. Նասերը նոյեմբերի 15-ին ելույթ ունենալով Կահիրեի համալսարանի ուսանողների առջև, բանակի «հավատարմությունը» արտահայտեց Սահմանադրության նկատմամբ, ասելով, «... որ բանակային շարժումը կատարվել է միայն հայրենիքի ազատագրման, նորմալ սահմանադրական կյանքը երկրին վերադարձնելու համար, և որ մեր ամբողջ նպատակն է ժողովրդին ապահովել կատարյալ և անկապտելի ազատություն»⁵⁰: Այս հայտարարությունը, հատկապես նրա ճշգրիտ սահմանադրական կյանքի» վերադարձին վերաբերող արտահայտությունը, իհարկե, տառացիորեն չպետք է հասկանալ: Նասերն արդեն գիտակցում էր, որ սահմանադրական ազատությունները միայն

ունեւոր և ազդեցիկ խավի համար էին և հեղափոխութեան գլխավոր նպատակը համարելով ժողովրդին ապահովել «կատարյալ» ազատութեամբ, նա ի նկատի շունք անպայման հին սահմանադրական ազատութիւնները: Այդ է վկայում հոկտեմբերի 21-ից երկրում մտցված գրաքննութիւնը, որը որոշակիորեն սահմանափակեց հետադիմութեան սահմանադրութիւնը փրկելու քողի տակ ծավալած հակահեղափոխական պրոպագանդան: Այդ է վկայում նաև ընդամենը 25 օր անց՝ դեկտեմբերի 10-ին հին Սահմանադրութեան վերացումը: Հին Սահմանադրութեան վերացումը Ֆարուկի հեռացումից և հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունումից հետո, զինվորականների երրորդ խոշոր միջոցառումն էր 1952 թ.: Պայքարը ներքին հետադիմութեան դեմ ինքնըստինքյան ղինվորականներին հանգեցրեց այդ քայլին: Հին Սահմանադրութիւնը հետադիմութեան կողմից օգտագործվում էր որպէս իրավական զենք՝ պաշտպանելու համար վերնախավի շահերը: Այն կաշկանդում էր երկրում հասարակական նոր հարաբերութիւնների ստեղծման համար անհրաժեշտ միջոցառումների ձեռնարկումն ու ծավալումը: Այդ երևացման ավորապէս հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունումից հետո, երբ խոշոր հողատերերը կառավարութեանն ուղարկած իրենց հուշագրում, հենվելով հին Սահմանադրութեան դրուժներին վրա, դրա ընդունումը համարում էին հակասահմանադրական և անօրինական⁵¹: Սակայն սխալ կլինեք պնդել, որ Գ. Ա. Նասերը և ՀՂԽ-ի մյուս անդամները, էլ շենք ասում Մ. Նագիբը, այդ քայլով տվյալ ժամանակամիջոցում նպատակ ունին երկրում վերացնել պառլամենտը և հաստատել զինվորական-խումտայական վարչակարգ: Դեկտեմբերի 10-ին Սահմանադրութեան վերացման առթիվ ելույթ ունենալով Մ. Նագիբը հայտարարեց, որ որոշված է շուտով ստեղծել սահմանադրական մի հանձնաժողով՝ մշակելու համար նոր Սահմանադրութեան նախագիծը, որը զերծ կլինի նախորդ Սահմանադրութեան թերի կողմերից և դրանով «կիրականացնի ազգի հույսերը պառլամենտական մաքուր և նորմալ իշխանութեան վերաբերյալ»⁵²: ՀՂԽ-ի կողմից հին Սահմանադրութեան վերացումը ուղիհարթեց երկրի սոցիալ-տնտեսական ասպարեզներում վերափոխումների ծավալման համար: Այս հեղափոխական միջոցառումը խարխիւցեցի պատկան հետադիմութեան օրենսդրական պատվարը, նրա արդեն հոգևարք ապրող կուսակցութիւնների վերջին հենարանը: Այն հող նախապատրաստեց նաև երկրում միապետական կարգերի վերացման համար:

Այսպիսով, ՀՂԽ-ն իշխանութիւնն իր ձեռքը վերցնելուց հետո

միանգամայն գիտակցված ձևով աստիճանաբար վարկաբեկեց հին կուսակցություններին, որպես վերափոխիչ շարժման դեմ եզրկատական հետադիմության գլխավոր գործիքի և, պարբերաբար հարվածներ հասցնելով, արդեն 1952 թ.՝ վերջին փաստորեն կազմալուծեց նրանց գործունեությունը։ Այս առումով բացարձակապես սխալ է Ս. Օքաշայի այն պնդումը, իբրև Ազատ սպաները հավատում էին, որ կուսակցությունների ղեկավարները շահագրգռված են վերափոխություններով և այդ պատճառով «մի կողմ քաշվեցին և սկսեցին դիտել նրանց գործունեությունը»⁵³։ Նասերն ու իր կողմնակիցները հենց սկզբից էլ համոզվեցին, որ կուսակցությունների գրաված դիրքը, երկիրը վերակառուցելու ձգտման հանդեպ, ժխտական էր, բայց բուրժուական ազատությունների սովոր երկրում միանգամից կուսակցությունները ցրելը կդիտվեր իբրև ռազմական դիկտատուրայի հաստատում, որը հղի կլիներ ամեն տեսակ անակրեկալներով։ Աստիճանաբար հարվածներ հասցնելով, արդեն 1952 թ. աշնանը կուսակցությունները փաստորեն և՛ կազմակերպչորեն, և՛ գաղափարապես ջախջախված էին։ Այս բանն իր օրինական ձևակերպումն ստացավ 1953 թ. հունվարի 18-ին ընդունած օրենքով, որով բոլոր կուսակցությունները լուծարքի էին ենթարկվում, բացի Մուսուլման եղբայրների կազմակերպությունից։ Կուսակցություններին պատկանող բոլոր ֆինանսական միջոցները բռնագրավվում էին պետության օգտին⁵⁴։ Նախքան այդ, հունվարի 16-ին վարչապետ Մ. Նագիրը հայտարարեց. «Քանի որ կուսակցություններն իրենց հին ուղու վրա են և հետագեմ հայացքներով մեծ վտանգ են ներկայացնում երկրի գոյության և ապագայի համար, դրանից ելնելով, ես հայտարարում եմ, որ այսօրվանից լուծարքի են ենթարկվում բոլոր քաղաքական կուսակցությունները»⁵⁵։ Հին կուսակցությունների ցրումը եղրափակեց 6 ամիս տևած դաժան պայքարը եզրկատական հետադիմության առավել խոշոր ուժերի դեմ։ Եզրկատական հեղափոխությունն իր ժավալման համար վերացրեց բուրժուական լավածատիրական վերնախավի ստեղծած բոլոր հիմնական խոչընդոտները։

3. ԱՆՑՈՒՄԱՅԻ ԺԱՄԱՆԱԿԱՇՐՋԱՆԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ ՈՒ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀՈՉԱԿՈՒՄԸ

Երկրի հասարակական հիմունքները և կազմակերպությունները վերացված էին, մինչև այժմ ժխտվում էր հինը, իսկ ուրն էր այլուղին։ Հղև-ն, պարզ է, չէր կարող անվերջ փոխարինել պառլամենտին։ Բացի

այդ, զինվորականները նախապես արդեն հայտարարել էին, որ փետրվարին տեղի կունենան պառլամենտական ընտրություններ: Իսկ այժմ կուսակցությունների ցրումով այդ բանն արդեն անհնար էր դառնում, քանի որ երկրում շկար գոնե մեկ հասարակական-քաղաքական կազմակերպություն, որի առաջադրած կոնկրետ նպատակների և լուղունգների վրա հենված՝ երկիրը զարգանար որոշակի ուղղությամբ: Գ. Ա. Նասերը և իր ընկերները պարզորոշ գիտակցում էին ստեղծված դրությունը:

1953 թ. հունվարի 13-ին կազմվեց նոր Սահմանադրության նախագիծը մշակող հանձնաժողով: Այն կազմված էր 50 մարդուց, որոնք կուսակցական և անկուսակցական հայտնի հին գործիչներ էին: 4 հոգի վաֆլականներ էին, 2-ը՝ լիբերալ-սահմանադրականներ, 2-ը՝ սաադականներ, 3-ը՝ Ազգային կուսակցության անդամներ, 3-ը՝ մուսուլման եղբայրներից, 2-ը՝ Նոր ազգային կուսակցության անդամներ, ինչպես նաև եգիպտական հասարակության տարբեր խավերը ներկայացնող իրավաբաններ, նախկին մինիստրներ, բժիշկներ, դասախոսներ և այլն: Հանձնաժողովի կազմում կային նաև 3 զինվորականներ⁵⁶: Հանձնաժողովի այս խայտաբղետ կազմն իր կնիքը դրեց նրա հետագա գործունեության վրա, շնայած նրա կազմման դեկրետում կոնկրետ նշված էր, որ Վեճերի Սահմանադրությունը պետք է համապատասխանի հեղափոխության նպատակներին⁵⁷: Այս հանձնաժողովն իր աշխատանքներն սկսեց հունվարի 15-ին և առաջին նիստում նախագահ ընտրեց նախկին վարչապետ Ալի Մահերին: Արդել Ռահման առ-Ռաֆիին ասում է, որ հանձնաժողովի կողմից ճյուղային մի հանձնախմբի, որը կազմված էր հինգ հոգուց, որոնցից մեկն էլ ինքն էր, հանձնարարված էր ուսումնասիրել՝ պետական ո՞ր կարգն է հարմար Եգիպտոսին՝ միապետությունը, թե՞ հանրապետությունը⁵⁸: Անկասկած այս հարցը հազիվ թե բխեր սահմանադիր հանձնաժողովից: Պետք է ենթադրել, որ ՀՂԽ-ն այդ ժամանակ արդեն ներքին համաձայնության էր եկել վերացնելու միապետությունը, որպես երկրի զարգացմանը խոչընդոտող գործոն:

Հունվարի 16-ի վերը նշված իր ելույթում ՀՂԽ-ի նախագահ և վարչապետ Մ. Նագիբը հայտարարեց, թե երկրի կայունությունն ապահովելու համար հաստատվում է եռամյա անցումային մի ժամանակաշրջան, մինչև որ հնարավոր լինի ռեգիմոկրատական, սահմանադրական նորմալ մի իշխանության ստեղծումը: Երկրի ամբողջ գործադիր և օրենսդիր իշխանությունը մինչև այդ ժամանակաշրջանի վերջը իրականացնելու էին ՀՂԽ-ն և կառավարությունը: Ի դեպ, արդեն փետրվարի 10-ին ընդունվեց 11 հոդվածներից բաղկացած ժամանակավոր սահմա-

նադրությունը, որով իշխանությունը կենտրոնացվում էր այդ երկու մարմինների ձեռքերում⁵⁹:

Այսպիսով, զինվորականները, որոնք նախապես խոստացել էին վեց ամսից հետո իշխանությունը հանձնել պառլամենտին, տեսնելով, որ այդ բանը էական ոչ մի նոր բան չի տա երկրին, ստիպված էին իրենց իշխանությունը երկարաձգել ևս երեք տարով:

Հայտնի է, որ ՀՂԽ-ի բոլոր միջոցառումները հրապարակվում էին Մ. Նազիրի անունից և նա էր ամեն առիթով ելույթներ ունեցողն ու լուսանկարիչների առջև դիրք գրավողը: Բայց հայտնի է նաև, որ հասկապես 1952-ի սեպտեմբեր ամսից սկսած ՀՂԽ-ի անդամներն ավելի ու ավելի ակտիվորեն էին ելույթներ ունենում, հանգամանք, որ ի վերջո նոյեմբեր-դեկտեմբեր ամիսներին հայտնի դարձրեց բանակային շարժման իրական ղեկավարներին: Այս դրության մեջ Մ. Նազիրն սկսեց իր բավականին բարդ խաղը: Նա չէր կարող ՀՂԽ-ին անտեսել իր գործունեության մեջ, բայց և չէր կարող անտեսել, որ իր դիրքերը գնալով թուլանում են: Մի գիշերվա մեջ հերոս դառնալով և Ազատ սպաների ջանքերով մեծ հեղինակություն ձեռք բերելով ժողովրդի մեջ, նա այնուամենայնիվ հեռու էր բանակային շարժման բուն իմաստը ըմբռնելուց: Նա կարծում էր թե այդ շարժման լավագույն ժառանգությունը կլինեին պառլամենտական կարգի վերականգնումը և բուրժուական ազատությունների վերահաստատումը⁶⁰: Անցած ժամանակամիջոցում նրա հակասությունները Նասերի և ՀՂԽ-ի հետ հանգնում էին հիմնականում ուրող զինվորական և քաղաքական գործիչների ձեռքակալություններին ընդդիմանալուն⁶¹: Եվ ահա, երկրի գործադիր և օրենսդիր իշխանությունը նա սկսեց անվանապես գլխավորել: Արևմտյան մամուլն այս բանը զնահատեց իբրև Նազիրի հաղթանակը անկալուն դրությունից Եգիպտոսի դուրս գալու ուղղությամբ: Լոնդոնի «Թայմսը» գրում էր. «Միջոցառումը, որը ձեռնարկեց Մ. Նազիրը, իր մեջ կրում է առավել ամուր հիմքերով և կայունությամբ մի անկողմնակալ իշխանության կանխատեսություն»⁶²: Արաբական ձախ ուժերը սահմանադրության և կուսակցությունների վերացումը Եգիպտոսում այդ նույն ժամանակ զնահատում էին իբրև ռազմական դիկտատուրայի հաստատում⁶³: Եթե անկողմնակալորեն մոտենանք հարցին, արտաքին կողմով դա այդպես էր. եգիպտական բանակային շարժման ընթացքի անհայտությունն անհնարին էր դարձնում ճիշտ զնահատել, կամ կանխատեսել այդ շարժման իրական ուղղվածությունը: Եգիպտական հեղափոխությունն սկսվեց յուրօրինակ ձևով: Նախ հեղաշրջում, թագավորի վտարում, բայց ոչ միապետա-

կան կարգերի տապալում, կալվածատիրական կարգերի խարխում, բայց ոչ կալվածատիրության վերացում, ազգային արդյունաբերության խթանում, բայց հովանավորություն ազգային բուրժուազիային և օտարերկրյա կապիտալին: Եվ ահա սրանց կողքին, երբ վերացան բուրժուական ազատությունները և դրանց հիմունքներն ու կազմակերպությունները, երբ զինվորականներն ամբողջ իշխանությունն իրենց ձեռքը կենտրոնացրին, երբ փաստորեն բացակայում էր երկրի զարգացման այլուղին, ապա դժվար էր Եգիպտոսում տեղի ունեցածը այլ կերպ գնահատել: Դրա համար ժամանակ էր հարկավոր: Բայց եգիպտական հեղափոխության այս յուրօրինակ ընթացքը պատահականություն չէր: Այն պայմանավորված էր երկրի իրականության ներքին գործոններով: Այդ իրականությունն ամբողջ ժողովրդի մեջ դարեր շարունակ ներծծված լինելով, անհնար էր դարձնում մի հարվածով վերացնել այն բոլոր հիմունքները, որոնց վրա հասնում էր եգիպտական հասարակական և սոցիալ-տնտեսական կյանքը: Ավելորդ է ասել, որ զինվորականներն իրենք էլ լինելով այդ իրականության ծնունդը, իրենց ազնիվ և արդարամիտ մտադրություններով հանդերձ, միջոցառումների էին դիմում միայն այն դեպքում, երբ կենսափորձով համոզվում էին տվյալ միջոցառման անհրաժեշտությունը և անհետաձգելիությունը:

Այս իրողությունն էլ զինվորականներին կուսակցությունների վերացումից հետո տարավ քաղաքական մի կազմակերպություն ստեղծելուն, որն հանդիսանալու էր, ըստ նրա կազմակերպիչների մտադրությունների, նոր վարչակարգի քաղաքական հենարանը: 1953 թ. հունվարի 23-ին ելույթ ունենալով հեղափոխության վեցամսյակի առթիվ Կահիրեի աթ-Թահրիր հրապարակում տեղի ունեցած հանդիսությունների ժամանակ, Մ. Նագիրը հայտարարեց, որ այլևս հանցագործություն է թույլ տալ կուսակցական հակամարտությունների շարունակումը, և որ «մենք որոշեցինք սկսել սկզբից» և ստեղծել մի կազմակերպություն, որը կարտահայտի ժողովրդի միասնությունը, կորողինացնի տարբեր ասպարեզների աշխատավորների ջանքերը»⁶⁴: Այդ կազմակերպությունը կոչվեց Ազատագրության կազմակերպություն: Փետրվարի 6-ին կազմակերպության նախագահ դարձավ Գ. Ա. Նասերը: Նախքան այդ, հունվարի 16-ին, հրապարակվել էր նոր ստեղծվող այդ կազմակերպության ծրագիրը: Այն հանգում էր հետևյալին:

1. Օտար զորքերի լրիվ և անվերապահ դուրսբերում Նեղոսի հովտից:

2. Ինքնորոշում Սուդանին:

3. Մի նոր սահմանադրության ընդունում, որն արտահայտի եզրկատական ժողովրդի ձգտումները:

4. Մի սոցիալական համակարգի ստեղծում, որով բոլոր քաղաքացիները իրավունք կունենան պաշտպանվելու գործազրկությունից, հիվանդություններից և ծերությունից:

5. Մի տնտեսական համակարգի ստեղծում, որը կապահովի հարստության հավասար բաշխումը, մարդկային և բնական ռեսուրսների ամբողջական օգտագործումը և այդպիսով նոր կապիտալների առավելագույն ներդրումը:

6. Մի քաղաքական համակարգի ստեղծում, որով բոլոր քաղաքացիները հավասար կլինեն օրենքի առջև և որով խոսքի, հավաքույթների, մամուլի և կրոնական համոզմունքների ազատությունը կերաշխավորվի օրենքի սահմաններում:

7. Մի կրթական համակարգի ստեղծում՝ զարգացնելու համար հասարակական պատասխանատվության զգացումը, որպեսզի երիտասարդությունը, գիտակցելով ինչպես իր իրավունքները, այնպես էլ իր պարտականությունները, հասկանա, որ երկրի համար արտահրուժյան աճը կենսամակարդակի բարձրացման նախապայմանն է:

8. Բարեկամական հարաբերությունների հաստատում բոլոր արաբական պետությունների հետ:

9. Մի ռեգիոնալ ուժի ստեղծում՝ Արաբական լիգայի ազդեցությունը ուժեղացնելու համար:

10. Բարեկամական հարաբերությունների հաստատում բոլոր բաբեկամ երկրների հետ:

11. Անփոփոխ հավատարմություն ՄԱԿ-ի սկզբունքներին և հատկապես կախյալ ժողովուրդների շահերի նկատմամբ⁶⁵:

Ազատագրության կազմակերպության լոգունգն էր՝ «Միություն, կարգապահություն, աշխատանք»:

Ինչպես տեսնում ենք, 3-րդ և 6-րդ կետերում նոր կազմակերպություն իր նպատակն է համարել նոր սահմանադրության և նոր քաղաքական համակարգի ստեղծումը: Բայց այս 2 կետերն էլ փաստորեն ուշինչ չեն ասում, թե ի՞նչ հիմունքների վրա է կազմվում նոր սահմանադրությունը, կամ ի՞նչն է որոշելու քաղաքական այդ նոր համակարգի բովանդակությունն ու ձևը: Եթե արտաքին քաղաքական հարցերը հիմնականում կոնկրետ են դրված, ապա սոցիալ-տնտեսական ու ներքաղաքական համակարգին վերաբերող դրույթները փաստորեն պարզորոշ չեն: Անդրադառնալով Ազատագրության կազմակերպությանը Ի. Պ. Բել-

յաւն իր մի հոգւածում նշում է, որ այն «...ամենամանգունն էր այն բոլոր քաղաքական կազմակերպութիւններից, որոնք երևան եկան բանակային սպաների 1952 թ. հուլիսի 23-ի գիշերվա հաջողութիւնից հետո»⁶⁶։ Անշուշտ, այս կազմակերպութեան ծրագրի անարտահայտիչ դրույթներն արդյունք էին Ազատ սպաների և, մասնավորապես, նրանց առաջնորդ Գ. Ա. Նասերի քաղաքական և գաղափարական ոչ լիարժեք սկզբունքների մշակվածութեան, որը գալիս էր նրանց երիտասարդութիւնից և փորձի պակասից։ Բոլոր դեպքերում, այս կազմակերպութիւնը, լինելով եգիպտական ազգային-դեմոկրատական հեղափոխութեան առաջին հաստատութիւնը, իր ստեղծումով խորհրդանշեց հին քաղաքական-գաղափարախոսական ուղղութիւնների ժխտումը և նոր ուղղութեան սկիզբը։ Շուտով երկրի տարբեր քաղաքներում ու նահանգներում սկսեցին հիմնադրվել կազմակերպութեան կենտրոնները։ 1953 թ. գարնանը ելույթներ ունենալով նոր բացվող այդ կենտրոններում, Գ. Ա. Նասերն ամեն առիթով բացատրում էր, որ Ազատութեան կազմակերպութիւնը քաղաքական կուսակցութիւն չէ, այլ գործիք՝ կազմակերպելու համար ժողովրդի ուժը վերակառուցելու իր հասարակարգը նոր և առողջ հիմքերի վրա։ Նա ուղղութիւն տալով ժողովրդական պայքարին ասում էր. «Մեր թշնամիներէից առավել թշնամականը երեքն են. հասարակական ճնշումը, քաղաքական ստրուկութիւնը և բրիտանական տիրապետութիւնը»⁶⁷։

Բանակային շարժման մի առանձնահատուկ կողմն էր անհանդուրժողական վերաբերմունքն իր իրական և երբեմն կարծեցյալ թշնամիների դեմ։ Եթե եգիպտական հետադիմութեան հրահրումով Ռաֆայ Շաւարին⁶⁸ (սեպտեմբերին) և Դամանհուրի եղբայրները (հունվարին) բանակում խռովութիւն դրդելու համար իրենց արժանի հակահարվածն ստացան, եթե Ռ. Մահաննան, դեմ կանգնելով ՀՀԽ-ի հեղափոխական գծին, անցավ նրա հակառակորդների շարքը և բանակում խառնակութիւնների ու դեկավարութիւնը զավթելու մեղադրանքով իր խմբի անդամների հետ արժանիորեն դատապարտվեց բանտարկութեան⁶⁹, ապա ոչնչով արդարացված չէր այն դաժան վերաբերմունքը, որ նա ունեցավ Քաֆր ադ-Դավլարի մանածագործարանների բանվորների նկատմամբ⁷⁰։ ՀՀԽ-ն փաստորեն այդ ժամանակ շարունակում էր վարել նախորդ վարչակարգի հետապնդումների և հալածանքների քաղաքականութիւնը կոմունիստների հանդեպ, երկրի առաջադիմական ուժերի հանդեպ։ 1953 թ. մայիս-հունիս ամիսներին ձերբակալվեցին և բանտ նետվեցին Եգիպտոսի խաղաղութեան կողմնակիցներից շատերը, այդ թվում հաղաղութեան կողմնակիցների ազգային կոմիտեի նախագահ Իբրահիմ Ռաշադը 204

և գլխավոր քարտուղար Յուսուֆ Հոլմին: Փակվեց նրանց թերթը, որը կոչվում էր «ալ-Քաթիբ»⁷¹: ՀՂԽ-ի այս համահավասար անհանդուրժողական վերաբերմունքը երկրի աչ և ձախ ուժերի նկատմամբ անտարակույս բխում էր այն բանից, որ ամեն տեսակ ելույթների մեջ նրանք զինվորական ուղղամտությամբ տեսնում էին սպառնալիք իրենց շարժման ապագայի նկատմամբ:

1953 թ. հունիսի սկզբին սահմանադրական հանձնաժողովի «Հինգի հանձնախումբը» ՀՂԽ-ին ներկայացրեց Եգիպտոսի պետական կարգի վերաբերյալ իր զեկուցագիրը: Զեկուցագրի հեղինակները, վկայակոչելով աշխարհի շատ երկրներում միապետական կարգերի աստիճանական փլուզումը և վերլուծելով Մուհամեդ Ալիի հարստության թագավորների իշխանության շարաշահումները Եգիպտոսի վերջին 150 տարվա պատմական ժամանակահատվածում, այլևս նպատակահարմար չէին գտնում երկրում միապետական կարգերի գոյատևումը և առաջարկում էին հանրաքվե անցկացնել երկրում հանրապետական կարգ հաստատելու համար⁷²: ՀՂԽ-ն, որը ժամանակավոր սահմանադրությունն ընդունելուց հետո իշխանությունն ամբողջապես իր ձեռքն էր վերցրել, ինչպես երևում է, անհրաժեշտ չգտավ այդ հարցի առթիվ լայն հանրաքվե անցկացնել երկրում, քանի որ այն բխում էր երկրի զարգացման շահերից: Որպես ՀՂԽ-ի իշխանության ամրապնդման արդյունք, հունիսի 18-ին նրա մի շարք անդամներ կառավարության և բանակի մեջ զրավեցին որոշիչ պաշտոններ: Գ. Ա. Նասերը վարչապետի տեղակալի պարտականությունների հետ ստանձնեց նաև ներքին գործերի մինիստրի պարտականությունները, փոխգնդապետ Ա. Լ. Բաղդադին դարձավ ռազմական մինիստր, մայոր Սալահ Սալիմը, որը 1952 թ. նոյեմբերից գլխավորում էլ նոր ստեղծված ազգային կողմնորոշման մինիստրությունը, դրան ավելացրեց նաև սուդանական գործերի պետական մինիստրի պաշտոնը, մայոր Աբդել Հաքիմ Ամերն ստացավ բրիգադային գններալի աստիճան և դարձավ Եգիպտոսի զինված ուժերի գլխավոր հրամանատար⁷³: Այժմ արդեն կարելի է ասել, որ ՀՂԽ-ն ամբողջապես իր վերահսկողությունն հաստատեց կառավարության վրա: Նույն օրը ՀՂԽ-ն որոշում կայացրեց վերացնել թագավորական վարչակարգը, Եգիպտոսը հռչակել հանրապետություն և գեներալ Մ. Նագիբին նշանակել երկրի պրեզիդենտ՝ «Ժամանակավոր սահմանադրության հովանու ներքո», մինչև որ կընդունվի նոր սահմանադրություն և կընտրվի նոր պրեզիդենտ⁷⁴: Որոշումը, որը հրապարակվեց նույն օրը, ստորագրել էին Մ. Նագիբը, Գ. Ա. Նասերը և ՀՂԽ-ի տաս անդամներ: Անկասկած, հանրապետու-

թյան հռչակումը տպավորել է խորհրդանշական փաստ էր եգիպտական ժողովրդի կյանքում, միաժամանակ այն անսպասելի շէր է իրականում հասունանում էր հետադիմության դեմ մղվող անցած ամիսների պայքարի ընթացքում: Երբ հունիսի 17-ին «ալ-Ահրամի» թղթակիցը Գ. Ա. Նասերին հարցրեց, թե ճիշտ են արդյոք այն լուրերը, որ Եգիպտոսը հանրապետություն է հռչակվելու, նա պատասխանեց. «... հանրապետությունն ինքն անկասկած գալիս է...»⁷⁵: Հանրապետության հռչակումը խորհրդանշականորեն իր ավարտին հասցրեց եգիպտական ազգային դեմոկրատական հեղափոխական ուժերի՝ հանուն իրենց իշխանության ամրապնդման մղած պայքարի առաջին խոշոր գոտեմարտը 1952 թ. հուլիսի 26-ից հետո: Եգիպտական հանրապետության առաջին պրեզիդենտ դարձավ Մ. Նագդիբը, պահպանելով միևնույն ժամանակ վարչապետի և ՀՀԽ-ի նախագահի իր պաշտոնները:

4. ՎՃՌԱԿԱՆ ԳՈՏԵՄԱՐՏԻ ՆԱԽՈՐԵՒՆ

Եգիպտական հասարակության համար արդեն հստակ կերպով հայտնի դարձավ, որ հին կարգերն անվերադարձ անցան պատմության գիրկը: Սակայն հետադիմությունը, շնորհիվ Վաֆդի մեծ հեղինակության և մուսուլման եղբայրների ընդլայնվող ազդեցության և իշխանության նկատմամբ ունեցած հավակնությունների, սկսեց իր դեմագոգիկ արշավը ընդդեմ զինվորականների «դիկտատուրայի», հանուն «Սահմանադրության» և «դեմոկրատիայի» վերականգման, այսինքն՝ հանուն պառլամենտական հին կարգերի: Եթե հաշվի առնենք, որ ՀՀԽ-ն անցած ժամանակամիջոցում վարում էր համեմատաբար որոշակի սկզբունքներից զուրկ և բավականին իններտ արտաքին քաղաքականություն, որ սոցիալ-տնտեսական ասպարեզում նրա գործունեությունը գյուղական շրջաններում ստեղծել էր քառասյին իրադրություն (ոչ առանց խոշոր հողատերերի ջանքերի) իսկ արդյունաբերության մեջ օրավուր ընդլայնվում էին ազգային բուրժուազիային տրվող արտոնությունները, որ նա բանվորական շարժման և դեմոկրատական այլ ուժերի նկատմամբ, մեղմ ասած, անբարյացակամ վերաբերմունք ուներ, ապա զարմանալի չէ, որ զինվորականների վարչակարգի հաստատմանը ընդդիմացողների թվում էին նաև եգիպտական ձախ ուժերը, որոնք այդ վարչակարգի հաստատման մեջ տեսնում էին ազգային բուրժուազիայի հաղթանակը: Տվյալ դեպքում շարժառիթներն, իհարկե, միանգամայն տարբեր էին և 206

այսպես ասած «միասնական ընդդիմադրության ճակատ» չէր ստեղծվել մի կողմից Վաֆդի, մյուս կողմից մուսուլման եղբայրների և երրորդ կողմից ձախ ուժերի միջև, ինչպես ձգտում են ներկայացնել որոշ բուրժուական պատմաբաններ⁷⁶։ Վերևում մենք խոսեցինք այն հանգամանքների մասին, որոնք կանխորոշեցին եգիպտական ձախ ուժերի դիրքը նոր վարչակարգի նկատմամբ։ Պարզ էր նաև Վաֆդի դիրքը։ Ինչ վերաբերում է մուսուլման եղբայրներին, ապա հանգամանքներն ու շարժառիթները որոշակիորեն այլ բնույթ ունեին։ Բանակային հեղաշրջումից անմիջապես հետո մուսուլման եղբայրները, որոնք հին վարչակարգի օրոք հալածվում էին իբրև ծայրահեղականներ և քաղաքական ահաբեկչության կողմնակիցներ⁷⁷, գործելու ազատություն ստացան։ Այնուամենայնիվ մուսուլման եղբայրների առաջնորդ Հասան ալ-Հոդեյբիի և Գ. Ա. Նասերի միջև որոշակի տարակարծություններ առաջացել էին դեռ հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունումից առաջ և շարունակվում էին դրանից հետո, երբ Հ. ալ-Հոդեյբին ձգտում էր վերահսկողություն հաստատել ՀՂԽ-ի և կառավարության վրա⁷⁸։ Բայց զինվորական իշխանության ամրապնդմանը զուգահեռ ոչ միայն անիրականալի էր դառնում բանակային շարժումը թեկրատական մի պետություն ստեղծելու գործին ծառայեցնելը, այլև ՀՂԽ-ն, իր հերթին, որոշակի քայլերի էր դիմում այդ կազմակերպությունը աստիճանաբար իր հակակշռի տակ առնելու ուղղությամբ։ 1953 թ. օգոստոսին Մուսուլման եղբայրների կազմակերպության անդամ ալ-Բահի ալ-Խուլին ՀՂԽ-ի կողմից նշանակվեց այդ կազմակերպության և Ազատագրության կազմակերպության կապի ծառայության պետ և վերջինիս կրոնական կողմնորոշման տնօրեն⁷⁹։ Եվ սա կատարվեց շրջանցելով Հ. Հոդեյբիին։ Չնայած վերոհիշյալ հանգամանքներին, մուսուլման եղբայրների հարաբերությունները ՀՂԽ-ի հետ 1953 թ. աշնան սկզբին արտաքնապես դեռ մնում էին բավականաչափ սերտ։

Մյուս կողմից, Մ. Նագիբը, որը երկրում գրավում էր բոլոր բարձրագույն պաշտոնները, և չնայած դրան, զգում էր իր դիրքերի խախտալիսնելը, ձգտում էր Գ. Ա. Նասերի հետզհետե աճող հեղինակության հանդեպ զինվորականների մեջ ստեղծել իր հենարանը։ Անկասկած, հատկապես հունիսի 18-ից հետո, երբ ՀՂԽ-ի որոշ անդամներ կառավարության և բանակի մեջ գրավեցին կարևոր պաշտոններ, երբ Նագիբը փաստորեն հեռացվեց բանակային գործերից, նա որոշակիորեն զգաց, որ ինքն այլևս դառնալու է Գ. Ա. Նասերի և ՀՂԽ-ի կամքը կատարողը։ Միջազգային հասարակական կարծիքն այդ լիբերալիստական հայացք-

ների տեր զինվորականին անվանում էր «դիկտատոր», իսկ իրականում փառամուլ գեներալը հուսահատ ջանքեր էր թափում իր երևակայական իշխանությունը հենարաններ գտնելու համար: Գ. Ա. Նասերը, որն այդ ժամանակ քաղաքական գործունեության բավականին փորձ էր ձեռք բերել, բառացիորեն կաշկանդել էր գեներալին: Օրինակ, երբ օգոստոսին Մ. Նագիրը փորձեց մարզարեի գերեզմանին ուխտի գնալ Կահիրեի կայազորի պետ, Նասերի հակառակորդ գնդապետ Ահմեդ Շավկիի հետ, Նասերը դրա մեջ տեսավ պոտենցիալ սպառնալիք և պրեզիդենտի հետ ուխտի ուղարկեց իր զինակիցներ Սալահ և Գամալ Սալիմներին ու Հուսեյին Շաֆիին⁸⁰:

Չնայած խոշոր հողատերերին հասցված հարվածներին, շնայած որոշ հին գործիչների ձեռքակալություններին, եգիպտական հետադիմությունը դեռ շատ խոշոր ուժ էր ներկայացնում երկրում: Հին վարչակարգի ղեկավար գործիչների մեծ մասը օգտագործելով պետական բյուրոկրատական հին, բայց գործող ապարատի և երկրի հասարակական գործունեության վրա իր ազդեցությունը, ամեն կերպ ջանում էր ՀՂԽ-ին հեռացնել իշխանությունից: Դեմագոգիկ պահանջներով նրանք երկրում արհեստականորեն շիկացնում էին դրությունը՝ տարփողելով Սահմանադրությունը, դեմոկրատիան և ազատությունները: Բացի այդ, 1953 թ. ամռանն արդեն նախանշաններ կային, որ Վաֆդի ղեկավար գործիչները և մուսուլման եղբայրները, մի կողմ թողնելով իրենց հակամարտությունները, սկսում են միավորվել ընդդիմադիր մի ճակատի մեջ: Մուսուլման եղբայրների դժգոհությունը ՀՂԽ-ի հանդեպ գնալով աճում էր: Նրանց ոչ մի կերպ չէր հաջողվում իշխանությունն իրենց ձեռքն առնել, մի բան, որ նրանք ժամանակի խնդիր էին համարում մինչև հանրապետության հռչակումը: Ահմեդ Աբուլ Ֆաթհը միանգամայն որոշակիորեն ասում է, որ Մ. Նագիրը դեմ էր միապետության վերացման գաղափարին: Իշխանատենչ գալթակողությամբ համաձայնելով դառնալ պրեզիդենտ, նա ընդդիմանում էր գինված ուժերի գլխավոր հրամանատարի պաշտոնը թողնելուն⁸¹: ՀՂԽ-ի և Նագիրի այս առաջին խոշոր տարաձայնությունը վերջինիս դարձրին այն առանցքը, որի շուրջը սկսեց հյուսվել հետադիմության դավադրությունների ցանցը: Ահա Նագիրի՝ ՀՂԽ-ի հետ ունեցած այս ընդհարման ելքը կանխորոշեց մուսուլման եղբայրների իշխանության հավակնությունների անիրականալիությունը, ինչն էլ եգիպտական այդ միակ հին լեզալ քաղաքական կազմակերպությանը աստիճանաբար տարավ համալրելու նոր վարչակարգի ընդդիմադիրների շարքերը: Սեպտեմբերի սկզբներին ՀՂԽ-ին հայտնի դարձավ, որ հին

վարչակարգի որոշ ղեկավար գործիչներ կապեր են հաստատել բրիտանական ղեկավարության հետ⁸⁵։ Դրան ի պատասխան, կարծես ֆրանսիական մեծ հեղափոխության օրինակով, սեպտեմբերի 13-ին ՀՀՍ-ն որոշում կայացրեց ստեղծել Հեղափոխության տրիբունալ, որի նախագահ սեպտեմբերի 16-ին նշանակվեց Ա. Լ. Բաղդադին, անդամներ՝ Հասան Իբրահիմը և Մ. Ա. Սադաթը։ Տրիբունալը առաջին նիստը գումարելով սեպտեմբերի 26-ին շարունակեց իր գործունեությունը մինչև 1954 թ. հունիսի 30-ը։ Հեղափոխության տրիբունալի կողմից այդ ընթացքում դատապարտվեցին հին վարչակարգի մի շարք աչքի ընկնող գործիչներ, այդ թվում՝ նախկին վարչապետ Իբրահիմ Աբդել Հադին, նախկին մինիստրներ Ֆ. Սիրազ էդ-Դինը, Մահմուդ Սուլեյման Ղանամը, Իբրահիմ Ֆարազը, Ֆարուկի մերձավորներից իշխան Աբաս Հալիմը, Ահմեդ Նակիրը, Մահմուդ Հիլմի Հուսեյնը, Ֆարուկի մամուլի գծով խորհրդական Քարիմ Բարեթը, Կահիրեի նախկին նահանգապետ Մուհամեդ Քամիլ Կավիշը, աչքի ընկնող լրագրողներ՝ Մահմուդ և Հուսեյն Աբուլ Ֆաթհ եղբայրները, Աբուլ խեյր Նագիբը, Մահմուդ Շուքրին և ուրիշներ։ Սրանց դեմ հարուցված մեղադրանքները հանգում էին հիմնականում կուսակցությունների դամանը, հողային բարեփոխումների օրենքին ընդդիմանալուն, նախկին իշխանության մեջ սեփական դիրքերի և ազդեցության շարաշահմանը, ոչ պիտանի զենքի գնման գործում ունեցած մասնակցությունը։

Վերահիշյալ գործիչների մի խոշոր մասը վաֆդականներ էին, սակայն Վաֆդի հեղինակությունը սասանեց նաև նրա առաջնորդ Մ. Նահասի տիկնոջ, Զուզուի՝ Զեյնաբ ալ-Վաթիի սկանդալային գործը։ Զուզուն, լինելով ձեռններից կին, կարողացել էր իր և իր ընտանիքի շահերին ծառայեցնել ամուսնու պաշտոնն ու դիրքը, ոչ օրինական ճանապարհով կուտակել մեծ հարստություն։ Հեղափոխության տրիբունալը այս գործը վարելով բացահայտ աղմուկով, պատեց հին կուսակցություններից առավել զորեղի «պատվավոր նախագահի» անձի շուրջը հյուսված լուսապսակը։

ՀՀՍ-ն 1953 թ. աշնանը շարունակում էր իր դիրքերն ամրապնդել իշխող բարձունքներում։ Հոկտեմբերի սկզբին ներքին գործերի մինիստր նշանակվեց Զ. Մուհի էդ-Դինը, կոմունիկացիաների մինիստր՝ Գամալ Սալիմը։ Ազգային զվարդիայի հրամանատար նշանակվեց Քամալ էդ-Դին Հուսեյնը։ Միաժամանակ ձգտելով թուլացնել Մ. Նագիբի դիրքերը։ ՀՀՍ-ն նրա կողմնակից, Կահիրեի կայազորի պետ Ահմեդ Շավկիին ազատեց իր պարտականություններից, քանի որ սա, ելույթներ ունենալով, պըն-

դում էր, որ «բանակը պետք է վերադառնա զորանոցները» և տեղը զիջի պառլամենտին: Բացի այդ, նա աջ ու ձախ բացահայտորեն քննադատում էր ՀՂԽ-ին և Նասերին⁸³: Այդ նույն ժամանակ, ՀՂԽ-ի անդամների և մասնավորապես Գ. Ա. Նասերի ելույթներում, աստիճանաբար վերանում են պառլամենտի վերականգնման անհրաժեշտության մասին խոսքերը: Այժմ Գ. Ա. Նասերն ավելի շատ խոսում է հոգևոր մաքրագործման մասին՝ կոչ անելով եգիպտացիներին իրենց սրտերից հանել քենը, նախանձը, ատելությունն ու անհանդուրժողականությունը: Նրան ամեն տեղ ընդունում են ծափերով: Բայց նա ամենքին շարունակ բացատրում է, որ ծափահարություններով ոչինչ չի իրականացվում: Ամեն մի եգիպտացու խնդիրն է պատասխանատվության իր բաժինը վերցնել երկրի ապագայի նկատմամբ: Երկիրը դեմոկրատական ուղիով կարող է դարգանալ միայն, եթե նրա ժողովուրդն ազատագրվի շահագործումից, տնտեսական հետամնացությունից⁸⁴: Միաժամանակ զգացվում է, որ Գ. Ա. Նասերը մեծ ջանքեր է թափում Ազատագրության կազմակերպությանը զանգվածային բնույթ, նրա անդամների նախաձեռնությունը լայն հնարավորություն տալու համար:

1953 թ. աշնան ամիսներին Նասերի և իր զինակիցների ելույթները բավականաչափ պարզորոշ ընդգծում էին, որ հեղափոխությունը իրականացնողները փառքի և իշխանության համար չեն գործել, որ նրանք հասարակ ժողովրդի ծոցից ելած մարդիկ են: Դա կարծես ինչ-որ փուլ Մ. Նագիբին դնում էր անհարմար դրության մեջ, քանի որ նա, փաստորեն հին վերնախավին պատկանող մեծահարուստ էր և ամենօրյա փառաբանման առարկա: Բայց, եթե դա գումարվում էր հանրապետության հռչակումից հետո ՀՂԽ-ի անդամների հետ մշտապես սրվող հարաբերություններին, երբ Նասերն այլևս չվստահելով նրան պետական բոլոր գործերի վարումն իր ձեռքն էր վերցրել, դրանով նրան վերապահելով միայն որոշումների տակ ստորագրողի դերը⁸⁵, ապա նա այլևս չէր կարող չզգալ, որ իշխանության գլուխ գտնվելու իր օրերը հաշված են: Բայց այս հանգամանքները գործի միայն՝ երկրորդական կողմն էին: Գլխավորն այն էր, որ Նագիբը բոլոր միջոցներով ձգտում էր սահմանափակել ՀՂԽ-ի իշխանությունը՝ լիորոշելով իր աջակցությունը ցույց տալ վերջինիս հակառակորդներին: Դեկտեմբերի 3-ին Կահիրեի համալսարանում ելույթներով հանդես եկան նա և Նասերը: Իր ելույթում Մ. Նագիբը, ուսանողների փոթորկալի ծափահարությունների տակ, հայտարարեց, որ շուտով կընդունվի նոր Սահմանադրությունը և կվերականգնվեն պառլամենտն ու ազատությունները⁸⁶: Գ. Ա. Նասերը, ոչինչ չխո-

սկսում է աճել մասին, պարզորոշ կերպով ուսանողներին բացատրեց, որ իշխանությունը և ժողովրդի ուժը պետք է հավասարակշիռ լինի, եթե ժողովուրդը թույլ է, իշխանությունն արդար լինել չի կարող: Այժմ հետադիմությունը, ավատատերերը, ստրկացնողները, կապիտալի ազդեցությունը բանեցնողները փորձում են վերադարձնել այն, ինչ ունեին: Նրանք ուզում են մոլորեցնել ժողովրդին և օգտագործել նրան սեփական նպատակներին հասնելու համար: Ազատությունն իրականալի դարձնելու համար պետք է նախապես ազատագրվել բռնապետության և ստրկության հոգեբանությունից⁸⁷: Փաստորեն նասերը բացահայտորեն հակադրվեց նազիբին, ցույց տալով, որ ազատության հին հասկացողությունն այլևս պիտանի չէ նգիպտական նոր իրականության մեջ:

Բայց եզրիպտական հետադիմությունը հանձնիս Վաֆդի գործիչներին և հատկապես մուսուլման եղբայրների, նազիբի լեռնային համաձայնության մեր շիկացնում էր դրությունը և երկրի հասարակության տարբեր խավերի մեջ դժգոհություն սերմանում ՀՂԽ-ի նկատմամբ: Դրա արտահայտությունը հանդիսացան 1954 թ. հունվարի 12-ի դեպքերը: Այդ օրը Կահիրեի համալսարանում ուսանողները նշում էին Սուեզի ջրանցքի գոտու ուսանող-նահատակների օրը: Մուսուլման եղբայրները և նրանց հետևորդ ուսանողները կարծես խորհրդանշելու համար որ իրենք անցնում են պայքարի իրենց հին ձևին, իրենց ուսերի վրա պահած բերում են նավար Սաֆավիին, որն իրանական հայտնի ահաբեկիչ էր⁸⁸: Մուսուլման եղբայրների ու նրանց հետևորդների գրգռիչ գործունեությունը պատճառ դարձավ, որ Ազատագրության կազմակերպության տեղական կոմիտեի անդամներն ու կողմնակիցները ընդհարվեն նրանց հետ: Մուսուլման եղբայրները, օգտագործելով մահականներ ու հրազեն, ծեծեցին և վիրավորեցին մեծ թվով ուսանողների⁸⁹: ՀՂԽ-ն, որն այդ ժամանակ արդեն, անկասկած, առիթ էր փնտրում վերջ տալու Մուսուլման եղբայրների կազմակերպությանը, չհապաղեց օգտագործել ընձեռված հնարավորությունը: Հունվարի 14-ին հրապարակվեց Մուսուլման եղբայրների կազմակերպությունը ցրելու մասին որոշումը: Նազիբը, ինչպես և պետք էր սպասել, դեմ էր այդ կազմակերպության վերացմանը: Նա դեմ դուրս եկավ նաև հունվարի վերջերին Ֆ. Սիրազ էդ-Դինի նկատմամբ՝ Նեղափոխության տրիբունալի վճռին, որով վերջինս ազատազրկվում էր 15 տարով⁹⁰:

Բայց այս հանգամանքները նշանակալից բան չէին ներկայացնում նազիբի արդեն փետրվարի վերջերին ձեռնարկած քայլերի հանդեպ: Հարցն այն էր, որ 1953 թ. փետրվարից սկսած նա ջանում էր ՀՂԽ-ի

նկատմամբ սահմանել սեփական վերահսկողություն: ՀՂԽ-ն բազմիցս կտրականորեն մերժել էր այդ⁹¹ և որոշումներ էր ընդունում ըստ մեծամասնության դիրքի: 1954 թ. հունվարի դեպքերը եկան մի ավելորդ անգամ հավաստելու, որ Նազիբի կարծիքը որոշիչ լինել չի կարող ՀՂԽ-ի համար, չնայած նրա գրաված բարձր դիրքերին:

5. ԳԱՐՆԱՆԱՑՄԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԸ ԵՎ ՀԵՂԱՓՈԽԱԿԱՆ ՈՒԺԵՐԻ ՎՃՌԱԿԱՆ ՀԱՂԹԱՆԱԿԸ

Նազիբի ազդեցությունը ՀՂԽ-ի անդամները թերևս թերագնահատեցին: Իսկ Նազիբը զգալով, որ այլևս այդ դրությունը հրկար շարունակվել չի կարող, հույսը դրել էր հենց դրա վրա, երբ փետրվարի 23-ին ներկայացրեց իր հրաժարականը զբաղեցրած բոլոր պաշտոններից: ՀՂԽ-ն գիտակցելով ստեղծված իրավիճակի լրջությունը, փորձեց համոզել նրան ետ կանգնել այդ ծայրահեղ քայլից: Այդ բանին հաջորդեց նրա պահանջը՝ իրեն վերապահել ՀՂԽ-ի բոլոր որոշումների ներկատմամբ վետոյի իրավունքը, մինիստրներ նշանակելու և ազատելու, սպաներին առաջ քաշելու, պաշտոնանկ անելու և ծառայության վայրը փոխելու իրավունքներ⁹²: ՀՂԽ-ն, փետրվարի 24-ի երեկոյան սկսելով քննել իրադրությունը, հապաղում էր որոշում ընդունել: Առավոտյան հանդիպելով իրեն սպասող բազմաթիվ բանակային սպաների հետ, որոնք ըստ երևույթին անհանգստացած էին Նազիբի ստեղծած ճգնաժամային իրադրությունից, Նասերը խորամանկորեն հայտնեց, որ ինքը և ՀՂԽ-ի անդամները որոշել են հրաժարվել իշխանությունից, քանի որ այլևս չեն կարող համագործակցել Մ. Նազիբի հետ: Այս քայլը նպատակ ուներ պարզել սպաների դիրքը ՀՂԽ-ի և նրա իրական առաջնորդի ներկատմամբ: Նասերի հայտարարությունը բուռն վրդովմունք առաջացրեց սպաների մեջ և նրանք սկսեցին գոչել «անկցի Նազիբը, անկցի Նազիբը»: Մի սպա դիմելով Նասերին ասաց. «Գամա՛լ, մենք քեզ կսպանենք եթե դու հրաժարական տաս: Մենք կսպանենք Հեղափոխության խորհրդի այն բոլոր անդամներին, որոնք կհետևեն քեզ և հրաժարական կտան»⁹³: Ստանալով սպաների աշակցությունը, ՀՂԽ-ն շարունակեց իր նիստը: Սալահ Սալիմը 26-ի վաղ առավոտյան (ժամը 3 անց 30 րոպեին) ելույթ ունենալով թղթակիցների առջև ասաց, որ ՀՂԽ-ն որոշել է ընդունել Նազիբի հրաժարականը բոլոր պաշտոններից: ՀՂԽ-ն Գ. Ա. Նասերի զեկավարությամբ շարունակելու է իշխանությունն իր ձեռքում պահել մինչև որ իրականացվի հեղափոխության գլխավոր նպատակը՝ զաղութատիրա-

կան զորքերի դուրսբերումը երկրից⁹⁴։ Հայտարարվեց նաև, որ Գ. Ա. Նասերը նշանակվել է վարչապետ և երկրում մտցված է արտակարգ դրություն։ Սակայն իրադարձությունները շուտով ծավալվեցին ՀՀԽ-ին և Նասերին, աննպաստ ուղղությամբ։ Սա պատահական չէր։ Առանց զգուշորեն և աստիճանաբար նախապատրաստելու երկրի հասարակական կարծիքը, ՀՀԽ-ն հանկարծակի բերեց եգիպտական ժողովրդին, երկրի ղեկավարությունից հեռացնելով «հեղափոխության առաջնորդ» համարվող Մ. Նագիբին։

Նույն օրը ՀՀԽ-ի որոշման դեմ դուրս եկան հեծելազորի սպաները։ Երեկոյան 40 սպաներ Խ. Մոհի էդ-Դինի գլխավորությամբ հավաքվեցին հեծելազորայինների զորանոցում և պահանջեցին Նագիբի վերադարձը։ 27-ի վաղ առավոտյան նրանց պատվիրակությունը հանդիպեց Նագիբի հետ և խնդրեց նորից կանգնել իշխանության գլուխ՝ որպես հանրապետության պրեզիդենտ⁹⁵։ ՀՀԽ-ի և բանակի մեջ առաջացած տարակարծություններից օգտվեցին Վաֆդի կողմնակիցները և մուսուլման եղբայրները, որոնք 27-ին աղմկոտ ցույցեր կազմակերպեցին՝ պահանջելով Նագիբի վերադարձը։ Երկրին սպառնում էր քաղաքացիական պատերազմը։ ՀՀԽ-ն, երկյուղ կրելով դրանից, որոշում ընդունեց Նագիբի վերադարձի մասին. «Ազգի միասնությունը պահպանելու համար Հեղափոխության ղեկավար խորհուրդը հայտարարում է գեներալ Մուհամմեդ Նագիբի վերադարձը հանրապետության պրեզիդենտի պաշտոնին, որին համաձայն է նաև ինքը»⁹⁶։ Այսպիսի որոշում ընդունելու անհրաժեշտության մեջ որոշ դեր խաղաց նաև սուլանցիների դժգոհությունը Մ. Նագիբի հեռանալու կապակցությամբ։ Սուլանցիների համար թերևս նշանակություն ուներ ծնունդով սուլանցու ղեկավար դերը Եգիպտոսում։ Բացի այդ, նրանք նրա վաստակին էին վերագրում 1953 թ. Սուլանի ինքնորոշման վերաբերյալ եգիպտա-անգլիական համաձայնագրի կնքումը։ Բոլոր դեպքերում, ինչպես իրավացիորեն նկատում է Ե. Ն. Կուրդդելաշվիլին, «ՀՀԽ-ի մեծամասնության և գեներալ Նագիբի միջև սրվող պայքարը, ըստ էության, հանդիսանում էր Եգիպտոսում խորացող դասակարգային պայքարի պրոցեսի օբյեկտիվ արտացոլումը, որի ընթացքում երկրի բուրժուական վաժապետական վերնախավը ձգտում էր իշխանությունից հեռացնել ՀՀԽ-ին, Ազատ սպաներին...»⁹⁷։

Չնայած Նագիբի վերադարձին, ՀՀԽ-ն վարչապետի պաշտոնը թողեց Գ. Ա. Նասերին։ Սակայն ՀՀԽ-ի դեմ ուղղված ցույցերը շարունակվեցին նաև փետրվարի 28-ին։ Հատկապես ակտիվորեն էին գործում մուսուլման եղբայրները, որոնք դրդում էին ուսանողությանը զինված ընդ-

հարումների: Նրանց նպատակը պարզ էր. անկարգություններ հրահե-
լով իրար հակադրել բանակին և ժողովրդին, զինված ընդհարումներ
առաջացնել, պառակտել բանակը, հնարավորին շափ անկայուն դարձ-
նել դրությունը և խարխլելով ՀՂԽ-ի դիրքերը բանակում ու ժողո-
վրդի մեջ, զավթել իշխանությունը: Վաֆդը նույն տակտիկայով և
միասնաբար գործելով մուսուլման եղբայրների հետ հետապնդում էր իր
հին նպատակները:

Այս դրության մեջ ՀՂԽ-ն ձկուն և վճռական քաղաքականություն
վարեց: Ծկուն՝ Նազիբի ժողովրդականության հետ հաշվի նստելիս, վըճ-
ռական՝ բացահայտ ընդդիմադիր ուժերի դեմ: Զերբակալվեցին 119
մարդ, 46 մուսուլման եղբայրներ, 21 սոցիալիստներ, 5 վաֆդականներ
և 47 ուրիշներ⁹⁸: ՀՂԽ-ին հաջողվեց վերջ դնել հակակառավարական
ցույցերին՝ ուժ գործադրելով և առժամանակ փակելով Կահիրեի, Ալեք-
սանդրիայի և Այն Շամսի համալսարանները: Օգտվելով այն բանից, որ
Նազիրը մարտի 1-ի առավոտյան մեկնեց Խարտում՝ մասնակցելու սու-
ղանական պառլամենտի բացմանը, ՀՂԽ-ն ձերբակալեց նաև Խ. Մոհի-
էդ-Դինին և նրա կողմնակից ութ սպաների: Բանակում և ոստիկանու-
թյան մեջ զտումներ կատարվեցին և պաշտոններից հեռացվեցին կամ
տեղափոխվեցին անհուսալի սպաները: Մարտի 5-ին պատասխանելով
փարիզյան «Մոնդ» թերթի թղթակցի հարցին թե Նազիրը մասնակցո՞ւմ
է ՀՂԽ-ի աշխատանքներին, Նասերն ասաց, որ գններալը այլևս ոչ
ՀՂԽ-ի, և ոչ էլ՝ կառավարության անդամ է, և շնայած դրան մասնակ-
ցում է մեր աշխատանքներին խորհրդակցական ձայնի իրավունքով,
որը նորմալ հանգամանք է պետության ղեկավարի համար»⁹⁹: Այսպիսով
Նազիրի վերադարձը իշխանության գլուխ ճգնաժամի առաջին փուլում,
կարելի է համարել պլուտոսոսյան հաղթանակ: Նազիրը կորցրեց ՀՂԽ-ի
նախագահի և վարչապետի պաշտոնները, որոնք անցան Նասերին:

Սակայն հետադիմությունն ավելի ու ավելի էր աշխատում հեղի-
նակազրկել ՀՂԽ-ին ժողովրդի աչքում: Ամենուրեք խոսում էին, թե վեր-
ջին քսան ամսում երկիրն ակնատես է միայն հեռացումների: Հեռաց-
վեցին Ֆարուկը, Վաֆդը, մուսուլման եղբայրները, մյուս կուսակցու-
թյուններն ու քաղաքական գործիչները: Եվ ահա նոր հեռացում: Եվ ո՞վ
էր հեռացվում՝ «հեղափոխության առաջնորդը»: Զինվորականները երկի-
րը տանում են դեպի անարխիա, անիշխանություն, իսկ ավելի ճիշտ՝
ռազմական դիկտատուրա: Առաջին մեղավորն, իհարկե, Նասերն է, որը
վերջերս ցուցաբերում է անհագուրդ իշխանատենչություն: Սահմանա-
դիր հանձնաժողովի նախագահ Ալի Մահերը հայտարարում է, որ օեթե

214

Նասերը հեռանա այսօր, կլինի մի հայրենասեր, իսկ եթե հեռանա երեք ամիս անց՝ կլինի մի հանցագործ»¹⁰⁰:

Բանակը ՀՂԽ-ի վերահսկողության տակ էր, բայց երկրի անկայուն գրությունը շարունակվում էր: Անհրաժեշտ էր բորբոքված կրքերը, գոնե առժամանակ, հանգստացնել: Հարկավոր էր հուսալի հենարան գտնել ժողովրդի մեջ:

Մարտի 5-ին ելույթ ունենալով, Գ. Ա. Նասերը հրապարակեց ՀՂԽ-ի որոշումը՝ անհապաղ անցկացնել Հիմնադիր ժողովի ընտրություններ, որպեսզի այն կարողանա իր նիստը գումարել ոչ ուշ, քան հուլիսի 23-ը: Այն կունենա երկու խնդիր՝ նոր Սահմանադրության քննարկումը և հաստատումը և պառլամենտին փոխարինելը մինչև նոր Սահմանադրության դրույթներին համապատասխան պառլամենտի գումարումը: Հիմնադիր ժողովի ընտրությունները պետք է լինեն ուղղակի քվեարկմամբ և ազատ մթնոլորտում: Արտակարգ դրությունը վերացվում է Հիմնադիր ժողովի ընտրություններից մեկ ամիս առաջ: Գրաքննությանը վերջ է տրվում և ՀՂԽ-ն շարունակելու է իր պարտականությունները կատարել մինչև նոր պառլամենտի գումարումը¹⁰¹:

Մարտի 9-ին վարչապետի պաշտոնից հրաժարական է տալիս Գ. Ա. Նասերը: ՀՂԽ-ի և կառավարության համատեղ նիստում որոշվում է Նազիրին վերադարձնել ոչ միայն վարչապետի, այլև ՀՂԽ-ի նախագահի պաշտոնը: Նասերը նորից դառնում է վարչապետի և ՀՂԽ-ի նախագահի տեղակալ: Շ. Ն. Կուրդելաշվիլին ՀՂԽ-ի և Նասերի այս քայլերը համարում է տակտիկական մի նահանջ, որի նպատակն էր երկրի լայն հասարակության առաջ մերկացնել «դեմոկրատիայի» և «պառլամենտարիզմի» կարծեցյալ ջատագովների իրական հակահեղափոխական դեմքը և ժողովրդին համախմբել հեղափոխական բանակի շուրջը¹⁰²:

Կառավարությունը ընդհանուր ներում է շնորհում բոլոր քաղաքական արկայաներին, այդ թվում վերջին ամիսներին Հեղափոխության տրիբունալի կողմից տաժանակրության դատապարտված քաղաքական հին գործիչներին: Ազատ են արձակվում նաև Խ. Մոհի էդ-Դինը¹⁰³ և մյուս սպաները, ինչպես նաև Հ. Հոդեյրին և ձերբակալված մյուս մոսկովյան եղբայրները:

Մարտի 8-ին Մ. Նազիրը, որպես հաղթող, դիմում է եզրափակման ժողովրդին. «Իմ մեծ ցանկությունն է վերջապես իրականացնել պառլամենտական դեմոկրատիայի վերականգնումը Նգիպտոսում: Ես կրում եմ ձեր ազատության և ձեր սրբազան իրավունքների երաշխիքը»¹⁰⁴:

Սալահ Սալիմը մարտի 12-ին ելույթ է ունենում հեծելազորային-ների առջև և հայտարարում, որ երբ երկիրը քաղաքացիական իշխանության անցնի, ՀՂԽ-ի սպաները կազմելու են նոր կուսակցություն: «Մենք իսկական սոցիալիստներ ենք», ասում է նա¹⁰⁵։ Վաֆդականները, մուսուլման եղբայրները և հետադիմական մյուս կազմակերպությունները աշխույժ գործունեություն հն ծավալում: Նրանք կազմակերպում են պրոպագանդիստական լայն արշավ ընդդեմ ՀՂԽ-ի և Նասերի, ուսանող-ներին դրդում են ցույցերի ևյա պայմաններում տեղի է ունենում ՀՂԽ-ի նիստը¹⁰⁶, որը որոշում է կայացնում:

ա) իշխանությունը մինչև 1954 թ. հուլիսի 24-ը հանձնել Հիմնադիր ժողովին և հեղափոխությունը հայտարարել ավարտված, բ) քաղաքական կուսակցություններին թուլատրվում է վերսկսել իրենց գործունեությունը, գ) ՀՂԽ-ն չի կազմելու նոր կուսակցություն, դ) բոլոր քաղաքացիներն օգտվում են քաղաքական իրավունքներից, ե) Հիմնադիր ժողովի ընտրությունները լինելու են ազատ և ուղղակի, զ) անհապաղ, Հիմնադիր ժողովի առաջին իսկ նիստում, որը տեղի է ունենալու 1954 թ. հուլիսի 23-ին, ընտրել Հանրապետության պրեզիդենտ¹⁰⁷:

Ահա. քսան ամսվա դաժան պայքարը կարծես ավարտվում էր հետադիմության հաղթանակով: Դա «փայլուն» մաներ՝ էր Նասերի կողմից, թե՛ հետադիմության արշավի ժայռակետը, ուր բարդությունները հանկարծ պարզվեցին և հստակորեն երևաց հին, կոտրած տաշտակի ուրվագիծը, դժվար է ասել: Մի բան պարզ է, որ Գ. Ա. Նասերը համառ ջանքեր թափելով, այդ պայքարում ցուցաբերելով անկոտրում կամք, կարողացավ իրադարձությունների զարգացումը տանել ՀՂԽ-ի համար նպաստավոր ուղիով:

Մինչ այդ տեղի էին ունենում բուռն ցույցեր տարբեր դրոշների տակ: Մինչ գնեերալ Նագիբը ուղեկցում էր նախորդ օրը Կահիրե ժամանած Սաուդյան Արաբիայի թագավոր Սաուդին, մարտի 25-ին Նասերը հանդիպում Հ. Հոդեյբի հետ, որի արդյունքը լինում է այն, որ մուսուլման եղբայրները որոշում են աջակցել զինվորականներին¹⁰⁸, Հաջորդ օրը ՀՂԽ-ն սկսում է մայրաքաղաք տեղափոխել Ազգային գլխադիայի գորամասերը: Նույն օրը Ազատագրության կազմակերպության 150 անդամներ և նրանց համակիրները ցույցի են ելնում ընդդեմ հին կուսակցությունների գործունեության վերսկսման և հանուն ՀՂԽ-ի գործունեության շարունակման: Նասերը նույն կազմակերպության միջոցով կապվելով փոխադրամիջոցների աշխատողների արհմիության ղեկավար Սալի Ահմեդ Սալիի հետ, ապահովում է նրանց աջակցությունը ՀՂԽ-ին¹⁰⁹:

Մարտի 27-ին սկսվում է փոխադրամիջոցների աշխատողների ընդհանուր գործադուլը, որին միանում են այլ արհմիություններ իրենց բանվորներով, գյուղատնտեսական բանվորներ, մանր առևտրականներ և ծառայողներ: Գործադուլավորների թիվը հասնում է 1 մլն-ի: Երկրում կանգ է առնում հաղորդակցությունը¹¹⁰: Նույն օրը երկկոյան տեղի է ունենում Ազատ սպանների ընդհանուր ժողովը, որը դեմ է կանգնում մարտի 5-ի և 25-ի որոշումներին և իր աջակցությունն է արտահայտում Գ. Ա. Նասերին¹¹¹: Հաջորդ օրերը համընդհանուր գործադուլը կազմալուծում է ամբողջ երկրի տնտեսական և հասարակական գործունեությունը: Անընդհատ նիստ գումարելով, ի վերջո ՀՂԽ-ն 29-ի երկկոյան ընդունում է հետևյալ որոշումները.

1. Հետաձգել մարտի 5-ի և 25-ի որոշումներին իրագործումը մինչև անցումային ժամանակաշրջանի ավարտը:

2. Անհապաղ կազմակերպել Ազգային խորհրդակցական խորհուրդ, որն իր մեջ կներառի ժողովրդի տարբեր խավերի, կազմակերպությունների և շրջանների ներկայացուցիչներին: Նրա կառուցվածքը և գործունեության ոլորտը կսահմանվի օրենքով¹¹²:

Անտարակույս, ժողովրդական զանգվածների դերը ՀՂԽ-ի այս հաղթանակի մեջ վճռական նշանակություն ունեցավ: Բանվորները, գյուղացիությունը, մյուս դեմոկրատական ուժերը միահամուռ ոտքի կանգնելով տապալեցին հետադիմության մտադրությունները՝ երկիրը վերագարձնել դեպի հինը, արդեն մերժված: Նրանք վճռական պահին պարզորոշ դիտակցեցին, որ երկիրը վերափոխումների ուղիով կարող է տանել միայն ՀՂԽ-ն, որն անցյալ ժամանակամիջոցում հաստատել էր դա իր անողորմ պայքարով ընդդեմ հին վարչակարգի:

Մարտի 29-ի որոշումը եզրկատական դեմոկրատական ուժերի վճռական հաղթանակն էր հետադիմության դեմ մղված պայքարում: Այն իր բնույթով հեղափոխական էր, որովհետև երկրում հաստատում էր կայուն ներքաղաքական վիճակ, որն իր հերթին հնարավորություն տվեց լուծելու ազգային-ազատագրական շարժման գլխավոր հարցը՝ երկրից դուրս բերել օտարերկրյա զորքերը և ապահովել անկախությունը: Այն եզրկատական հեղափոխական, դեմոկրատական ուժերի իշխանությունը ամրապնդելով, միաժամանակ հնարավորություն ընձեռեց՝ երկրի առջև ծառացած արտաքին քաղաքական հարցերին ավելի շատ ուշադրություն նվիրել, քանի որ տվյալ դեպքում արտաքին քաղաքական շատ հարցեր օրգանապես կապված էին երկրի ներքին կյանքի և տնտեսական զարգացման խնդիրների հետ:

Եզդիպտական հետադիմութիւնը գարնանային ճգնաժամում պարտութիւնը կրեց բաց մարտադաշտում: Սա առավել քան կարևոր է, քանի որ Վաֆդը, մուսուլման եղբայրները, մյուս հին կուսակցութիւնները ու հետադիմութեան կողմնակիցները մի ավելորդ անգամ ցույց տվեցին իրենց սնանկութիւնը, չկարողանալով ժողովրդական զանգվածների համար ձգողականութիւն ունեցող ոչ մի նոր գաղափարական և սոցիալական այլ ուղի առաջ քաշել և բացահայտ պայքարում բարոյապես և քաղաքականապես ջախջախվեցին երիտասարդ ու անփորձ սպաների կողմից: Հետադիմութեան տարաբնույթ ուժերը քայքայվելով ներքին հակասութիւններէր և ՀՂԽ-ի հասցրած հարվածներից, շնայած հուսահատ ջանքերին, ի վիճակի չեղան մարտադաշտ իջնել միասնական ճակատով: Նրանց քաղաքական պայքարի բազմամյա փորձը ստեղծված նոր պայմաններում ամուլ և ոչ պիտանի դուրս եկավ:

ՀՂԽ-ն ապրիլ ամսին մի շարք միջոցառումների դիմեց, որոնք ավելի կայունացրին երկրի ներքին դրութիւնը: Ապրիլի 5-ին որոշվեց զտումներ անցկացնել մամուլի մարմիններում, համալսարաններում ապահովել կարգապահութիւնը¹¹³, հին վարչակարգի մեղսակիցներին մեկուսացնել իշխանութիւնից և զրկել քաղաքական իրավունքներից, միջոցառումներ ձեռնարկել ապահովելու համար ժողովրդի տարբեր խավերի շահերը, հեղափոխական իշխանութեան ապահովութեան համար ընդունել օրենսդրական համապատասխան դրութիւններ և գաւառական խորհուրդներում ընտրել նրան նվիրված անձերի¹¹⁴: Ապրիլի 15-ին, ի կատարումն այս որոշման, վերացվեց եզդիպտական լրագրողների արհմիութիւնը: Հաստատվեց, որ 24 լրագրողներ և 14 ամսագրեր ժամանակին օգտվել են Յարուկի կառավարական գաղտնի դրամական ֆոնդերից և այդ արհմիութեան ղեկավարութեան 7 անդամներ, այդ թվում նախագահը և քարտուղարը անմասն չէին մնացել դրանցից: Շուտով սկսվեց վաֆդական «ալ-Միսրի» թերթի հրատարակիչներ Մ. Աբուլ Յաթհի և Հ. Աբուլ Յաթհի դատավարութիւնը, որոնք մեղադրվում էին գոյութիւն ունեցող վարչակարգի դեմ գաւաղորդութիւններ դրդելու մեջ: Հեղափոխութեան տրիբունալը սրանց դատապարտեց համապատասխանաբար 10 և 15 տարվա ազատազրկման, որն ինքնաբերաբար հանգեցրեց «ալ-Միսրի» դադարեցմանը, որի վերջին համարը լույս տեսավ 1954 թ. մայիսի 4-ին: Նախքան այդ երկրում վերահաստատվել էր գրաքննութիւնը: Ապրիլի 15-ին հրապարակվեց նաև հին գործիչներին քաղաքական իրավունքներից զրկելու որոշումը: Ըստ այս որոշման, բանակային շարժմանը նախորդած տասը տարիներին մինիստրական պաշ-

տոններ զրադեցնելու համար քաղաքական իրավունքներից զրկվեցին Մ. Նահասար, Յ. Սիրազ էդ-Դինը, Սալահ էդ-Դինը, Նագիր ալ-Հիլալին, Իբրահիմ Ֆարազը, Աբդել Սալամ Ֆահմի Գուման, Մուհամեդ Հուսեյն Հեյբալը, Իբրահիմ Աբդել Հադին, Աբդուլ Ռազզակ աս-Սանհուրին և ուրիշներ, թվով 35 մարդ, որոնք Վաֆդի, Լիբերալ-սահմանադրական և Սաադական կուսակցությունների ղեկավար գործիչներ էին¹¹⁵։ Ապրիլի 27-ին ձերբակալվեցին հեծելազորի 16 սպաներ և հանձնվեցին Հեղափոխության տրիբունալին՝ մեղադրվելով բանակում խռովություն հրահրելու և գոյություն ունեցող վարչակարգը ուժի միջոցով տապալելու դիտավորության մեջ։ Նրանց ղեկավարն էր կապիտան Ահմեդ Ալի Հասան ալ-Մասրին, որը նախկինում եղել էր Ազատ սպաների կազմակերպության անդամ և մասնակցել ռազմական հեղաշրջմանը։ Այնուհետև ձերբակալվեցին նաև 25 քաղաքացիական անձեր, որոնց գլխավորում էր նույնպես Ազատ սպաների կազմակերպության նախկին անդամ կապիտան Մուստաֆա Քամալ Սիդկին¹¹⁶։ Սրանց դեմ հարուցված մեղադրանքները նույնն էին, ինչ որ սպաների դեմ։ Ընդհանրապես պետք է ասել, որ այդ ժամանակ երկրում սանձազերծված էր հակակոմունիստական արշավ և ձերբակալվածներից շատերին հիմնականում մեղադրում էին «կոմունիստական գործունեություն» ծավալելու մեջ։ Ի վերջո ալ-Մասրին դատապարտվեց 15 տարվա բանտարկության, 12 սպաներ՝ տարբեր ժամկետների բանտարկության, պայմանական ազատազրկման, իսկ երեքը անմեղ ճանաչվեցին¹¹⁷։ Մ. Ք. Սիդկին ազատազրկվեց հինգ տարով, 21 հոգի՝ 1—10 տարով և երեքն էլ՝ արգարացվեցին¹¹⁸։

Մ. Նագիրը նշում է, որ սպաները հիմնականում խ. Մոհի էդ-Դինի կողմնակիցներն էին¹¹⁹։ Ինքը՝ խ. Մոհի էդ-Դինը, ապրիլի 6-ին արդեն հեռացել էր Եգիպտոսից, իսկ մայիսի 1-ին հանվեց ՀՀԽ-ի կազմից, երբ Ա. Սադաթը հաղորդեց մամուլին, թե իբր նա խոստովանել է ՀՀԽ-ին, որ կոմունիստ է¹²⁰։ Բանակից հեռացվեց նաև իր ձախ հայացքներով հայտնի, Ազատ սպաների կազմակերպության անդամ Յուսուֆ Սադիկը։ Բավականին մոթ հանգամանքներում հեռացվեց ՀՀԽ-ի անդամ Աբդել Մոնեյմ Ամինը, որը Ք. Ուիլսոնի կարծիքով Նասերի վարչակարգի ձախ ընդդիմության կողմնակից էր¹²¹։ Ի տեղի պետք է ասել, որ եգիպտական կոմունիստական խմբերի, այդ թվում ՀաԴԵԹՈՒ-ի գարնանային ճրգ-նաժամի ընթացքում զրաված դիրքի և գործունեության մասին աննշան նյութեր կան և մեծ մասամբ կողմնակալ հեղինակների մոտ։ Սակայն մի բան պարզ է, որ եգիպտական կոմունիստները դրականորեն չէին վերաբերվում զինվորականների իշխանության հաստատմանը, քանի որ

վերջիններս նրանց նկատմամբ շարունակում էին նախորդ վարչակարգի բռնություններն ու հալածանքները: Ինչևէ, վերը նշված և նման կարգի այլ միջոցառումները, որոնք ձեռնարկվեցին ՀՂԽ-ի կողմից 1954 թ. հետագա ամիսներին, նպաստեցին երկրում իշխանության ամրապնդմանն ու կայունացմանը:

Կորցնելով «հեղափոխության առաջնորդի» լուսապսակը և շունենալով կայուն հենարան ժողովրդի մեջ ու բանակում, գեներալ Մ. Նազիրը ստիպված էր ապրիլի 17-ին հրաժարվել վարչապետի և ՀՂԽ-ի նախագահի պաշտոններից: Նույն օրը Սալահ Սալիմը հայտարարեց, որ ՀՂԽ-ի նախագահ է նշանակվել Գ. Ա. Նասերը: Հաջորդ օրը Նասերը կազմեց կառավարություն, որի մեջ ներառվեցին ՀՂԽ-ի անդամների մեծ մասը: Զ. Մոհի էդ-Դինը, Հուսեյն Շաֆիին, Սալահ Սալիմը, Հասան Իբրահիմը, Գամալ Սալիմը, Քամալ էդ-Դին Հուսեյնը, Ա. Լ. Բադդադին համապատասխանաբար գլխավորեցին ներքին գործերի, օդամական, ազգային կողմնորոշման ու սուղանական գործերի, պրեզիդենտական գործերի, կոմունիկացիաների, սոցիալական գործերի և աշխատանքի, մուհիթիպալային գործերի մինիստրությունները: Այսպիսով, կարելի է ասել, որ կառավարությունն ու ՀՂԽ-ն օրգանապես միավորվեցին:

Ասպարեզում մնացած Մուսուլման եղբայրների կազմակերպությունը, հավատարիմ իր անսկզբունք դիրքորոշումներին, շտաով նորից հակադրվեց ՀՂԽ-ին: Բայց աշնանը, երբ նրա գործակալները փորձեցին սպանել Նասերին, ՀՂԽ-ն ջախջախիչ հարված հասցրեց կազմակերպության ամբողջ մեխանիզմին, դրանով վերջ տալով հետադիմության վերջին ջոկատի հավակնություններին: Նազիրը, որը 1954 թ. ամռանն ու աշնանը մշտապես հակադրվում էր ՀՂԽ-ի քաղաքական գծին, նոյեմբերի 14-ին ՀՂԽ-ի որոշմամբ հեռացվեց իր պաշտոնից: Որոշվեց պրեզիդենտի պաշտոնը թափուր թողնել, առժամանակ նրա գործերը հանձնելով ՀՂԽ-ի տնօրինությանը:

6. ԿԱՌԱՎԱՐՄԱՆ ԴԵՄՈԿՐԱՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԿԱՐԳԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՄԸ

Անցումային ժամանակաշրջանը թևակոխում էր իր ավարտը և անցած տարիների ներքին ու արտաքին հետադիմության դեմ մղած պայքարի փորձը հնարավորություն էր տալիս ամփոփումներ կատարել՝ նախանշելու համար հեղափոխության զարգացման հետագա ուղղությունները: Այդ բանը կատարեց Գ. Ա. Նասերը: Իր 1955 թ. մարտի 28-ի ելույթում նա հռչակեց եգիպտական հեղափոխության վեց սկզբունքները:

Մենք դեռ կանդրադառնանք այս սկզբունքներին: Այժմ միայն նշենք, որ այդ սկզբունքներից 6-րդը նախատեսում էր երկրում «Հաստատել նորմալ դեմոկրատական կյանք»: Այս արտահայտությունը, ներառելով իր մեջ անցումային ժամանակաշրջանի մոտալուտ ապարտը, միաժամանակ հանդիսանում էր հին պառլամենտական «դեմոկրատիայի» ժխտումը: Մեջ բերենք Գ. Ա. Նասերի նույնիմաստ բազմաթիվ բացատրություններից մեկը: 1955 թ. հուլիսի 22-ի ելույթում նա ասում էր. «...Մենք չենք վերադառնա պառլամենտական հին կյանքին, որը կուսակցությունների բորսա էր...», «1956 թ. հունվարին Եգիպտոսը կտեսնի պառլամենտ, որը չի լինի բառերի վաճառատուն... կուսակցությունների համար, այլ պառլամենտ, որ կանգնած կլինի այն հիմքերի վրա, հանուն որոնց կատարվեց հեղափոխությունը»¹²²: Այս ուղղությամբ աշխատանքն արդեն տարվում էր վաղուց: 1953 թ. հունվարի 13-ին ստեղծված սահմանադրական հանձնաժողովը, որի մեջ, ինչպես գիտենք, ճնշող մեծամասնությունը հին կուսակցությունների պարագլուխներն ու հայտնի գործիչներն էին և, ի դեպ, որոնցից շատերը տարբեր մեղադրանքներով հեռացված էին հանձնաժողովից կամ նույնիսկ բանտարկված հին ու նոր մեղքերի համար, ուսաշաղկապ ունենալով մշակել նոր Սահմանադրության նախագիծը, միայն 1954 թ. օգոստոսին ներկայացրեց այն, որը, սակայն, իրենից ներկայացնում էր 1923 թ. Սահմանադրության փոփոխված տարբերակը¹²³: ՀՀՆ-ն այն ընդունելի չհամարեց և նոր հանձնաժողով ստեղծեց Գ. Ա. Նասերի գլխավորությամբ:

ՀՀՆ-ն 1956 թ. հունվարի սկզբին հաստատեց նոր հանձնաժողովի մշակած նախագիծը և նույն ամսի 16-ին այն դրեց համաժողովրդական քննարկման: Հունիսի 23-ը հայտարարվեց երկրի պրեզիդենտի ընտրության ու Սահմանադրության հանրաքվեի օր: Այդ օրը Սահմանադրության օգտին քվեարկեց հանրաքվեի մասնակիցների 99,8 տոկոսը և պրեզիդենտության միակ թեկնածուի, Նասերի օգտին՝ ընտրողների 99,9 տոկոսը¹²⁴: Նոր Սահմանադրությունը կազմված էր ներածականից և 196 հոդված՝ պարունակող վեց գլուխներից: Եգիպտոսը հռչակվում էր՝ արաբական անկախ և ինքնիշխան դեմոկրատական հանրապետություն, որի ժողովուրդը մասն է կազմում արաբական ազգի (հոդ. 1): Իսլամը հայտարարվում էր պետական կրոն (հոդ. 3): Սոցիալական համերաշխությունը համարվում էր եգիպտական հասարակության հիմքը (հոդ. 4): Եգիպտացիներին երաշխավորվում էին ազատություններ (հոդ. 6), ինչպես նաև մասնավոր նախաձեռնության ազատություն, եթե այն «չէր վնաս

սում հասարակության շահերին» (հոդ. 8): Տարբեր հոգվածներով փակվում էին ավատատիրական հողատիրության վերադարձի հնարավորությունները: Սահմանադրությունը եզրկատացիներին տալիս էր սոցիալական ապահովության (հոդ. 21), աշխատանքի (հոդ. 52), բուժօգնության (հոդ. 56) և արհմիություններ կազմելու (հոդ. 55) իրավունքներ: Օրենսդիր իշխանությունը պետության մեջ իրականացնելու էր Ազգային ժողովը, որի պատգամավորի տարիքը 30-ից ցածր չպետք է լիներ: Ընտրություններին մասնակցելու իրավունք էր տրվում 18 տարին լրացած բոլոր եզրկատացիներին: Սա նշանակում էր, որ առաջին անգամ լինելով, ընտրելու և ընտրվելու իրավունք էին ստանում նաև եզրկատուհիները: Պետության ղեկավարը, որին տրվում էին լայն լիազորություններ, հանդիսանում էր նաև կառավարության ղեկավարը: Հատկանշական է, որ նոր Սահմանադրության 192-րդ հոդվածով նախատեսվում էր Ազատագրության կազմակերպության փոխարեն ստեղծել Ազգային միության կազմակերպությունը: Դեռ մայիսի 30-ին, Նասերը, «ալ-Գումհուրիա» թերթի խմբագրապետի հարցերին պատասխանելիս, Ազգային միությունը դիտում էր իբրև մի ազգային ճակատ, որը իրագործելու է հեղափոխության նպատակները, արգելք է հանդիսանալու գաղութատիրության կամակատարների կիսաօրինական կազմակերպությունների ստեղծմանը, աշխատելու է ամրապնդել երկրի անկախությունը, զարգացնել տնտեսությունը և ստեղծել բարեկեցիկ մի հասարակարգ¹²⁵:

Հունիսի 29-ին Նասերը կազմեց նոր կառավարություն, որը որոշեց Ազգային ժողովի ընտրություններն անցկացնել հուլիսի 3-ին: Սահմանադրության ընդունումով և այդ օրը ընտրված Ազգային ժողովի գործունեությունով երկիրը դուրս էր գալիս անցումային ժամանակաշրջանից ու թեկնդիվում զարգացման մի նոր փուլ:

Գ Լ ՈՒՆ Ե Ր Կ Ի Ր ՈՐ Դ

ՊԱՅՔԱՐ ՀԱՆՈՒՆ ԱՆԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԱՄՐԱՊՆԴՄԱՆ ԵՎ ԴՐԱԿԱՆ ՁԵՁՈՔՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՈՐԴԵԳՐՈՒՄԸ

1. ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԱՆՊԻԱՑԻ ԵՎ ԱՄՆ-Ի ՀԵՏ ՀԵՂԱՓՈՆՈՒԹՅԱՆ ՍԱԶՐԵԱԿԱՆ ՇՐՋԱՆՈՒՄ

Հեղափոխությունից անմիջապես հետո, նրա վերջնական հաջողության համար կարևոր հարց էր արտաքին հնարավոր միջամտության կանխումը: Ամբողջ բանակի և կառավարության վրա վերահսկողու-

Թյան հաստատումից հետո, բանակային շարժման համար հիմնական վտանգը, որն առավել լրջորեն կարող էր ազդել հեղաշրջման հաջող վախճանի վրա, օտարերկրյա զորքերի առկայությունն էր Սուեզի ջրանցքի գոտում: Արդյոք՝ Բրիտանիան ի՞նչ դիրք կգրավի հեղաշրջման հանդեպ՝ կպահպանի՞ շեղոքություն, թե՞ «երկրի կայունություն», «գահի պահպանություն» կամ էլ «օտարերկրացիների անվտանգություն» ապահովման» պատրվակով կմիջամտի երկրում ծավալվող իրադարձություններին: Վերջին միտքը միանգամայն հնարավոր էր, քանի որ դրա նախադեպերը եղել էին ինչպես 1882-ին, 1919-ին, 1942-ին, այնպես էլ մի քանի ամիս առաջ 1952 թ. հունվարին: Այս հնարավորության դեմն առնելու համար ՀՂԽ-ն պետք է անմիջապես դիվանագիտական և ռազմական որոշակի միջոցների դիմեր: Այդ ժամանակ բրիտանական դեսպան Ռալֆ Ստիվենսոնը բացակայում էր Եգիպտոսից, իսկ նրան փոխարինող Մայքլ Քրեսվելը ԱՄՆ-ի դեսպան Ջեֆերսոն Քեֆերիի հետ գտնվում էր Ալեքսանդրիայում, ուր իր ամառն էր անցկացնում թագավորը և ուր ժամանել էր հեղաշրջման նախորդ օրը կազմված կառավարությունը՝ Ն. ալ-Հիլալիի գլխավորությամբ: Այս պատճառով էլ ՀՂԽ-ի կողմից հուլիսի 23-ի վաղ առավոտյան ԱՄՆ-ի դեսպանատուն ուղարկված Եգիպտոսի ռազմաօդային ուժերի հետախուզության պետ, Ազատ սպաների կազմակերպության անդամ փոխգնդապետ Ալի Սաբրին հանդիպեց իրենց կառավարության հետ ոչ անմիջապես կապվելու հնարավորություն ունեցող դիվանագետների հետ: Դեսպանության նրան միակ ծանոթ անձնավորությունը՝ ռազմաօդային ուժերի կցորդի օգնական Դեյվիդ Էվանսը խոստացավ անմիջապես Ջ. Քեֆերիին հաղորդել, որ պեսզի վերջինս էլ իր հերթին հաղորդի բրիտանական դեսպանորդին, որ անցած գիշեր Եգիպտոսում տեղի ունեցածը ներքին գործ է, վերաբերում է միայն եգիպտական ժողովրդին, օտարերկրացիների կյանքին և ունեցվածքին վտանգ չի սպառնում և որ բրիտանացիները, եթե ձեռնպահ մնան միջամտությունից, կդիտվեն ինչպես մյուս օտարերկրացիները: Ա. Սաբրին խնդրեց նաև հայտնել բրիտանական դեսպանորդին, որ եթե Անգլիան միջամտի երկրի գործերին, ապա դրա պատասխանատվությունը կընկնի իր՝ Անգլիայի վրա: Թագավորին հեռացնելու Ազատ սպաների մտադրության մասին, իհարկե, ոչ մի խոսքով չհիշատակեց: Դ. Էվանսը անմիջապես կատարում է իր խոստումը: Այդ նույն ժամանակ ՀՂԽ-ի այլ պատվիրակները մի առ մի այցելում էին օտար այլ դեսպանատները և բացատրում, որ կատարվածը պետական հեղաշրջում չէ, այլ ներքին մաքրագործմանն ուղղված քայլ²: Զբաղարարվելով դրա-

նով, ՀՂԽ-ն բրիտանական ուժերի հավանական շարժումը կանխելու նը-
պատակով ռազմական բնույթի որոշակի քայլերի դիմեց Սուեզից Կահի-
րե ձգվող մայրուղին փակելու համար³:

Այդ նույն առավոտյան Ֆարուկը բազմիցս դիմում է ամերիկյան
դեսպան Քեֆերին, որպեսզի վերջինս բրիտանացիներից պահանջի օգ-
նել իրեն: Քեֆերին, առարկելով բրիտանացիների միջամտությանը, իր
պաշտպանությունն է խոստանում Ֆարուկի և նրա ընտանիքի անդամ-
ների ապահովության գործում: Բայց, ինչպես երևում է, սկզբում Ֆարու-
կին դա չէր բավարարում և նա Մոնթազա պալատից ռադիոյով կապ-
վում է ջրանցքի գոտում գտնվող բրիտանական ուժերի գլխավոր հրա-
մանատարի հետ և պահանջում գրավել Կահիրեն, իսկ անհրաժեշտու-
թյան դեպքում հրաման տալ բրիտանական ռազմաճակատին՝ ուժակոծել
Ալեքսանդրիան: Այս առաջարկությունն անմիջապես հաղորդվում է
Լոնդոն: Անգլիայի արտաքին գործերի մինիստր Անտոնի Իդենը Ֆարուկի
այս առաջարկության վերաբերյալ կապվում է ԱՄՆ-ի պետքարտուղար
Դին Ալեստերի հետ: Վերջինս էլ պրեզիդենտ Զ. Քրումենի հետ խորհրդակ-
ցելուց հետո Իդենին հայտնում է, որ ամերիկյան կառավարությունը
կտրականապես դեմ է արտաքին միջամտությանը՝ տվյալ իրադրությու-
նում: Դրանից հետո միայն Անգլիան որոշում է չկատարել Ֆարուկի
պահանջը⁴: ԱՄՆ-ի և Անգլիայի կառավարությունները Նագիբից պահան-
ջում են միայն Ֆարուկի անձի անձեռնմխելիությունը: Բացի այդ էլ
արդեն Կահիրեի փողոցները ողողվել էին բանակային շարժմանը իրենց
աջակցությունը արտահայտող ցուցարարներով և այդ դրության մեջ
արտաքին միջամտությունը անպատեհ կլիներ: Բրիտանիայի համար պա-
հի կորսված էր: Կեսօրից հետո բրիտանական դեսպանատանը կայացած
մամուլի ասուլիսում հայտարարվում է, որ բանակային շարժումը ճգնա-
պահում ենք ինքնին բնույթ ունի և արտաքին միջամտության կարիք չի զգաց-
վում⁵: Բայց օտարերկրյա միջամտության գնալով թուլացող հնարավոր-
ությունն արդյունք էր նաև այն բանի, որ այդ ժամանակ թե՛ ԱՄՆ-ում,
և թե՛ Անգլիայում կոնկրետ ոչինչ հայտնի չէր հեղաշրջման ձեռնարկող-
ների նպատակների մասին: Ավելի նպատակահարմար էր համբերել և
սպասել իրադարձությունների ծավալմանը: ՀՂԽ-ի կողմից ամերիկամետ
հայացքներով հայտնի Ալի Մահերի նշանակումը վարչապետի պաշտո-
նում ինքնըստինքյան հանգստացուցիչ հանգամանք հանդիսացավ հատ-
կապես ամերիկյան դիվանագիտության համար: Օտարերկրյա միջա-
մտության համար առիթ չէին տալիս նաև Նագիբի ստորագրությամբ
ՀՂԽ-ի հրապարակած հայտարարությունները, որոնց մեջ հեղաշրջման

նպատակներն արտահայտվում էին բացառապես ներքին ասպարեզներում:

Արևմտյան դիվանագիտությունը Ֆարուկի հեռացումը երկրից ընդունեց վատ թաքցրած գոհունակությամբ: Թագավորի հեռացումը, անակրեկալ լինելով հանդերձ, ոչ մի վնաս չէր հասցնում նրա շահերին: Եգիպտոսում և արտասահմանում նրա նակատագրի նկատմամբ եղած անտարբերությունը բացատրվում է ինչպես նրա արտառոց վարքագծով, իշխանության չարաշահումներով, մեքենայություններով, որոնք նրան հեղինակազրկել էին երկրի ներսում, այնպես էլ նրա երկդիմի արտաքին քաղաքականությամբ, որ նրան, հատկապես բրիտանացիների աչքում, դարձրել էր անբարեհույս գործընկեր: Հուլիսի 26-ի երկկույան բրիտանական արտգործմինիստրությունը հայտարարեց, որ Բրիտանիան մեծ ուշադրությամբ հետևում է ստեղծված իրադրությանը, բայց չի միջամտելու դրան, քանի որ այն համարում է Եգիպտոսի ներքին գործը: Միաժամանակ նա չի հապաղի ձեռք առնել անհրաժեշտ միջոցներ, եթե բրիտանահպատակներին կամ նրանց շահերին վտանգ սպառնա՝ Նույնպիսի հայտարարություն արվեց նաև 2 օր անց համայնքների պալատում Ա. Իդենի կողմից⁷, և Հուլիսի 31-ին արտգործմինիստրության բանախոսի կողմից⁸: Հուլիսի 29-ին Եգիպտոսում Յրանսիայի դեսպան Կոլմ դը Մյուրվիլը հայտարարեց, թե Եգիպտոսում պատահած դեպքերը Յրանսիան համարում է բացարձակապես ներքին հարց⁹: Միաժամանակ Լոնդոնը հրաժարվեց իր դիվանագետների հավատարմագրերը՝ ուղղված Ահմեդ Ֆուադ երկրորդ թագավորին, ներկայացնել «թագավոր Եգիպտոսի և Սուդանի» տիտղոսի նշումով¹⁰: Անգլիան, հավատարիմ իր ավանդական քաղաքականությանը, զգալով, որ մոտ ապագայում դժվար կլինի պահպանել իր դիրքերը և՛ Եգիպտոսում, և՛ Սուդանում, ձգտում էր արհեստական դժվարություններ թողնել նրանց միջև, ձևանալով Սուդանի ինքնորոշման իրավունքի ջատագովը:

ԱՄՆ-ը նախորդ երեք տարիներին շարունակաբար Եգիպտոսի նկատմամբ, մեղմ ասած, ոչ բարեկամական դիրք էր գրավում, քանի որ վերջինս հրաժարվում էր միանալ մերձավորարևելյան ռազմական մի խմբակցություն ստեղծելու ԱՄՆ-ի ջանքերին: Սակայն երկրորդ համաշխարհային պատերազմից հետո նա, ձգտելով նավթով հարուստ և ստրատեգիական դիրք ունեցող Մերձավոր արևելքում ուժեղացնել իր ազդեցությունը, չէր խորշում ընդհարվել այդ շրջանի հին, արդեն թուլացած և հեղինակազուրկ գաղութատեր պետության՝ իր դաշնակից Անգլիայի հետ և «նոր» հիմունքների վրա գրավել նրա տեղն այդ շրջանում: Ռազ-

մաքաղաքական միասնությամբ կապված, բայց տնտեսական հակադիր շահերով գործող իմպերիալիստական այս տերությունների մրցակցության թեժ պահին էր ահա, որ Եգիպտոսում տեղի էր ունենում իշխանության փոփոխությունը: ԱՄՆ-ն իր հովանավորության տակ առնելով բանակային շարժումը, կասկածից վեր է, որ գիտակցում էր նրա հակաբրիտանական ուղղվածությունը: Դեսպան Քեֆերիին հեղաշրջումից անմիջապես հետո հավաստվեց, որ նոր իշխանություններն ԱՄՆ-ի հետ ցանկանում են ունենալ «բարեկամական» հարաբերություններ¹¹: Անշուշտ, ինչպես ցույց տվեցին հետագա իրադարձությունները, ՀՀԽ-ի կողմից տակտիկական քայլ էր դա, որն ապակողմնորոշեց ամերիկյան դիվանագիտությանը՝ եգիպտական հեղափոխության նախնական ժամանակահատվածում: Բայց, եթե ընդհանրապես խոսենք իմպերիալիստական երկրների միջամտությունից ձեռնպահ մնալու մասին, ապա վճռական ազդեցություն ունեցան նաև մի շարք այլ գործոններ: Նախ, հայտնի է, որ այդ ժամանակ միջազգային լարվածության թեժ օջախներ էին առաջացել Հնդկաչինում և Կորեայում, իմպերիալիստական երկրների հիմնական ուշադրությունը սևեռելով իրենց վրա: Ազգային-ազատագրական զարթոնքի պայմաններում, Մերձավոր արևելքում ստեղծելով լարվածության մի նոր օջախ, դժվար կլիներ դրա հնարավոր հետևանքների կանխատեսումը: Անհնարին էր հաշվի չնստել բանակային հեղաշրջման հանդեպ արաբական մյուս երկրների դիրքի հետ: Հեղաշրջման լուրը «խորը տպավորություն» թողեց Իրաքում և Լիբիայում¹²: Հատկապես Բաղդադում այն գոհունակությամբ ընդունվեց, հույսեր առաջացան, թե Եգիպտոսի նոր կառավարությունն ի վերջո կմիանա մերձավորարևելյան ծրագրված ռազմական խմբակցությանը, որի համար Նուրի Սաիդի հետադիմական կառավարությունն առավել շահագրգռվածություն էր ցուցաբերում: Միրիական կառավարությունը նույնպես արտահայտեց իր գոհունակությունը բանակային շարժման հանդեպ¹³: Դրա առթիվ սուդանցիների առաջնորդները ևս իրենց շնորհավորանքներն ուղարկեցին Նագիբին¹⁴: Լիբանանի արտաքին գործերի մինիստրության բանախոսը հայտարարեց, որ դա բացարձակապես ներքին հարց է: Նույն ոգով արտահայտվեց նաև Հորդանանի կառավարությունը¹⁵: Եթե արաբական երկրների կառավարությունների այսպիսի դիրքը օտարերկրյա միջամտության հնարավորությունների հաշվի մեջ կարևոր տեղ ուներ, ապա առավել ևս կարևոր էր Մերձավոր արևելքում առաջադիմական ուժերի ազդեցության տարածման և համախմբման ավելի սերտացման հնարավորությունը բացահայտ միջամտության հանդեպ, մի բան, որի

դեմ իմպերիալիստական երկրները մեծ ջանքեր էին թափում: Օտարերկրյա միջամտութիւնը կանխելու հաշիվների մեջ երկրորդական դեր չունեին համաշխարհային հասարակական կարծիքը, սոցիալիստական երկրների պարզորոշ դիրքավորումը նման իրադրութիւնների նկատմամբ: Վերջապես այդ հաշիվների մեջ ավելի իրական էր համարվում այն հնարավորութիւնը, որ կհաջողվի Եգիպտոսի նոր վարչակարգը ներքաշել ռազմական մի խմբակցութիւն մեջ և օգտագործել կոմունիզմի դեմ իմպերիալիստական տերութիւնների խաչակրաց արշավանքում:

Այս իրադրութիւնում ԱՄՆ-ը և Անգլիան հենարաններ էին փրնտրում նոր իշխանութիւնների մեջ: Բանակային շարժման կողմից առաջին պլան մղված Մ. Նագիրը թերևս սկզբում առեղծված էր բոլորի համար, ի տարբերութիւն իր նախապատվութիւններով հայտնի Ալի Մահերի: Արդեն օգոստոսի 10-ին Լոնդոնի «Սանդի դիսպետշը» յուրօրինակ ռեբրանս է կատարում Նագիրի հանդեպ, կանխատեսելով նրան նոր առաջարկված «Արևելքի ռազմական ուժերի համագործակցութիւն» կազմակերպութիւն զինված ուժերի հրամանատարի պաշտոնը¹⁶: Բայց սա ոչ միայն ռեբրանս էր փառասեր գեներալին, այլև ուղղակի հենվում էր վերջինիս օգոստոսի 8-ի այն հայտարարութիւն վրա, որով նա մեծ նշանակութիւն էր տալիս Մերձավոր և Միջին արևելքում ռազմական դաշինքի ստեղծմանը¹⁷: Սակայն Անգլիայի հետ իր հարաբերութիւններում, արդեն օգոստոսի սկզբին, երևան եկավ ՀՀՊԽ-ի պարզորոշ դիրքը: Այն շարադրեց Ալի Մահերը՝ դրա նախօրյակին անգլիական «Դեյլի Մեյլը» թղթակցի հետ՝ ունեցած հարցազրույցում: Դա հանգում էր հետևյալին: Եգիպտոսի և Մեծ Բրիտանիայի ապագա համաձայնագիրը պետք է հենվի ՄԱԿ-ի սկզբունքների վրա և հաշվի առնի եգիպտացիների ազգային բաղձանքը նեղոսի հովտի միավորման վերաբերյալ¹⁸: Այսինքն՝ Անգլիան պետք է իր զորքերը դուրս բերի Եգիպտոսից և թույլ տա Սուդանի միավորումը Եգիպտոսի հետ, մի բան, որի ձևին ու բովանդակութիւնը բազմիցս դեմ էր արտահայտվել անգլիական կառավարութիւնը: Այս հայտարարութիւնները, ինչպես ցույց էին տալիս այդ ժամանակվա մամուլի արձագանքները, փաստորեն համարվեցին ամերիկյան դիվանագիտութիւն հաղթանակը Եգիպտոսում:

Եվ իսկապես, նախնական շրջանում կարծես գործը այդ ձևով էլ գնում էր: Օգոստոսի կեսերին Ա. Մահերը հանդիպելով Զ. Քեֆերիի հետ ամերիկյան ռազմական օգնութիւն պահանջ է ներկայացնում: Խոսքը վերաբերում էր դեռ Կահիրեի հրդեհից հետո Ֆարուկի ԱՄՆ-ի կառավարութիւն հետ կնքած գաղտնի պայմանագրին, որով վերջինս պարտա-

վորվել էր Եգիպտոսին մատակարարել 5 մլն դոլլարի զենք¹⁹։ Իհարկե, Ֆարուկին անհրաժեշտ էին այնպիսի զենքեր, որոնցով կարողանար ճընշել ժողովրդական ելույթները և զինացուցակի մեջ մտցվել էին հիմնականում զրահամեքենաներ, գնդացիներ և այլ թեթև զենքեր։ Այնինչ բանակային շարժման ղեկավարները բանակի հիմնական պարտականությունը համարելով երկրի անվտանգության ապահովումը, ձգտում էին ստանալ այնպիսի զենքեր, որոնցով կարողանային հակահարված տալ արտաքին ամեն մի հարձակման։ Օգոստոսի 27-ին պետգեպարտամենտի ներկայացուցիչը հայտարարեց, որ զենքի Եգիպտոս առաքման հնարավորությունը կախված է այդ երկրի «Մերձավորարևելյան պաշտպանության կազմակերպությանը» միանալուց²⁰։ Կարծես արդեն սկսում էր գծագրվել ԱՄՆ-ի դիրքը նոր Եգիպտոսի հանդեպ։ Օգոստոսի 28-ին եգիպտական կառավարությունը նորից է դիմում ամերիկյան կառավարությանը օգնություն խնդրելով բանակի վերակառուցման համար։ Սեպտեմբերի 2-ին Դ. Ալեքսոնը հայտարարեց, որ հարաբերությունները ԱՄՆ-ի և Եգիպտոսի միջև ավելի բարեկամական և համերաշխ են դառնում. «Մենք ակնկալում ենք համագործակցություն և համատեղ շահերի իրականացման նոր հորիզոններով մի դարաշրջան»²¹։ Սեպտեմբերի կեսերին Եգիպտոսը մեծացրեց իր ռազմական առաքելությունը ԱՄՆ-ում, ակնկալելով ռազմական օգնություն այնտեղից։

Ալի Մահերի հրաժարականը և հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունումը փոփոխական զգացումների տեղի տվեց ԱՄՆ-ում։ Մի կողմից մտահոգություն էր պատճառում ամերիկամետ գործչի հեռացումը ասպարեզից, մյուս կողմից ավատատիրական ավագանու դիրքերի թուլացումը համարվում էր հարված անգլիական շահերին։ Ընդհանրապես ԱՄՆ-ին որոշակիորեն անհանգստացնում էր եգիպտական ղեկավարության աշնան ամիսներին արտաքին քաղաքական ասպարեզում վարած ոչ այնքան կոնկրետ գործունեությունը, որը պատասխան չէր տալիս մի շարք հարցերի։ Չնայած դրան, ամերիկյան զանազան աստիճանի դիվանագետները շարունակում էին լավատեսություն հայտնել ամերիկաեգիպտական հարաբերությունների վերաբերյալ 1952 թ. ամբողջ աշնան ընթացքում։

Հոկտեմբերին ամերիկյան կառավարությունը Եգիպտոսից պահանջեց ներկայացնել նոր զինացուցակ, որը փոխարինելու էր Ֆարուկի կազմածին։ ՀՂՈ-ն ներկայացրեց մեկ զրահատանկային դիվիզիայի և կործանիչ ռեակտիվ ինքնաթիռների երեք էսկադրիլիաների զինացուցակ։ Նոյեմբերի 5-ին Կահիրե է այցելում ԱՄՆ-ի պաշտպանության մինիստրի 228

օգնական Ուիլյամ Ֆոստերը, որը Նասերի հետ քննարկում է զինացուցակը: Որոշվում է ռազմական մի առաքելություն ուղարկել ԱՄՆ, տեղում դրա հետ կապված հարցերի լուծման համար: Այն գլխավորեց Ալի Սաբրին: Ինչպես նշում է Մ. Հեյքալը, Նասերը վստահ էր, որ գործը տեղից շարժվելու է և բանակի սպաների հետ հանդիպելով ասում է, թե ինքը շուտով սպասում է նոր զենքերի առաջին խմբաքանակի ժամանմանը: Մի սպա դիմելով Նասերին ասում է. «...ես վախենում եմ, որ Ալի Սաբրին ինքը լինի առաջին զինաքանակը»²²: Եվ իսկապես, ամերիկյան կողմը պատճառ բռնելով պրեզիդենտի փոփոխությունը, ամեն կերպ ձգձգում էր այդ հարցը: Ալի Սաբրին ի վերջո ձեռնունայն վերադարձավ Կահիրե: Այսպիսով, շնայած արտաքնապես խանդավառ հայտարարություններին, եգիպտական հեղափոխության նախնական ժամանակամիջոցում եգիպտաամերիկյան հարաբերությունները հեռու էին գոհացուցիչ լինելուց: ԱՄՆ-ի դիրքը Եգիպտոսի հանդեպ համահավաքորեն հանդում էր հետևյալին. թուլացնել Անգլիայի դիրքերը և ի հաշիվ նրա ուժեղացնել իր ռազմաքաղաքական և տնտեսական ազդեցությունը, Եգիպտոսին ներքաշել մի ռազմական դաշինքի մեջ՝ նրա զինված ուժերը ի սպաս դնելով Արևմուտքի շահերին: Քանի որ եգիպտական նոր զենավարները կոնկրետ խոստումներից խուսափում էին, ապա ԱՄՆ-ն աշխատում էր ձգձգել զենքի առաքումը, դա դարձնելով ճնշում բանեցնելու միջոց: Ամերիկացիները լավ էին ըմբռնում Եգիպտոսի որևէ դաշինքին հարելու նշանակությունը: Մի կողմ թողնելով նրա ռազմաստրատեգիական դիրքը, պետք է ասել, որ ռազմական դաշինքին նրա միանալը որպես առավել ազդեցիկ արաբական երկրի, իր ետևից կտաներ նաև այլ արաբական երկրների: Իսկ սա իր հերթին սերտ շաղկապված տեսք կտար այսպես կոչված «Հյուսիսային յարուսին», որի ստեղծման համար արևմտյան երկրները ԱՄՆ-ի գլխավորությամբ ոչ մի ջանք չէին խնայում: Դրանով ոչ միայն Սովետական Միության հարավային սահմանները կշրջապատվեին ագրեսիվ ռազմական պատենշով, այլև հարված կհասցվեր շրջանի առաջադիմական ուժերին, կզսպվեին ազգային-ազատագրական շարժումները և հնարավորություններ կստեղծվեին օգտագործելու Մերձավոր արևելքի մարդկային ու բնական ռեսուրսները ի շահ Արևմուտքի:

Բայց Եգիպտական ժողովրդի ազգային շահերը պահանջում էին վերջ տալ երկրի կախյալ դրությունը և, առաջին հերթին, դուրս վտարել օտարերկրյա զորքերը, որոնց ներկայությունը բոլոր շարիքներից գլխավորն էր: Այդ լավ էին գիտակցում երիտասարդ սպաները և դրա

համար էլ օտար միջամտության հնարավորությունը կանխելուց անմիջապես հետո իրենց ուշադրությունը կենտրոնացրին Անգլիայի հետ ունեցած երկարատև վեճերի լուծման վրա: Դրանք հիմնականում Սուեզի ջրանցքի գոտուց անգլիական զորքերի դուրսբերման և Սուդանի ապագայի հարցերն էին: Թագավորական վարչակարգի և Անգլիայի կողմից այդ երկու հարցերը արհեստականորեն կապկալվել էին միմյանց²³, որն անհնար էր դարձնում այդ տարաբնույթ հարցերի առանձին-առանձին լուծումը:

Համառոտակի ասենք, որ ՀՂԽ-ին հաջողվեց արագորեն սահմանագիծ մտցնել այդ երկու հարցերի միջև և առաջին հերթին լուծել սուդանական հարցը: 1953 թ. փետրվարի 12-ին Կահիրեում բրիտանական դեսպան Ռ. Ստիվենսոնը և Մ. Նագիբը ստորագրեցին Սուդանի ինքնավարության և ինքնորոշման համաձայնագիրը, որը պայմաններ ապահովեց ինչպես Սուդանի անկախություն ստանալու, այնպես էլ Եգիպտոսից օտարերկրյա զորքերի դուրսբերման հարցի լուծման համար: Սուդանի հարցի լուծումը եգիպտական հեղափոխության առաջին խոշոր արտաքին քաղաքական հաղթանակն էր:

2. ԱՆԳԼՈՆԵՐԻՊՏԱԿԱՆ ԲԱՆԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵՎ 1954 թ.

ՀԱՄԱՍՏԱՑՆԱԳՐԻ ԿՆՔՈՒՄԸ

Սուդանի հարցի շուտափույթ լուծումը, ՀՂԽ-ի կարծիքով, լինելու էր նախահիմք անգլիական զորքերի դուրսբերման համար: Նախորդ վարչակարգի և անգլիական կողմի երկարատև, ձգձգվող բանակցությունները Արևմուտքում այն պատրանքն էին ստեղծել, թե հնարավոր կլինի գոյություն ունեցող իրավիճակը պահպանել մինչև որևէ ձևով Եգիպտոսին համոզելը՝ ռազմական մի դաշինքի անդամագրվել, որը կապահովեր նաև Սուեզի ջրանցքի նկատմամբ Արևմուտքի վերահսկողությունը: Բանակային շարժման հենց սկզբից, սակայն, նոր իշխանությունները, ելնելով ներքին լարված իրադրությունից, խուսափում էին որոշակի արտահայտվել այդ մասին: Դրա փոխարեն, Սուեզի ջրանցքի գոտու անգլիական զորքերի նկատմամբ նրանց դիրքը կոնկրետ էր և պարզորոշ: Դա այն էր, որ «զավթին իր մահակը պետք է դնի ուսին և հեռանա»²⁴: Ներքին կայունացմանը զուգընթաց, ավելի հստակորեն էր գծագրվում եգիպտական արտաքին քաղաքականությունը: Ազատագրության կազմակերպության ժրագրում արաբական միասնականության ձգտումն առավել շոշափելի էր արտահայտվում ի դեմս օտար զորքերի Նեղոսի հովտից դուրսբերման, բոլոր արաբական երկրների հետ ավելի

սևրտ բարեկամական հարաբերությունների հաստատման, Արաբական լիգայի ազդեցությունն ուժեղացնելու համար ղեկավարելով մի ուժի ստեղծման պահանջները: Միաժամանակ Եգիպտոսը կախյալ երկրների շահերին իր պաշտպանությունն էր արտահայտում: Սա ցույց է տալիս, որ Եգիպտոսի ղեկավարներն իրենց և այլ արաբական կախյալ երկրների ազգային պայքարին միջազգային բնույթ էին տալիս, դեմ կանգնելով գաղութարարությանը ընդհանրապես: Սա արդեն էական փոփոխություն էր Եգիպտոսի արտաքին քաղաքականության մեջ: Զիշտ է, այս փոփոխությունը դեռ բավականին ժամանակ պասսիվորեն էր արտահայտվելու՝ կապված ներքին իրադրության հետ, բայց և այնպես որոշակիորեն ցույց էր տալիս երիտասարդ սպանների, նրանց առաջնորդ Գ. Ա. Նասերի քաղաքական կողմնորոշման կոնկրետ ուղղվածությունը: Սակայն այս փոփոխությունը, ինչպես երևում է, արևմտյան տերություններն այնքան էլ լուրջ չընդունեցին: Երեք տարով անցումային ժամանակաշրջանի հաստատումը և Նագիբի իշխանության ընդլայնումը զնահատելով իբրև ռուսիական մարդու դիրքերի ամրապնդում, նրանք ակտիվ քայլերի սկսեցին դիմել իրականացնելու համար իրենց ծրագրերը: Համատեղ պաշտպանության Միջինարևելյան հրամանատարության և Միջինարևելյան պաշտպանական կազմակերպության ծրագրերի մերժումից հետո նրանք ձգտում էին Մերձավոր և Միջին արևելքում ռազմական դաշինք ստեղծել առանց իրենց անմիջական մասնակցության: Այդպիսին էր Մուսուլմանական դաշինքի ծրագիրը, որի վերաբերյալ 1953 թ. փետրվարին կահիրեում անպտուղ բանակցություններ էր վարում Պակիստանի արտաքին գործերի մինիստր Զաֆրուլլա խանը²⁵:

Մարտի սկզբին Իդենի այցը վաշինգտոն հանգեցրեց նրան, որ էյդենհաուսերը մի նամակով դիմեց Մ. Նագիբին, հորդորելով անմիջապես բանակցություններ սկսել Բրիտանիայի հետ, քանի որ վերջինս «... անկեղծ ձգտում ունի բավարարել Եգիպտոսի հիմնական պահանջները...»: Էյդենհաուսերը չէր թաքցնում, որ Միացյալ Նահանգները համամիտ են Բրիտանիայի այն ցանկությանը, որ Սուեզի ջրանցքի վերաբերյալ տարվելիք բանակցություններն ավելի լայնորեն արժարժեցին ամբողջ Մերձավոր արևելքի պաշտպանության հարցը: Դրա փոխարեն ԱՄՆ-ը խոստանում էր նյութական օժանդակություն ցույց տալ Եգիպտոսին²⁶: Այս նամակը ցույց է տալիս, որ իմպերիալիստական երկրները, անկախ իրենց հետապնդած կոնկրետ նպատակներից, Եգիպտոսին Արևմուտքի գլխավոր շահերին ծառայեցնելու հարցում գործում էին միասնականորեն:

Շուտով սկսված նախնական խորհրդակցություններն անգլիացիներին հետ փոխհասկացողության բացակայության պատճառով մարտի 14-ին դադարեցվեցին: Անգլիական կողմն այդ խորհրդակցություններում շարունակում էր պնդել, որ գրավող զորքերն անհրաժեշտ է մնան Եգիպտոսում, հնարավոր դարձնելու այդ երկրի և Մերձավոր արևելքի պաշտպանությունը օտար հարձակումից: Պատասխանելով դրան Գ. Ա. Նասերը մարտի 17-ին մամուլի ասուլիսում հայտարարեց, որ «երբ մենք գաղութատիրություն արձատարել անենք մեր երկրից, Արևմուտքը վստահ կարող է լինել, որ մենք նրանից հարյուրապատիկ և հազարապատիկ ավելի կպաշտպանենք մեր ազատությունն ու անկախությունը...»²⁷: Ապրիլի սկզբին տեղի ունեցած Արաբական լիգայի 18-րդ նըստաշրջանի մասնակիցներն իրենց աջակցությունը հայտնեցին Եգիպտոսի կառավարության դիրքին²⁸: Ապրիլի ընթացքում Նասերի մի շարք ելույթները ցույց են տալիս, որ Եգիպտոսը վճռականորեն մերժում էր փոխզիջումային որևէ համաձայնության գալ Անգլիայի հետ: Նա դեմ էր տեխնիկական օգնության և մասնագետների միջոցով անգլիական ներկայությանը, դեմ էր, որ դուրսբերումը կապվի որևէ պայմանի հետ, դեմ էր որևէ ռազմական խմբակցությանը, հարցի խաղաղ լուծումը ցանկալի համարելով, դեմ չէր սակայն անհրաժեշտության դեպքում ուժի գործադրման անցնելուն:

Ապրիլի 27-ին սկսվեցին պաշտոնական բանակցությունները Սուեզի ջրանցքի գոտու անգլիական զորքերի դուրսբերման հարցի շուրջը: Նախնական քննարկումները ոչինչ չտալով, անգլիական պահպանողականների կառավարությանը հակեցին այն մտքին, որ ապագա բանակցություններում Անգլիայի դիրքերը ավելի ամրապինդ կլինեն, եթե նա խոսի ամբողջ Արևմուտքի անունից: Ի տեղի պետք է ասել, որ դրան էր ծառայում Իդենի մարտի 5-ի այցը Վաշինգտոն: Ամերիկյան կառավարությունը զգուշորեն խուսափեց դրանից, առաջարկելով, որ անգլիացիներն իրենք անմիջականորեն բանակցեն եգիպտացիների հետ²⁹: Պարզ է, ԱՄՆ-ի ղեկավարները չէին ցանկանում Մերձավոր արևելքի ժողովուրդների աչքում վարկաբեկված գաղութատեր պետության հետ ուղղակիորեն միավորվածի դերում հանդես գալ: Բացի դրանից եգիպտական կառավարությունը մարտի 15-ին բրիտանացիներին հաղորդել էր, որ դեմ է բանակցություններին ԱՄՆ-ի մասնակցությանը: Այս իրադրության մեջ սկսված բանակցություններում, ինչպես նախորդ հանդիպումներում, անգլիացիները ձգտում էին ինչ-որ ձևով անպայմանորեն իրենց վերահսկողության տակ թողնել մասնավորապես Սուեզի ռազմա-

կայանը: Եզիպտական կողմը, որը պահանջում էր բրիտանական ուժերի լրիվ դուրսբերում և ամբողջական վերահսկողություն ջրանցքի վրա, պարզ է, կտրականապես հրաժարվում էր բրիտանական առաջարկությունների նույնիմաստ տարբերակներն ընդունել: Մայիսի 6-ին բանակցություններն ընդհատվեցին փոխըմբռնման եզրեր չգտնելով: Երկու օր անց հայտարարվեց, որ ԱՄՆ-ի պետքարտուղար Ջ. Ֆ. Դալլեսը մայիսի 11-ին այցելելու է Եզիպտոս: ԱՄՆ-ը, անհանգստացած խորացող դժվարություններից, ձգտում էր փոխզիջումային մի ելք գտնել: Մայիսի 10-ին Նագիբը, ըստ երևույթին ի նկատի ունենալով արևմտյան մամուլում իր նկատմամբ «դիկտատոր» բառի ավելի հաճախակիացող հոլովվելը և անգլիացիների կամակոր դիրքը բանակցությունների ժամանակ, հայտարարեց, որ «երբ մենք ազդարարում ենք լրիվ և անվերապահ դուրսբերման Եզիպտոսի անվիճելի իրավունքը, մենք ներկայացնում ենք հեղափոխությունը և մեր թիկունքին ունենք ազգը: Ես չեմ պատկերացնում, թե ինչպե՞ս այդպիսի մի պարզ և արդարամիտ պահանջը կարիք կունենա քննարկման»³⁰, ինչպես երևում է Նագիբի այս հայտարարությունը հավասարակշռությունից հանել էր Բրիտանիայի վարչապետ Ու. Չերչիլին, որը Դալլեսի ժամանման օրը ելույթ ունենալով Համայնքների պալատում բանակցությունների ընդհատման մեղքը ամբողջովին բարդեց «դիկտատոր» Նագիբի և «կառավարող խոնտայի» վրա: Նրա ասածը ավելորդ անգամ ապացուցում էր, որ անգլիական կառավարությունը երբեք էլ չէր ձգտել Սուեզի ջրանցքի հարցը բանակցությունների առարկա դարձնել և որ եզիպտացիների պահանջով էր, որ դրանք ըսկըսվեցին և այժմ էլ, իբր, նրանք են, որ «ձեռքերը լվանում» են դրանից³¹: Չերչիլը, իհարկե, կոպտորեն արտահայտվելով, նենգափոխում էր Նագիբի հայտարարության վերևում մեջքերված երկրորդ նախադասության իմաստը:

Այդ ժամանակ թերթերում լուրեր էին պատվում, թե ԱՄՆ-ը պատրաստվում է տնտեսական օգնություն ցույց տալ Եզիպտոսին: Ամերիկացիներին էր վերագրվում նաև իբր շուտով նախատեսվող հաշտության կնքումը Իսրայելի հետ: Դալլեսի ժամանման օրը «ալ-Միսրին» ութ սյունականոց իր խմբագրականը, գրված Մահմուդ Աբուլ Ֆաթհի կողմից, վերտառել էր «Մենք ձեզ ատում ենք պարոն Դալլես» արտահայտությամբ: Մի քիչ ներքև ասվում էր. «Դուք կարծում եք, թե մեզ կգնե՞ք ձեր 4-րդ կետով»³². այդ դո՛ւք եք, որ կարիք ունեք հոգևոր մի 4-րդ կետի»³³, Դալլեսը Կահիրեում մնաց երեք օր: Բանակցությունների ժամանակ նա առաջին հերթին ամեն կերպ փորձում էր եզիպտական

ղեկավարներին հակել մերձավորարեւելյան մի դաշնագրութեան: Գ. Ա. Նասսերի այն հարցին, թե ումի՞ց է պաշտպանվելու այդ դաշնագրությունը, նա ուղղակիորեն պատասխանեց՝ Սովետական Միությունից: Նասսերը զարմանալով ասում է, որ Եգիպտոսը ոչ մի խնդիր չունի ՍՍՀՄ-ի հետ և որ վերջինս երբեք չի հարձակվել և գրավել եգիպտական հողերը: Նա մեր հողերի վրա հենակետեր չունի, այնինչ Բրիտանիան շարունակում է Եգիպտոսին գաղութային գրավման տակ պահել արդեն 70 տարի»: Դրան Դալլեսը պատասխանում է, թե անգլիացիները, որոնք Եգիպտոսում կշարունակեն մնալ նախատեսվող դաշնագրութեան հովանու տակ, կլինեն այդ դաշնագրութեանը ենթակա և նրանց թույլ չի տրվի բարձրացնել իրենց դրոշակը: Նասսերը ապշում է այս մտածելակերպի վրա. «Եթե ես իմ ժողովրդին հայտնեմ, թե բրիտանացիների դրությունը փոխվելու է և նրանք զավթիչներից դառնալու են համագործակցողներ միայն դրոշակի փոփոխումով, ապա մարդիկ կծիծաղեն ինձ վրա»³⁴: Օգտագործելով Դալլեսի ներկայությունը Կահիրեում, Նասսերը նորից է զենքի առաքման հարցը բարձրացնում: Դալլեսի պատասխանը յուրօրինակ էր. թե Ջերշիլը հեռախոսով այդ հարցով կապվել է էյզենհաուերի հետ և նախազգուշացրել, որ եթե Եգիպտոսին զենք մատակարարվի, ապա դրանք գլոգտագործվեն սպանելու համար բրիտանական զինվորներին, որոնք երկրորդ աշխարհամարտի ընթացքում ծառայել են էյզենհաուերի հրամանատարութեան տակ»: Այս հանգամանքը, Դալլեսի ասելով, խոր ազդեցութուն է թողել էյզենհաուերի վրա: Նա պահանջել է Եգիպտոսի ներկայացրած զինացուցակը և երբ համոզվել, որ այնտեղ գերակշռում են թեթև զինատեսակները, որ պետքական են հայդուկային կոիվների համար, որոշել է «ռչինչ շանել», առանց, սակայն, պաշտոնապես մերժելու եգիպտական պահանջը³⁵: Այստեղ Մ. Հեյքալը բանն այնպես է ներկայացնում, թե իբր էյզենհաուերին հին, Ֆարուկի ներկայացրած զինացուցակն էին ներկայացրել, դրա համար էլ այն անպատասխան է մնացել: Բայց հարցն այն է, որ ԱՄՆ-ի կառավարությունը զենք առաքելու և տնտեսական օգնություն ցույց տալու իր պատրաստակամությունը նախքան այդ և դրանից հետո էլ, միշտ պայմանավորում էր Եգիպտոսի կողմից Արևմուտքի նկատմամբ կոնկրետ պարտավորությունների ստանձնումով: Այսպես էլ Դալլեսի այցն ավարտվեց անարդյունք: Հունիսի 1-ին նա հայտարարեց, որ Միջինարեւելյան պաշտպանական կազմակերպւթյունն ավելի շուտ ապագայի, քան մոտակա հնարավորութեան գործ է³⁶: Սա արդյո՞ք նշանակում էր, որ ԱՄՆ-ն այլևս ձեռք էր քաշում Եգիպտոսին որևէ ռազմական

դաշինքի մեջ ներքաշելու իր ձգտումներից: Բնավ էլ ո՛չ Պրեզիդենտ էյզենհաուերի կառավարությունն իր իշխանության առաջին ամիսներին այն համոզմունքին հանգեց, որ նախքան եգիպտական զլիական հակասություններին ինչ-որ լուծում տալը, եգիպտական կառավարությունը դժվար թե բանակցությունների նստի ուղղական որևէ դաշինքի հարցով: Այս համոզմունքը հենվում էր ինչպես Նասերի, այնպես էլ եգիպտական մյուս ղեկավարների՝ կոմունիզմի հանդեպ ունեցած մտավախության վրա: Սրանից էլ ելնելով ԱՄՆ-ն առժամանակ հետաձգեց Եգիպտոսին ուղղական մի դաշինքի մեջ ներքաշելու իր ծրագիրը, ամբողջ ուշադրությունը սեեռելով այսպես կոչված «պաշտպանության հյուսիսային յարուսի» ծրագրի իրականացման վրա, որը առաջին հերթին ներառելու էր սովետական սահմանին առընթեր մերձավոր և միջինարևելյան երկրները՝ Թուրքիան, Իրանը և Պակիստանը, իսկ հետագայում պետք է ընդլայնվեր արաբական երկրների, այդ թվում Եգիպտոսի հաշվին:

Չերչիլի վերոհիշյալ ելույթը կարծես ազդանշան հանդիսացավ եգիպտական քաղաքացիական անձնակազմի վրա ջրանցքի գոտում անգլիական զորքերի պրովոկացիոն հարձակումների համար: Անգլոեգիպտական և ամերիկաեգիպտական բանակցությունների անհաջող վախճանը և պատասխան հայդուկային հարձակումների հաճախակիացումները, առիթ ծառայեցին բրիտանացիներին համալրել ջրանցքի գոտու զորամասերը՝ Մալթայից այստեղ նետելով նոր զինվորական ստորաբաժանումներ: Դրան հանդիման, մայիսի 20-ին եգիպտական ժողովրդին ուղղված կառավարական ուղերձում կոչ էր արվում թույլ չտալ հայդուկային պատերազմի նախորդ սխալները և հիմնավորապես նախապատրաստվելուց հետո անցնել պայքարի³⁷: Սուեզի ջրանցքի գոտում 80 հազար բրիտանական զինվորների առկայությունը, իհարկե, մեծ սպառնալիք էր ազգային իղձերի իրականացման ճանապարհի սկզբում գտնվող և ներքաղաքական դեռ ոչ այնքան կայուն դրություն ունեցող կառավարության համար: Սակայն դրանից հետո էլ դեռ մասնակի ընդհարումները շարունակվում էին: Այս իրադրության մեջ ԱՄՆ-ը նպատակ ունենալով շահել եգիպտացիների համակրանքը, սկսեց իր դեսպան Զ. Քեֆերիի միջոցով ջանքեր թափել բանակցությունների վերսկսման համար: Որպես դրանց արդյունք, ոչ պաշտոնական բանակցություններն սկսվեցին հուլիսի 3-ին: Ընդհատումներով դրանք շարունակվեցին մինչև հոկտեմբերի 21-ը: Նասերի հոկտեմբերի 11-ի ելույթը լույս է սփռում այդ ոչ պաշտոնական բանակցությունների ձգձգման վրա: Եգիպտոսը, որ պա-

հանջում էր բրիտանական զորքերի անվերապահ և լրիվ դուրսբերում, այդ բանակցությունների ժամանակ որոշակի զիջումներ էր արել, համաձայնելով բրիտանական զորքերի քսան ամիսների ընթացքում դուրսբերումից հետո զինծառայողներին՝ երկրում մնալու և արաբական երկրներից մեկի վրա օտարերկրյա հարձակման դեպքում բրիտանական զորքի վերադարձին: Բրիտանացիները, որոնք ոգևորվել էին այդ զիջումներից, առաջ էին քաշել նոր պահանջներ, որ իրենց իրավունք վերապահվի նաև Թուրքիայի, իսկ հետո նաև Պակիստանի և Հունաստանի հարձակման ենթարկվելու դեպքում ևս վերադառնալ³⁸: Այդ բանակցությունները փակուղի էին մտնում, եթե նորից Զ. Քեֆերին շառաչարկեր դրանք առժամանակ դադարեցնել, մինչև Սուդանում տեղի ունեցող պառլամենտական ընտրությունների ավարտը, որոնք սկսվելու էին նոյեմբերին:

Ընտրություններն սկսվեցին նոյեմբերի 1-ին: Նոյեմբերի 13-ին Իդենը ընտրությունների՝ ի վնաս անգլամետ տարրերի ընթացքը փորձեց բարդել եգիպտական կառավարության գործունեության և պրոպագանդայի վրա³⁹: Դեկտեմբերի 15-ին բրիտանական պառլամենտի 41 պահպանողական անդամներ, ցանկանալով օգտագործել առիթը, Համայնքների պալատում առաջարկ մտցրին անհապաղ դադարեցնել ջրանցքի վերաբերյալ բանակցությունները⁴⁰: Իրենց հերթին եգիպտացիները հույսերը որոշակիորեն կորցրած ձգձգող բանակցություններից և մայիսի 20-ի կառավարական կոչին համապատասխան, ստեղծում էին կամավորական զորամիավորումներ, որոնց նախատեսված էր օգտագործել ջրանցքի գոտում, անհանգստության մեջ պահելու համար անգլիացիներին:

Միաժամանակ եգիպտական ղեկավարությունը բանակցությունների ձգձգման մեջ տեսնում էր նաև արևմտյան մյուս երկրների, մասնավորապես ԱՄՆ-ի կառավարության չկամությունը և քաղաքական երկդիմությունը: Նոյեմբերի 20-ի իր ելույթում Նասերը հեղափոխական անկեղծությամբ պարզեց իր կարծիքը Արևմուտքի հանդեպ՝ ասելով, որ այդ այսպես կոչված «ազատ աշխարհը» կոկորդով մեկ բղավում է, որ ինքնօգնում է փոքր ժողովուրդներին իրենց ապագան տնօրինելու համար, բայց այդ խոսքերն «ափիոն են» թմրեցնելու համար ստրկացած ժողովուրդներին, քանի որ նա իրականության մեջ կողոպտում է այդ ժողովուրդների հարստությունները, փոխարենը միայն խոստումներ շռայլելով: «Ահա ձեզ օրինակ Ամերիկան. բոլոր թերթերն ասում են, թե ձեզ վարկ է տրամադրելու, օգնելու է մեզ իրագործելու մեր արտադրական ծրագրերը: ...Հեղափոխությունից հետո տասնչորս ամիս է ան-

ցել, բայց դեռ մենք ոչինչ չենք տեսել..., այդ բոլորը միայն խոստումներ են եղել, խաբեություն և սուտ են եղել»: Նասերը միանգամայն որոշակիորեն արդեն գիտակցում էր, որ «եթե մենք ուզում ենք ուժեղ հայրենիք կառուցել, եթե մենք ուզում ենք, որ մեր զավակները լինեն ազատ, մենք պետք է հավատանք մեր ուժին և հենվենք դրա վրա», քանի որ ԱՄՆ-ն ամբողջապես կապված է իր դաշնակից Անգլիայի հետ, իսկ նա և իր դաշնակիցը միասնական ծրագրի և միասնական քաղաքականություն ունեն: «Երբեք մի հավատացեք, թե Ամերիկան մեզ կօգնի»⁴¹: Եվ պատահական չէ, որ դեռ օգոստոսին իրաքյան «ալ-Բալադ» թերթի թղթակցի հարցին ի պատասխան նա ասում է, որ «Միակ ուղին, որի միջոցով մենք կարող ենք իրագործել արաբական բոլոր ժողովուրդներին նպատակները, արաբական միասնականությունն է»⁴²:

Եթե բանակային շարժումից հետո որոշ ժամանակ Նասերը դեռ հավատում էր ԱՄՆ-ի միջոցով Եգիպտոսի ազգային բաղձանքներն իրականացնելու հնարավորությանը, ապա Դալլեսի այցելությունից հետո պարզորոշ երևում է, որ այդ հավատը, զարնվելով դառն իրականությունը, խարխուլել էր: Այստեղ առկա է առաջին խորը հիասթափությունը: Սակայն Նասերը Նասեր էր նրանով, որ այսպիսի իրադրության մեջ կոնկրետ եզրակացություններ էր անում և կոնկրետ այլուղի նախանշում: Ներքին բարդ իրադրությունը, իմպերիալիստական երկդիմի քաղաքականությունը, անպտուղ բանակցություններն ազգային գլխավոր հարցի շուրջը և կոմունիզմի հանդեպ կանխակալ վերաբերմունքը տվյալ ժամանակամիջոցում այն հիմնական գործոններն էին, որ երկվության էին մատնել Նասերի արտաքին քաղաքական գործունեությունը: Նասերի քաղաքական հայացքների բյուրեղացումը դեռ ժամանակի և իրադարձությունների ծավալումից հարստացած փորձի պետք ուներ:

Անգլիական զորքերի Սուեզի ջրանցքի գոտուց դուրսբերման վերաբերյալ բանակցությունների ընդհատումը սկիզբ դրեց գաղութային զորքերի վրա Ազգային գվարդիայի և հայդուկային խմբերի նորանոր հարձակումներին: Սա դեռ 1952 թ. վերջերից ընդունված այն քաղաքականության շարունակումն էր, ըստ որի, եթե հնարավոր չէ անգլիացիներին պարտության մատնել, ապա միանգամայն հնարավոր է նրանց ներկայությունը Եգիպտոսում անտանելի դարձնել: Եթե Նասերը և իր ընկերները ձգտում էին նույնիսկ որոշակի զիջումների գնով անպայման հասնել բրիտանական ուժերի դուրսբերմանը, ապա բրիտանական կառավարությունն ամեն ինչ անում էր ձգձգելու համար բանակցությունները: 1952—1953 թթ. բրիտանական բոլոր առաջարկներն իրենց զանազան

կողմերով, ինչպես արդեն ասել ենք, նպատակ ունին դուրսբերման հարցը պայմանավորել Եգիպտոսի ռազմական մի դաշինքի անդամագրվելու հարցի հետ: Համահավաքորեն դրանք հետևյալն էին՝ ա) անգլիական զորքերը Եգիպտոսից դուրս էին բերվելու փուլ առ փուլ, բ) Սուեզի ջրանցքի ռազմական հենակետը մնալու էր բրիտանական վերահսկողության տակ, գ) Եգիպտոսը մտնելու էր Մերձավոր արևելքի «պաշտպանական» մի կազմակերպության մեջ, դ) Անգլիան և Եգիպտոսը համագործակցելու էին Եգիպտոսի հակաօդային պաշտպանությունն ապահովելու գործում, ե) Անգլիան և ԱՄՆ-ը Եգիպտոսին՝ տրամադրելու էին ռազմական և տնտեսական օգնություն: Անգլիացիներին թվում էր, թե այս առաջարկությունների ձևակերպումների թեթևակի փոփոխումներով ժամանակ կարելի է շահել և ԱՄՆ-ի համագործակցությամբ ի վերջո Եգիպտացիներին պարտադրել իրենց առաջարկների հիմնական դրույթները: Մյուս կողմից էլ 1954 թ. գարնանային ճգնաժամը համընկավ արևմուտքի իմպերիալիստական շրջանների հովանավորությամբ ձեռնարկվող «Հյուսիսային յարուսի» կազմավորման սկզբի հետ, որն ավելի նպատակահարմար էր դարձնում բանակցությունների վերսկսման ձգձգումը: Փետրվարի 19-ին հրապարակվեց թուրք-պակիստանյան դաշինքի նախագիծը: Պարզ է, ԱՄՆ-ը և Բրիտանիան ցանկանում էին նախքան մի համաձայնագրի կնքումը որոշակի երաշխիքներ ստանալ, որ Եգիպտոսը ինչ-որ ձևով կկապվի ապագա դաշինքներին:

Երբ 1953 թ. հոկտեմբերին Եգիպտական կառավարությունը երկրից բրիտանական զորքերի դուրսբերման հարցի լուծումը արագացնելու նըպատակով համաձայնվեց, որ Թուրքիան հարձակման ենթարկվելու դեպքում ևս անգլիական զորքերն իրավունք ունենան վերադառնալու ջրանցքի գոտի, անգլիական կառավարությունը, ըստ երևույթին, դա համարեց Եգիպտական զինվորների սկիզբը: Ինչպես գիտենք, դրանից հետո բրիտանացիները ձգտում էին ապագա համաձայնագրում նույն իրավունքը ձեռք բերել Հունաստանի և Պակիստանի հարձակման ենթարկվելու պայմաններում, ինչը հանդիպեց Եգիպտացիների կտրական մերժմանը: Այժմ, երբ սպասվում էր թուրք-պակիստանյան դաշինքի կնքումը, ավելի որոշակի հառնեց այդ զինվորական նշանակությունը, եթե հաշվի առնենք, որ Թուրքիան արդեն ՆԱՏՈ-ի անդամ էր, իսկ Պակիստանը ԱՄՆ-ի հետ ռազմական դաշինքի կնքման վերաբերյալ աշխույժ բանակցություններ էր վարում⁴³: Եվ ահա գարնանային ճգնաժամն առիթ ծառայեց Անգլիական կառավարությանը ճնշում բանեցնելու Եգիպտական ղեկավարության վրա՝ նոր զինվորների հույսով: Չնայած այդ ճգնաժամը

մտնում էր իր վճռական փուլը, հայդուկային ջոկատները և Ազգային զվարդիայի խմբերն ավելի ակտիվորեն էին անհանգստացնում ջրանցքի գոտու անգլիական զավթիչներին: Վկայակոչելով այս հանգամանքը, մարտի 22-ին Իդենը համայնքների պալատում հայտարարեց, որ անհնար է Եգիպտոսի հետ բանակցություններ վերսկսել տվյալ պայմաններում⁴⁴: Այսպիսով բանակցությունների վերսկսման հարցը նորից փակուղու էր հանդիպում, քանի որ եգիպտական հետադիմությունն իր գործունեությամբ երկիրն անկայուն դրության էր հասցրել և ազգային-դեմոկրատական ուժերն այդ դրության մեջ հնարավորություն չունեին դիվանագիտական աշխույժ գործունեություն ծավալելու, որն իր հերթին, օգտագործեցին գաղութարարները՝ ձգձգելու համար բանակցությունների վերսկսումը:

Գարնանային ճգնաժամի վերջում, երբ Կարալիում ապրիլի 2-ին ստորագրվեց Թուրքակիստանյան համաձայնագիրը, որը հիմք դրեց Բաղդադի դաշինքին, երբ հակակոմունիստական արշավը, Եգիպտոսում ծավալվեց աննախադեպ չափերով, երբ ջախջախիչ հարված հասցվեց ներքին ընդդիմությանը, Արևմուտքում տիրող դարձավ այն կարծիքը, թե Եգիպտոսում իշխանությունն անցել է մի մարդու ձեռքը, որի ազդեցությունը և ուժը ժբավարար երաշխիք են ապագա պայմանագրի համար: Ա. Մ. Գուլգորինը տեղին նշում է. «Այժմ դա կարող է անհավանական թվալ, բայց, 1954 թ. գարնանն արևմտյան շատ քաղաքագետներ նասերի հաղթանակը գնահատեցին... իբրև մի ամուր իշխանության հաստատում, որի հետ կարելի է համաձայնության գալ»⁴⁵: Նորից հատկապես աշխուժորեն սկսեց գործել ամերիկյան դիվանագիտությունը: Հունիսի երկրորդ կեսին, եգիպտաամերիկյան բանակցությունների ժամանակ, ԱՄՆ-ի ներկայացուցիչները մեծ ջանքեր էին գործադրում նախնական մի համաձայնության գալ ջրանցքի հարցի շուրջը, մինչև ամսվա վերջում էյզենհաուեր-Չերչիլ հանդիպումը: «Ալ-Գուսհուրիան» գրում էր, որ եգիպտական քաղաքական շրջաններում զգուշությամբ են վերաբերվում ջրանցքի հարցում եգիպտաանգլիական վեճի լուծմանը «օգնելու» ամերիկյան ջանքերին: Այդ շրջանները հայտարարում են, որ Եգիպտոսը կհրաժարվի այդ կարգի օգնությունից, երբ տեսնի, որ դրա ետևում քողարկված են Մերձավոր արևելքում «համագործակցություն հաստատելու անգլոամերիկյան փորձերը»⁴⁶: Բայց և այնպես այդ բանակցությունները, ըստ երևույթին, որոշակի արդյունքներ էին տվել: Դա երևաց Վաշինգտոնում էյզենհաուերի և Չերչիլի հանդիպման արդյունքներում: Հետագա իրադարձությունները ցույց են տա-

լիս, որ արևմտյան տերութիւնները որոշակի փոփոխութիւն մտցրին Եգիպտոսի նկատմամբ իրենց քաղաքականութիւն մեջ: Այս փոփոխութիւնն այն էր, որ որոշակիորեն սահմանազատվեցին ջրանցքի գոտուց բրիտանական զորքերի դուրսբերման և Եգիպտոսին որևէ ռազմական դաշինքի անդամակցելու հարցերը: Դժվար է համատալ, թե արևմտյան երկրների քաղաքականութիւնն այս փոփոխութիւնը կապված էր միայն հայդուկային պատերազմի ուժեղացումով, կամ, ավելի ևս, իբր ջրածրնային ռումբի դարում ջրանցքի ստրատեգիական նշանակութիւնն լորուստով: Որոշ տեղեկութիւններ գալիս են ասելու, որ եգիպտական կառավարութիւնն արտաքին քաղաքականութիւնն մեջ ինչ-որ նոր տարրեր են արտահայտում 1954 թ. ամռանը և աշնանը: Հայտնի է, որ Իրաքը մեծ ջանքեր էր թափում արաբական աշխարհում, ձգտելով թուրք-պակիստանյան դաշինքին միավորել նաև արաբական երկրներին: Հայտնի է նաև, որ Եգիպտոսն արդեն երկար ժամանակ ժխտական վերաբերմունք ուներ դրա նկատմամբ: Այդ հակասութիւնն մեջ արտացոլվում էր ոչ միայն արաբական աշխարհում հեգեմոն դերի հարցը, այլև արաբական աշխարհի ազգային-ազատագրական շարժման և հետադիմութիւնն ուժերի հստակ տարանջատումը: Բայց ի՞նչ է դուրս գալիս: Վաշինգտոնյան հանդիպումից մեկ ամիս անց, հուլիսի 27-ին, անգլանգիպտական համաձայնագիրը բրիտանական զորքերի դուրսբերման վերաբերյալ նախաստորագրվում է: Մի քանի օր անց, օգոստոսի 7-ին, Նասերը «ուխտի» է մեկնում Մեքքա և բանակցութիւններ վարում Սաուդյան Արաբիայի և Պակիստանի ղեկավարների հետ Քուսամական միասնութիւն» հարցի շուրջը⁴⁷: Նասերի վերադարձից անմիջապէս հետո արաբական երկրները լայն շրջագայութիւն է մեկնում Ս. Սալիմը: Իրաքում նա հանդիպում է Նուրի Սաիդի հետ: Գննելու Ա. Բիզրին իր գրքում մեջբերում է կատարում իրաքյան ժողովրդի տրիբունալի փաստաթղթերի ժողովածուից, ուր պատմվում է այդ հանդիպման մասին: Նախ Նուրի Սաիդն իր շնորհակալութիւնն է հայտնում Նասերին՝ Թուրքիայի նկատմամբ իր վերաբերմունքը փոխելու համար: Ապա երկու կողմերը համաձայնվում են, «որ անհրաժեշտ է վերանայել համատեղ անվտանգութիւնն դաշինքը (ի նկատի ունի Արաբական լիգայի երկրների միջև 1950 թ. ապրիլի 13-ին Կահիրեում կնքված Արաբական համատեղ անվտանգութիւնն դաշինքը—Ս. Ա.), որպէսզի այն ավելի ուժեղացվի և դարձի գործնական հզոր միջոց, որը հնարավորութիւն տա արաբական երկրներին դիմագրավել ցանկացած վտանգ...: Երկու կողմերը ուսումնասիրելու են այս հարցը և անհրաժեշտ կապեր են պաշտպանելու Ամերիկայի և Անգլիա-

լի հետ՝ այս կապակցութեամբ: Ս. Սալիմը և Ն. Սաիդը համաձայնվում են, որ սեպտեմբերին վերջինս այցելի Կահիրե՝ քննարկելու համար ԱՄՆ-ի և Անգլիայի հետ ունեցած երկու երկրների միակողմ կապերի արդյունքները: Դրանից հետո երկու կողմերը միասին այս հարցը քննում են ԱՄՆ-ի և Անգլիայի ներկայացուցիչների հետ, նախքան դրա ներկայացնելը մնացած արաբական երկրներին՝ համընդհանուր համաձայնութեան հասնելու համար⁴⁸: Սեպտեմբերի 16-ին Կահիրեում կայանում է Նուրի Սաիդ-Նասեր հանդիպումը: «Եգիպտաիրաքյան բանակցութիւնները, քննարկման դրված բոլոր հարցերի շուրջ, ընթացան լրիվ անկեղծութեան և կատարյալ փոխհասկացողութեան մթնոլորտում», գրում էր «Ալ-Դումհուրիան» սեպտեմբերի 17-ին և ապա շարունակում, որ «...Կահիրեի բանակցութիւնների արդյունքները... մեծ բարիք են արաբական բոլոր երկրների համար: Դրանք առնչվում են Սալահ Սալիմի արաբական մայրաքաղաքներում տարբեր ասպարեզներում ներկայումս վարվող բանակցութիւնների հետ: Արաբական հաջորդական այս բանակցութիւնների արդյունքները դրվելու են արաբական պետութիւնների ղեկավարների քննարկմանը՝ հաստատվելու համար»: Բանակցութիւններից անմիջապէս հետո Նասերը դիմում է Թուրքիայի պրեզիդենտին և Իրաքի թագավորին՝ այցելել Կահիրե: Նույն սեպտեմբերին Կահիրեում հիմնվեց այսպէս կոչված Իսլամական կոնգրեսը, որի նպատակն էր իսլամի տարածման ընդլայնման աջակցումը մասնավորապէս Աֆրիկայում: Կոնգրեսի նախագահ դարձավ Ա. Սադաթը: Անտեղի չէ նաև անդրադառնալ Նասերի օգոստոսի 30-ի ամերիկյան «Յունայթեդ սթեյթս Նյուզ էնդ ուորլդ րիփորթ» ամսագրի թղթակցի հետ ունեցած հարցազրույցին: Նա սկզբունքորեն դեմ արտահայտվելով Թուրք-պակիստանյան դաշինքին արաբական որևէ երկրի մասնակցութեանը, որը կարող է արդեն քողարկված ձևով ետ բերել զաղութարարներին, միաժամանակ այն թեզն էր զարգացնում, թե կոմունիստները կարող են օգտագործել այդպիսի դաշինքի նկատմամբ ժողովրդի հակակրանքը, տարածելու համար իրենց քարոզչութիւնը ամբողջ Մերձավոր արևելքում և արաբական աշխարհում և որ արաբները, երբ անհրաժեշտ զենք ստանան, ի վիճակի կլինեն իրենք ապահովել այդ շրջանի անվտանգութիւնը⁴⁹: Պարզ է, թե զենքը ումից էր պահանջվում: Նույն 30-ին Անգլիան վերացրեց Եգիպտոսին զենք վաճառելու արգելքը, որ մտցվել էր դեռ 1951 թվականից: Վերջապէս, հոկտեմբերի 19-ի համաձայնագրի ստորագրումից շատ լանցած՝ նոյեմբերի 6-ին, ԱՄՆ-ը համաձայնվեց 40 մլն դոլլարի օգնութիւն ցույց տալ Եգիպտոսին⁵⁰: Ինչպե՞ս հասկանալ այս բո-

լորը: Հավանականությունից հետո չէ, որ արևմտյան տերությունները, աշխատելով օգտագործել կոմունիզմի նկատմամբ եգիպտական ղեկավարների կանխակալ մտայնությունը, արաբական և իսլամական համագործակցության ձգտումները, խուսափելով խորացնել հակասությունները՝ փոխելով իրենց քաղաքականությունը զորքերի դուրսբերման հարցում, աջակցելով նրանց ընդդեմ մուսուլման եղբայրների, ֆինանսական օգնություն ընձեռելով, որոշակի հավաստիացումներ պետք է որ ստացած լինեին Նասերից, նրա սրտին մոտ մուսուլմանական կամ արաբական, թեկուզ կրոնական կամ ազգայնական առումով, հակակոմունիստական բնույթի մի որևէ դաշնագրություն ստեղծելու հարցի լուրջ քննարկման վերաբերյալ: Նասերը, որ հեղափոխության գլխավոր խնդիրն այդ ժամանակ համարում էր օտարերկրյա զորքերի դուրսբերումը երկրից, հենվելով հետագա իրադարձությունների վրա պետք է ենթադրել, որ դիմել էր տակտիկական քայլի, մանավանդ որ այդ բոլորը որոշակի ուշին չէին պարտավորեցնում Եգիպտոսին:

1954 թ. հոկտեմբերի 19-ին, Կահիրեում Գ. Ա. Նասերը և Մեծ Բրիտանիայի պետական մինիստր Անտոնի Նաթինգը ստորագրեցին այն համաձայնագիրը, որը սկիզբ էր դնելու Եգիպտոսի դարավոր գաղութացման ավարտին: Համաձայնագիրը երկկողմանիորեն անվավեր էր հռչակում 1936 թ. պայմանագիրը: Համաձայնվող կողմերն ընդունում էին, որ Սուեզի ծովային ջրանցքը հանդիսանում է եգիպտական հողերի անքակտելի մասը, որ այն ունի տնտեսական, առևտրական և ստրատեգիական միջազգային նշանակություն և հավաստում էին իրենց հավատարմությունը 1888 թ. Կոստանդնուպոլսի համաձայնագրին՝ ջրանցքի ազատ նավագնացության վերաբերյալ: Բրիտանական ուժերը Եգիպտոսից դուրս էին բերվելու համաձայնագրի կնքման օրից սկսած քսան ամսվա ընթացքում: Ընդ որում 4 ամիս անց դուրս բերված կլինեին այդ ուժերի 22 տեկոսը, 8 ամիս անց՝ 35 տոկոսը, 12 ամիս անց՝ 54 տոկոսը, 16 ամիս անց՝ 75 տոկոսը և ժամկետի վերջում՝ մնացածը: 1950 թ. Արաբական համատեղ անվտանգության դաշինքի անդամ երկրները կամ Թուրքիան, եթե զինված հարձակման ենթարկվեին արտաքին մի տերության կողմից, ապա Եգիպտոսը պարտավորվում էր անհրաժեշտ դուրսվածներ ընձեռել Բրիտանիային՝ վերադարձնելու իր զորքերը Սուեզի ռազմական հենակետը, ապահովել ջրանցքի անխափան աշխատանքը և տրամադրել իր նավահանգիստները: Բրիտանական զորքերի վերադարձի հարցը շտապ քննության առարկա էր դառնալու, եթե վերոհիշյալ երկրները նաև արտաքին հարձակման սպառնալիքի տակ լինեին:

Ջրանցքը սպասարկելու էր 1200 հոգուց կազմված անգլիական քաղաքացիական մի անձնակազմ: Համաձայնագիրը, որը կնքվեց յոթ տարի ժամկետով, կարող էր երկարաձգվել, եթե մինչև այդ ժամկետի ավարտը կողմերը համաձայնվեին այդ կապակցությամբ⁵¹: Այն, շնայած իր փոխդիշումային բնույթին, պատմական նշանակություն ուներ: Վերջապես, առանց որևէ արտաքին կոնկրետ պարտավորության, առանց արևմտյան երկրների հետ դաշինքի մեջ մտնելու, Եգիպտոսին հաջողվեց ձևոք բերել նախանշված ժամկետ, որի ընթացքում երկիրը ձերբազատվելու էր օտարերկրյա ներկայությունից: Գաղութային զորքերը Եգիպտոսում միշտ էլ եղել էին ազգային-ազատագրական շարժման ճնշման, երկրի անկախության սահմանափակման գործիք, ներքին հետադիմության պատվար: Ազատվելով նրանց ներկայությունից, երկիրն ազատվում էր արտաքին միջամտության մշտական սպառնալիքից, հիմքեր էին առաջանում արտաքին ամբողջական անկախ քաղաքականության համար, ամրապնդվում էր նրա հեղինակությունը միջազգային ասպարեզում: Երկու տարվա ընթացքում եգիպտական ազգային հեղափոխական դեմոկրատները, թող որ որոշ տարընթացումներով և մասնակի զիջումներով, վերջնականորեն մոտեցան Նեղոսի հովտից գաղութային զորքերի դուրսբերման հետևապես և՛ Սուդանի, և՛ իրենց երկրի ազատագրության իրականացմանը: Այս համաձայնագիրը նրանց երկրորդ և ավելի խոշոր դիվանագիտական և բարոյական հաղթանակն էր: Այս հաղթանակը եգիպտական հեղափոխության մեջ թերևս ամենանշանակալից հաղթանակներից մեկն էր, քանի որ այն հաղթանակ էր ոչ միայն գաղութարարների նկատմամբ, այլև հին վարչակարգի կողմնակիցների: Կարճ ժամանակում նոր ղեկավարությունը հասավ այն բանին, ինչի համար հին վարչակարգի բաղմամյա գործունեությունն արդյունք չէր տվել: Նույն 19-ի երեկոյան ելույթ ունենալով Նասերն ասաց, որ «Եգիպտոսի պայքարը չի վերջանում, որ հանուն հայրենիքի պայքարի առաջին փուլը վերջացավ և նույն ժամանակ էլ սկսվում է հաջորդ փուլը... հզոր հայրենիքի կառուցումը»⁵²: Իհարկե, ընդհանուր հրճվանքի պայմաններում, Նասերը վաղաժամ էր սուրն ուղղում դեպի պատյան: Ինչևէ, 1954թ. հոկտեմբերի 19-ի համաձայնագրի դրույթներին համապատասխան, 1956 թ. հունիսի 13-ին Եգիպտոսն ազատվեց օտարերկրյա վերջին գինվորի ներկայությունից:

Եթե Եգիպտոսի արտաքին քաղաքականությունը 1954 թ. ամռան և չաշնան ամիսներին տարակուսանք էր առաջացնում, ապա անգլանգիպտական համաձայնագրի կնքումից ոչ շատ անց, արաբական միասնականության գաղափարները, որոնք նախորդ երկուսուկես տարիներին առկախորեն էին հանդես գալիս, սկսում են իրենց կոնկրետ բովանդակությունը ձեռք բերել Բաղդադի դաշինքի ձևավորմանը զուգընթաց: Այս հանգամանքին նպաստեցին հատկապես արաբական աշխարհում տեղի ունեցող իրադարձությունները: 1954 թ. սկզբին Սիրիայում տապալվեց Ադիբ Շիշակլիի հետադիմական ռազմական վարչակարգը: Հակազաղութային զինված պայքարն ավելի մեծ շափերի հասավ Ալժիրում, հաճախակիացան հակաֆրանսիական ելույթները Մարոկկոյում և Թունիսում, Սաուդյան Արաբիայում ստեղծվեց «Ազգային ազատագրության ճակատ», որն իր նպատակը հռչակեց պայքար հանուն երկրի ազատագրության իմպերիալիստական գերիշխանությունից⁵⁵: Պայքարը զաղութատիրության և իմպերիալիզմի դեմ ընդգրկել էր ողջ արաբական աշխարհը: Բայց սա մի կողմը:

Արևմտյան մոնոպոլիաների աշխույժ գործունեությունը եգիպտական տնտեսության տարբեր ոլորտներում (որը մենք կտեսնենք հերոսորդ գլխում) չնպաստեց երկրի տնտեսական զարգացմանը, որի հետ հույս էին կապել նոր ղեկավարները: Դա այդպես էլ պետք է լիներ, քանի որ արևմտյան ընկերությունների գործունեության առանցքը կազմում էին առաջին հերթին արագ շահութաբեր ճյուղերի ընդգրկումը, հումքային բաղադրի ապահովումը, էժան աշխատուժի օգտագործումը և իրենց ապրանքների իրացման շուկայի ընդլայնումը: Սրա քաղաքական կողմը հայտնի էր: Այնինչ նոր ղեկավարությունը ցանկանում էր երկրի տնտեսությունը տանել կտրուկ զարգացման ուղիով, որը կարողանար միլիոնավոր եգիպտացիներին ապահովել աշխատանքով և արմատախիլ անել ծայրահեղ աղքատությունը, թշվառությունը և տգիտությունը: Երկրի էներգետիկ կարողությունների թույլ զարգացածությունը չէր կարող ապահովել տնտեսության գոյություն ունեցող և ծրագրվող ճյուղերի վերելքին և ստեղծմանը: Այդ պատճառով եգիպտական ղեկավարները եռանդուն կերպով ձեռնամուխ եղան Ասուանի բարձրանիստ ամբարտակի ծրագրի իրականացմանը: Այդ հիդրոտեխնիկական կառուցվածքը պետք է ապահովեր ոչ միայն հսկայական հողատարածություններ ոռոգելի դարձնելը, այլև կստեղծեր էներգետիկ հզոր բազա երկրի տնտեսական

զարգացման համար: Ասուանի մոտ ամբարտակի կառուցման ծրագիրն առաջ էր քաշվել դեռ շատ վաղուց, բայց դրա տարբերակները ժամանակ առ ժամանակ մի կողմ էին դրվում հիմնականում ֆինանսավորման աղբյուրի բացակայության պատճառով: Հեղափոխության հենց սկզբից այս հարցը բանակցությունների առարկա էր, բայց սա էլ կապվելով դաշինքներին միանալու արևմտյան տերությունների դրած պայմանի հետ անլուծելի էր մնում: 1956 թ. հուլիսի 26-ի իր նշանավոր ելույթում, (որի մեջ բառ—ազդանշանի օգտագործումով եգիպտական ղինված ուժերին հրաման էր տրվում ազգայնացնել Սուեզի ջրանցքի ընկերությունը), Նասերը պատմում է, որ 1953 թ. ֆինանսավորման դժվարությունները հաղթահարելու համար եգիպտական կառավարությունը դիմում է վերակառուցման և զարգացման միջազգային բանկին (ՎՋՄԲ): Նախնական հաշվարկներով ամբարտակի կառուցումը գնահատվում էր մոտ մեկ միլիարդ դոլլար և ֆինանսավորվելու էր 10 տարվա ընթացքում: Բանկը եգիպտացիներին պատասխանում է, ճշտորեն հարմարվելով արևմտյան երկրների դիրքին. «Դուք տարածայնություններ ունեք Անգլիայի և Իսրայելի հետ, երբ վերջ դնեք դրանց, մենք կարող ենք ծրագիրը ֆինանսավորել»: ՎՋՄԲ-ն նույնիսկ չի խորշում Եգիպտոսի ներքին գործերին միջամտելուց, պահանջելով, որ պառլամենտի չզոյություն պայմաններում ծրագրի իրականացման համար հանրաքվե անցկացվի: Եգիպտական կառավարությունը 1954 թ. ստիպված դիմում է անգլիական, ֆրանսիական և արևմտագերմանական ընկերություններին, որոնք ի վերջո խոստանում են 45 մլն ֆունտ ստեռլինգ: Նույն ժամանակ էլ ամերիկացիները, ինչպես արդեն գիտենք, պարտավորվում են 40 մլն դոլլարի օգնություն տրամադրել: Բայց Վրանք գրված էին լոկ թրթի վրա»⁵⁴: Արևմտյան ընկերությունները, ԱՄՆ-ի կառավարությունը և ՎՋՄԲ-ն հարցի վերջնական լուծումը ձգձգում էին թուրք-պակիստանյան դաշինքի նկատմամբ եգիպտական կառավարության ժխտական վերաբերմունքի վրա ազդելու միտումով: Սա էլ մի կողմը:

Պաղեստինյան առաջին անհաջող պատերազմից հետո եգիպտախորայնական սահմանի վրա մշտական բախումներ էին տեղի ունենում: Իսրայելի ծավալապաշտական նկրտումները, հաճախակի պրովակացիաները լուրջ վտանգ էին ստեղծել ո՛չ միայն Եգիպտոսի, այլև արաբական սահմանակից մյուս պետությունների ապահովության նկատմամբ: Դեռ 1953 թ. երկրորդ կեսին, երբ լուրեր էին պտտվում, թե ԱՄՆ-ի միջնորդությամբ հաշտության համաձայնագիր է կնքվելու Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև, Նասերը շարադրել էր եգիպտական կառա-

վարության դիրքը՝ միանգամայն իրապաշտական ոգով. «Մենք հաշտություն չենք կնքի Իսրայելի հետ, մինչև որ Իսրայելը հարգի ՄԱԿ-ի որոշումները և իրագործի դրանք և մինչև որ հարգի զինադադարի պայմանները, որոնք նա խախտում է ամեն օր»⁵⁵։ Այս դրույթյան մեջ, ինչպես արդեն գիտենք, Եգիպտոսը ջանքեր էր թափում անհրաժեշտ զենք ձեռք բերելու համար։ Այլի Սաբրիի անհաջող բանազնացությունից հետո նույնպես այդ ջանքերը շարունակվեցին։ Անհրաժեշտ է ընդգծել, որ Եգիպտոսն այդ ժամանակ զենքի մատակարարման միակ աղբյուրը համարում էր արևմտյան երկրները։ Թե՛ կանխակալ վերաբերմունքը սոցիալիստական երկրների հանդեպ և թե՛ ներքին և արտաքին այլ գործոններ անհնար էին դարձնում այլ աղբյուրների դիմելու հնարավորության ընդունումը։ ԱՄՆ-ի կառավարությունը երկերեսասնիորեն պնդում էր, թե ուժերի հավասարակշռությունը պահպանելու համար արաբական երկրներին և Իսրայելին հավասարաշափ է զենք տրամադրելու իրականում նա զինում էր հիմնականում Իսրայելին։ Անգլիական կառավարությունը, որը Եգիպտոսին զենք վաճառելու արգելքը վերացրել էր, բավարարվեց շնչին քանակությամբ զինամթերք առաքելով Եգիպտոս։ Այդ կառավարություններն իրականում խրախուսելով իսրայելական պրովոկացիաները և դրանց շնորհիվ անհետաձգելի դարձնելով զենքի ձեռքբերումը, միանգամայն վստահ էին, որ այդ հարցն իրենք են տնօրինելու և դրա համար էլ դա ճնշման գործիք էին դարձրել՝ Եգիպտոսին ռազմական դաշինքի մեջ ներքաշելու ճանապարհին։ Իսկ Ֆրանսիական կառավարությունը զենքի վաճառքը պայմանավորում էր Ալժիրում և Հյուսիսային Աֆրիկայի այլ երկրներում իր գաղութային քաղաքականության նկատմամբ Եգիպտոսի կառավարության թշնամական դիրքի վերանայումով։ Սա էլ մի ուրիշ կողմը։

Եգիպտոսի արտաքին քաղաքական և տնտեսական հարաբերությունների միակողմ, արևմտամետ ուղղությունը կաշկանդում էր երկրի զարգացման պոտենցիալ հնարավորությունների օգտագործումը։ Մասնավորապես եգիպտական տնտեսության հիմունքային ճյուղի, բամբակագործության կախվածությունը կապիտալիստական համաշխարհային շուկայի քմահաճույքներից, կայուն հիմք չէր ստեղծում երկրի տնտեսական հարատև աշխուժացման համար։ Հեղափոխության առաջնորդների վճռական ցանկությունը՝ երկիրը տանել տնտեսական կլետրոնկ վերելքի ուղիով, իր առարկայավորման համար կարիք ուներ սարքավորումների, մեքենաների, հումքի, որոնց ձեռքբերումը կապված էր օտարերկրյա վալյուտայի առկայության հետ։ Բայց դա անհրաժեշտ չա-

փերով չկար: Եգիպտոսը կարիք ուներ նոր շուկաների և համագործակցող արտաքին տնտեսական հարաբերությունների: Որպես արդյունք այս իրողության, 1953 թ. օգոստոսի 18-ին Կահիրեում կնքվեց եգիպտասովետական վճարման քիթինգային համաձայնագիրը, ինչը հնարավորություն տվեց ապագայում առևտրական գործարքները ՍՄՇՄ-ի հետ վարել հիմնականում շրջանցելով վալյուտային պատենշը: Այս հիմունքով և ի լրումն սրա, 1954 թ. մարտի 27-ին ՍՄՇՄ-ի հետ ստորագրվեց առևտրական համաձայնագիր, որով փոխադարձաբար առևտրական, նավագնացային և մաքսային հարաբերություններում տրամադրվում էր առավել բարենպաստման գործելակերպ: Սովետական արտահանությունը ներկայացնում էր արդյունաբերական սարքավորումներ, գյուղատնտեսական մեքենաներ, ավտոմեքենաներ, երկաթի և պողպատի արտադրանք, նավթամթերք, անտառանյութ, ցորեն, դեղորայք և այլն: Դրանց փոխարեն եգիպտոսը ՍՄՇՄ-ին էր մատակարարում բամբակ, բրինձ, մանածագործական արտադրանք, կաշվեղեն և այլն: Համաձայնագիրը մեկ տարով էր, բայց ինքնաբերաբար շարունակվելու էր մինչև մեկ կողմի այն չեղյալ հայտարարելը⁶⁵: Սովետական և եգիպտական դիվանագիտական առաքելությունները, որոնք գործում էին 1943 թ. օգոստոսի 26-ից, նույն ամսին վերակազմվեցին դեսպանությունների: Ավելորդ չէ ասելը, որ նախքան այդ, հունվարին, Մոսկվա էր այցելել եգիպտական տնտեսական մի պատվիրակություն ռազմական միջնադարի տեղակալ Հասան Ռագիբի գլխավորությամբ: Սկսած 1953 թ. եգիպտոսը դիվանագիտական հարաբերություններ և առևտրական կապեր հաստատեց սոցիալիստական համագործակցության մի շարք երկրների հետ: Սա կարևոր հանգամանք էր և փոխեց եգիպտոսի տնտեսական կապերի միակողմ ուղղվածությունը: Այլ կերպ ասած, 1953—1954 թթ., երբ իմպերիալիստական երկրները հանուն որոշակի նպատակների առավել լայնորեն օգտագործեցին քաղաքական, ռազմական և տնտեսական բռնությունի ճնշման լծակները, իրերի տրամաբանությունը եգիպտական դեկավարներին հանգեցրեց կանխակալ դրույթների վերանայմանը:

Ահա այս բոլոր կողմերն իրենց շաղկապվածությամբ, կենսական ընթացքով, փակած ու բացած հնարավորություններով և ժամանակաշահ փորձով որոշակիորեն բյուրեղացրեցին հեղափոխության դեկավարների և մասնավորապես Գ.Ա. Նասերի աշխարհայեցողությունը: 1954 թ. վերջերին լույս տեսավ Նասերի «Հեղափոխության փիլիսոփայությունը» գիրքը, որը ձևակերպում էր եգիպտական հեղափոխության քաղաքական և հասարակական կողմերը: Նախ կանգ առնենք քաղաքական կողմի վրա: Նա-

սերն առաջին հերթին նշում է, որ աշխարհի ներկայիս իրադրություն մեջ մեկուսացումը, ներփակվելը անհնար է: Ամեն մի երկիր պարտադիր կերպով պետք է նայի իր շուրջը, գնահատի իր դրությունը, պայմանները, գտնի իր գործունեության կենսական ոլորտներն ու ասպարեզները, իր դրական դերն այս ալեկոծ աշխարհում: Վկայակոչելով քարտեզը, Նասերը նշում է երեք իրողություն, որոնք անհնարին է ժխտել: Առաջինը, որ Եգիպտոսը արաբական միջավայրի մասն է, երկրորդը, որ նա աֆրիկյան մայրցամաքի մասն է և երրորդը, որ նա իսլամական աշխարհի մասն է (Հեղափոխության փիլիսոփայությունը, էջ 80—83): «Անկասկած արաբական միջավայրը... առավել կարևորն է և մեզ հետ ավելի սերտ կապվածը»: Նասերը նշում է արաբական երկրների պատմական, հոգեկան և նյութական փոխկապվածությունը (էջ 87): Արաբական ժողովուրդները ապրում են աշխարհի միասնական մի շրջանում, նրանց դրությունը նույնն է, պրոբլեմները նույնը, ապագան նույնը, թշնամին նույնը՝ գաղութատիրությունը: «Բայց մեր ջանքերը ինչու՞ են ցրված»: Նասերն ասում է, որ այս հարցի պատասխանն ստացավ, երբ հանդիպումներ ունեցավ արաբ որոշ ղեկավարների հետ՝ պայքարը միասնականացնելու նպատակով. «...մեր ճանապարհի առաջին խոչընդոտը կասկածամտությունն էր» (էջ 102—103): Մի փոքր ճկունությունը կբերի միասնական գիծ, որի վրա կկարողանան կանգնել բոլորը, պնդում է Նասերը: «Որևէ կասկած չունեմ, որ մեր միասնական պայքարը կարող է մեզ և մեր ժողովուրդներին վերադարձնել այն, ինչ մենք ուզում ենք: ...Մենք ուժեղ ենք, բայց դժբախտությունն այն է, որ շենք իմանում մեր ուժի չափը: Նասերը արաբների ուժի հիմնական երեք աղբյուրներն է համարում սահմանակից ժողովուրդների մի խումբ լինելը, նրանց երկրների ստրատեգիական կարևոր դիրքը և վերջապես նավթը, որի արդյունահանման կենտրոնն են այդ երկրները, և առանց որի անհնար է արդյունաբերությունը, փոխադրամիջոցների շարժումը օգում, ջրում և ցամաքի վրա, իսկ պատերազմի զենքերը դառնում են մի հասարակ երկաթի կտոր (էջ 104—106):

Խոսելով երկրորդ իրողության մասին, նա որոշակիորեն նշում է, որ Եգիպտոսը չի կարող մեկուսացված մնալ Աֆրիկայի խորքերում հինգ միլիոն սպիտակամորթների և 200 մլն աֆրիկացիների միջև տեղի ունեցող արյունահեղ պայքարից: Իսլամական երկրները, որոնք ձգվում են մայրցամաքներով և օվկիանոսներով, համագործակցության մեծ հնարավորություններ ունեն իրենց հոգեկան կապվածությամբ, եզրափակում է Նասերը (էջ 112—114): Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, որ

հեղափոխությունից երկու տարի անց Նասերը վերջնականորեն կոնկրետացնում է Եգիպտոսի՝ ապագայում վարելիք քաղաքականության հիմնական ուղղությունը: Դրանք են՝ պայքար հանուն առաքական միասնականության, որը Կերեի արաբական երկրների դերի և կշռի մեծացում, պայքար ընդդեմ գաղութատիրության ոչ միայն սեփական երկրում, արաբական աշխարհում, այլև նրանից դուրս, համագործակցություն մուսուլմանական երկրների հետ: Սա որոշակի առնչվում է դրական շեղոթացման հետ, բայց դեռ այն չէ: Կենսական իրողությունը անթիվ այլ հանգամանքների խճողումով ազգային մանրրութուական գաղափարաբխոսության առջև դնում էր նորանոր հարցեր: Մուսուլմանական թուրքիան և Պակիստանը իմպերիալիստների հետ ձեռք-ձեռքի տված ըստեղծում են ռազմական դաշինք, որի արժեքավորությունը արաբական երկրների համար Նասերը հրաժարվում էր ընդունել: Մուսուլմանական երկրների ազգային և ռեգիոնալ շահերն ու նպատակները հաճախ լինում են անհարիր և իրարամերժ: Մուսուլմանական և արաբական Իրաքը դեմ չէ հարելու այդ դաշինքին, դրա մեջ ուրիշ արաբական երկրների ներգրավելուն: Դինաստիական ու հեգեմոնիստական նկրտումները տարափեղկում են արաբական երկրները: Սակայն այս իրողությունը, ինչպես ապագան ցույց տվեց, թեև որոշ սրբագրումների, շասսանեց Նասերի կոնկրետացող կողմնորոշումը:

Եգիպտական հեղափոխությունն իր նպատակը հայտարարելով օտարերկրյա զորքերի դուրսբերումը երկրից և սոցիալական արդարության հաստատումը; իր զարգացման ընթացքում չէր խուսափում ո՛չ արտաքին իմպերիալիստական ուժերի և ո՛չ էլ ներքին հետադիմության հետ ընդհարվելուց: 1954 թ. վճռական պարտության մատնելով ներքին հետադիմությանը և սկիզբ դնելով օտարերկրյա զորքերի դուրսբերմանը երկրից, հեղափոխության ղեկավարները, հենվելով նաև նախորդ տարիների հեղափոխական փորձի վրա, հնարավորություն ստացան ավելի որոշակիորեն կոնկրետացնել այդ փորձի ընդհանրացումները: Հաղթական պայքարի ընդհանրացումները, նշանավորելով հեղափոխության առաջին փուլի ավարտի սկիզբը, միաժամանակ պետք է ցույց տային սոցիալ-քաղաքական այն ուղղությունները, որոնք ապագայում դրվելու էին Եգիպտոսի արտաքին և ներքին քաղաքականության հիմքում: Դրանք հայտնի դարձան որպես եգիպտական հեղափոխության վեց սկզբունքներ, որոնք հրապարակվեցին Գ. Ա. Նասերի կողմից՝ 1955 թ. մարտի 28-ին.

ա) Վերացնել գաղութատիրությունը և նրա եգիպտական կամակա-տարներին:

բ) Վերացնել ավատատիրությունը:

գ) Վերացնել իշխանությունն վրա մոնոպոլիայի և կապիտալի տիրա-պետությունը:

դ) Ստեղծել ազգային ուժեղ բանակ:

ե) Հաստատել սոցիալական արդարություն:

զ) Հաստատել նորմալ դեմոկրատական կյանք⁵⁷:

Այս սկզբունքները, ինչպես հետագայում կնշվի Ազգային խարտիա-յում, թեկուզ «...հեղափոխական գործի կատարյալ տեսություն չէին»⁵⁸, այնուամենայնիվ դարձան եգիպտական հեղափոխության կողմնորոշիչ հիմունքները մինչև խարտիայի ընդունումը 1962 թվականին: Հեղափո-խական պայքարի գլխավոր կողմերի ընդհանրացումը և որպես սկզբ-բունքներ ընդունելը նշանակում էր, որ առաջիկայում ևս եգիպտական հեղափոխությունը ընթանալու էր նույն հիմնական ուղիով:

4. ԱՐԱՐԱԿԱՆ ՄԻԱՍՆԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ՀԱԿԱՂՈՒՄԸ ԻՄՊԵՐԻԱԼԻՍՏԱԿԱՆ ՌԱԶՄԱՔԱՂԱՔԱԿԱՆ ԴԱՇԽՈՒՄԸ

Անգլիայի և ԱՄՆ-ի կառավարող շրջանները, ձգտելով ավելի ուժե-ղացնել ճնշումը Եգիպտոսի վրա, ջանում էին արագացնել թուրք-պա-կիստանյան դաշինքի ընդլայնումը: Անդրկուլիսյան գործունեության շը-նորհիվ 1954 թ. վերջին Իրաքի մասնակցությունն այդ դաշինքին արդեն կանխորոշված էր: Ն. Սաիդը սակայն, առերևույթ քողարկելով իրակա-նությունը, ճիգ էր թափում Նասերին համոզելու համար: Նրա միջնորդու-թյամբ, դեկտեմբերին, Կահիրե այցելեց թուրքական մի պատվիրակու-թյուն: Ի միջի այլոց պետք է ասել, որ 1954 թ. ամռանից լուրեր էին պտտվում, մասնավորապես ԱՄՆ-ում և Անգլիայում, թե իբր նասերը արևմտյան դիվանագետների հետ հանդիպելիս ժամանակ է պահանջել, որպեսզի Եգիպտոսը հարմարվի Արևմուտքի հետ մի դաշինքի մասնակ-ցության գաղափարին⁵⁹: Այս լուրերը փաստացի ոչ մի հիմք չունեին: Դա երևան եկավ նաև թուրք պատվիրակության հետ հանդիպման ժա-մանակ, երբ նասերը կատարյալ վճռականությամբ մերժեց միանալ թուրք-պակիստանյան դաշինքին պնդելով միջարաբական անվտանգու-թյան դաշինք ստեղծելու գաղափարը⁶⁰: Նույն դեկտեմբերի 12-ին տեղի ունեցած Արաբական լիգայի երկրների արտաքին գործերի մինիստր-ների հանդիպման ժամանակ նասերը մեկ առ մեկ նրանց համոզում էր արաբական անվտանգության դաշինքը թղթից գործի վերածել՝ ստեղծե-

լով արարական միասնական բանակ: Առավել ոգևորությամբ, ինչպես նասերն է նշում, այդ մասին արտահայտվեց իրաքի արտաքին գործերի մինիստր Մուսա Շահբանդարը, որը, ի հավելումն դրա, ջանքեր էր թափում ստանալու նասերի հավանությունը եգիպտաանգլիական համաձայնագրի կարգի իրաքաանգլիական համաձայնագիր կնքելու համար, որի մեջ անգլիացիներին իրավունք վերապահվի իրենց գործերը մտցնել իրաք ոչ միայն արաբական որևէ երկրի կամ Թուրքիայի, ինչպես եգիպտաանգլիական համաձայնագրի մեջ էր, այլև իրանի հարձակմանը ենթարկվելու դեպքում: Նասերն իր համաձայնությունը տվեց: Ընդունվեցին որոշումներ, որոնցով արաբական երկրներին հանձնարարվում էր օտար երկրների հետ դաշինքի մեջ չմտնել և անվավիճակ արաբական անվտանգության դաշինքին: Այս էր իրականությունը, և նասերն ասում է, որ իրենց հանկարծակիի բերեց 1955 թ. հունվարի 12-ի Թուրք-իրաքյան համատեղ հայտարարությունը⁶¹, Հունվարի 6-ին Բաղդադ ժամանեց Թուրքիայի վարչապետ Ադնան Մենդերեսը և Նուրի Սաիդի հետ նրա բանակցություններն ավարտվեցին Թուրք-իրաքյան դաշինքի նախաստորագրումով: Նրանք հրավիրում էին բոլոր արաբական երկրներին միանալ այդ դաշինքին: Ա. Մենդերեսը Բաղդադից մեկնելուց առաջ թղթակիցներին հայտարարեց, թե ձեռք բերված համաձայնությունից դժգոհողները կարճատև և անբարյացակամ մարդիկ են⁶², Հունվարի 14-ին նասերն ընդունեց Կահիրեում իրաքի դեսպան Նակիր առ-Ռավիին և հայտարարեց, որ եգիպտական կառավարությունը հիասթափված է իրաքի անջատողական գործունեությունից⁶³, Հունվարի 16-ին Եգիպտոսի արտաքին գործերի մինիստր Մահմուդ Ֆավզին իր մոտ կանչելով արաբ դեսպաններին և բացատրելով Եգիպտոսի դիրքը Թուրք-իրաքյան դաշինքի վերաբերյալ, հրավիրեց արաբական երկրների վարչապետների խորհրդաժողով գումարել հունվարի 22-ին: Նույն օրը երեկոյան Ս. Սալիմը վճռականորեն դատապարտեց իրաքի գործունեությունը, այն համարելով արաբ ազգի համար վնասակար և վտանգավոր: Նա մերժեց Սիրիայի վարչապետ Ֆարիս ալ-Խուրիի այն ենթադրությունը, թե այդ դաշինքը կարող է ուղղվել նաև Իսրայելի դեմ⁶⁴, Հունվարի 20-ին հայտնի դարձավ, որ Նուրի Սաիդը Կահիրե չի ժամանելու ռաուդչական պատճառներով: Արաբ վարչապետները ժամանելով Կահիրե հայտարարում էին, որ իրենք համագործակցելու են Եգիպտոսի հետ գորացնելու Արաբական լիգան⁶⁵, 22-ին խորհրդաժողովը բացվեց: Այստեղ սակայն, նասերի համար պարզ դարձավ, որ գործը հաճելի խոսքերից այն կողմ դժվարությամբ է անցնում: Փոխանակ վրճ-

ռականորեն դատապարտելու Իրաքի անջատողական գործունեությունը, խորհրդաժողովի մասնակիցներից շատերը արտահայտվեցին ներան համոզել դաշինք չկնքելու օգտին: Նուրի Սաիդը օգտվելով դրանից, Կահիրե ուղարկեց իր տեղակալ Մուխթար Բաբային և նախկին վարչապետ Ֆադիլ Ջամալիին, որոնց գործունեությունը Կահիրեում ավելի սասանեց համախմբվածությունը: Հունվարի 30-ին որոշվեց ընդհատել խորհրդաժողովը մինչև փետրվարի 3-ը և մի պատվիրակություն ուղարկել Բաղդադ իրաքյան կառավարությանը տեղյակ պահելու «ներկա կացությանը»: Նույն օրը Իրաքի կառավարությունը հայտարարեց, որ Իրաքն իրավունք ունի կնքելու որևէ համաձայնագիր, որևէ երկրի հետ, որը օգտակար է նկատում իր շահերի և ամբողջականության համար⁶⁶: Անհրաժեշտ է նշել այս ժամանակներում թուրքական դիվանագիտության հակաարաբական գործունեությունը: Խախտելով ընդունված դիվանագիտական նորմերը, Կահիրեում Թուրքիայի դեսպան Ռիֆկի Զոուլուն հանդիպումներ էր ունենում խորհրդաժողովի մասնակիցների հետ և ճնշում բանեցնում նրանց վրա: Կանխապես լավատեղյակ լինելով Եգիպտոսի դիրքին, խորհրդակցության երրորդ օրը, այն է՝ հունվարի 24-ին, նա, թուրքական կառավարության անունից, ծանուցագիր հանձնեց Մ. Ֆալվիին և խորհրդակցության պատվիրակությունների բոլոր ղեկավարներին՝ հրավիրելով արաբական երկրներին միանալ դաշինքին: Թուրքական թերթերը պրոպագանդիստական լայն արշավ ըսկըսեցին Եգիպտոսի դեմ, երբ Եգիպտոսը կտրականորեն մերժեց այդ հրավերը⁶⁷: Նրան հետևեցին մյուս արաբական երկրները:

Խորհրդաժողովի պատվիրակության բանակցությունները Ն. Սաիդի հետ արդյունք չտվեցին և այն մատնվեց անհաջողության: Արաբական աշխարհում տիրող հակամարտություններն անհնարին դարձրին միասնական ճակատի ստեղծումը, շնայած եգիպտական ղեկավարներին հաջողվեց իրենց կողմը գրավել Սաուդյան Արաբիային, Նմենին, Լիբիային, Հորդանանին և Սիրիային: Իրադրության ծավալման այս թեժ պահին Եգիպտոս այցելեց Հնդկաստանի վարչապետ Զավահաուլա Ներուն: Փետրվարի 17-ին հրապարակված Նասեր-Ներու հանդիպման համատեղ հայտարարության մեջ ռազմական դաշինքների ստեղծումը դիտվում էր իրրև խաղաղությանը շծառայող գործոն: Միաժամանակ նպատակ էր դրվում ավելի սերտացնել երկու երկրների համագործակցությունը⁶⁸: Այս հանդիպումը վճռական դեր խաղաց Նասերի արտաքին քաղաքական սկզբունքների կոնկրետացման համար: Ա. Աբուլ Ֆաթհը պնդում է, իրրև Նասերը Ներուի հետ հանդիպելուց հետո ևս չէր հավատում դրական չե-

զորութիւններ⁶⁹, բայց իրականութիւնն այն է, որ դրանից հետո նասերի ելույթներում այդ բանը կասկածի տակ դնող արտահայտութիւններն այլևս չեն նկատուում: Անշուշտ դրան որոշակիորեն նպաստեց իսրայելական հարձակումը, որի մասին կխոսենք քիչ հետո: Դրան, պետք է ենթադրել, որ նպաստեց նաև Հարավսլավիայի պրեզիդենտ Ի. Բ. Տիտոյի հետ հանդիպումը, որը տեղի ունեցավ նույն փետրվարի վերջին:

Նասերի համար պարզ էր, որ Իրաքին ետ կանգնեցնեն այլևս անհնար է: Պարզ էր նաև, որ 1951 թ. Արաբական անվտանգութիւն դաշինքը ձախողման էր դատապարտվել: Այդ հիմքի վրա այլևս անհնարին էր կառուցել արաբական միասնականութիւնը: Այս պայմաններում նասերն ստիպված էր նոր սկիզբ գտնել: Բայց նախքան այդ, անհրաժեշտ էր մեկուսացնել Իրաքին, հնարավորութիւններ ստեղծել նրան դուրս բերելու արաբական երկրների շահերին օտար դաշինքից:

Փետրվար ամսին եգիպտական պրոպագանդան այնպիսի լայն արշավ ծավալեց թուրք-իրաքյան դաշինքի դեմ, որ նրա կնքումից (փետրվարի 24-ին) հետո⁷⁰ Իդենը, որը մեկնում էր ՍԵԱՏՈ-ի Բանգկոկի նստաշրջանին մասնակցելու, հարմար գտավ իր ճանապարհին կանգ առնել Կահիրեում: Փետրվարի 26-ին նա առաջին և վերջին անգամ հանդիպեց նասերին: Նրան հետաքրքրում էր, թե եթե նասերը նույնիսկ չի ուղում, որ Եգիպտոսը մտնի Բաղդադի դաշինքի մեջ, ապա ինչու՞ է հարձակվում ն. Սաիդի և Իրաքի Հաշիմյանների վրա: Նասերը պատասխանում է, որ Իրաքի գործունեութիւնը պառակտում է մտցնում արաբների շարքերի մեջ և նպատակ ունի մեկուսացնել Եգիպտոսին արաբական աշխարհում, նրան միայնակ թողնելով իսրայելական վտանգին դեմ հանդիման: Այն վտանգում է արաբական միասնականութիւն հիմքերը⁷¹: Ինչպես Դալլեսի հետ հանդիպման ժամանակ, նասերը հիմքերից զուրկ նկատեց ՍՄԶՄ-ի սպառնալիքը արաբական երկրների նկատմամբ⁷², Բաղդադի դաշինքի դեմ եգիպտական կառավարութիւն ծավալած պայքարը ուղղված էր իմպերիալիստական գերիշխանութիւն, արաբական երկրների շահերին անհարկի ագրեսիվ ռազմական խմբավորման դեմ: Այն միաժամանակ պայքար էր հանուն արաբական ժողովուրդների համախմբման, միասնականութիւն:

Մերձավոր արեւելքի իմպերիալիստամետ շրջանները Եգիպտոսի այս դիրքորոշումը, սակայն, նկատում էին իբրև նրա անցումը հակառակորդի ճամբարը: Փետրվարի 27-ին Թուրքիայի արտաքին գործերի մինիստր Ֆ. Քյոփրուլուն ելույթ ունենալով հայտարարեց, թե Քալժմ երկու ճակատներ գոյութիւն ունեն և դրանք են հարձակումի ճակատն ու

քաղաքակրթության կամ խաղաղության ճակատը. միջանկյալ մի երրորդ ճակատ ստեղծելու փորձը պարզապես հարձակումի ճակատին օգնել է նշանակելու⁷³: Թուրքական մինիստրի այս հայտարարությունն արտացոլում էր իմպերիալիստական երկրների զնահատականը Եգիպտոսի անկախ դիրքավորման նկատմամբ: Անկասկած, եգիպտական և արաբական մյուս ժողովուրդների համար մեծ աջակցություն հանդիսացան սովետական կառավարության 1955 թ. դարնանն արած մի շարք հայտարարությունները, որոնք այդ դաշինքը համարում էին գաղութային ստրկացման նոր ձև և իմպերիալիզմի ագրեսիայի գործիք: Դրանցից մեկում ասվում էր, որ Թուրք-իրաքյան դաշինքի ստեղծումը ձևնուտու է միայն ագրեսիվ ուժերին, որոնք ձգտում են երկպառակություն սերմանել այդ շրջանի ժողովուրդների միջև՝ իրենց ռազմաստրատեգիական շահերին համապատասխան⁷⁴:

Բանակովին զուգընթաց իմպերիալիստական տերությունները օգտագործեցին նաև ճնշման այլ ձևեր, ընդհուպ խոշոր մասշտաբի ռազմական գործողություն, որն իրականացրեցին սիոնիստական Իսրայելի ժավալապաշտ ղեկավարները: Փետրվարի 28-ին իսրայելական ուժերը Գազայի շրջանում անցան զինադադարի գիծը և հարձակվեցին եգիպտական զորքերի վրա: Երեք ժամ տևող ավազակային գործունեությունից հետո, ՄԱԿ-ի դիտորդների ջանքերի շնորհիվ, նրանք ետ քաշվեցին: Դիտորդները իսրայելական հարձակումը զնահատեցին իբրև ամենաժանր միջադեպը 1949 թ. զինադադարից հետո⁷⁵: Այս հարձակումը եգիպտական ղեկավարներին ցույց տվեց եգիպտական բանակի թույլ զինավածությունը սպառնալից վիճակը: Թերևս սրանից հետո է, որ Նասերը լրջորեն սկսեց մտածել զենքի ձեռքբերման այլ աղբյուրի մասին: 1957 թ. հուլիսի 22-ի իր ելույթում Նասերն ասաց. «Մինչև Գազայի վրա կատարված հարձակումը մեր մտքերը շատ չէինք զբաղեցնում իսրայելական վրտանգով...: Բայց Գազայի վրայի հարձակման ծուխը պարզեց վտանգավոր իրողությունը: ...Դա այն է, որ Իսրայելն ինքը զինադադարի գծի ետևի գողացված սահմանը չէ, այլ այն, որ նա իրականության մեջ իմպերիալիզմի պլացդարմն է, Իսրայելից ավելի վտանգավոր ուժի, ... համաշխարհային սիոնիզմի հավաքավայրը... Այս իրողության ըմբռնումը շրջադարձային կետ հանդիսացավ մեր մտածողության մեջ...»⁷⁶:

Իսրայելական այս հարձակումը միաժամանակ ավելի արագացրեց Նասերի մտադրությունների իրագործումը՝ Բաղդադի դաշինքին հակադիր արաբական երկրների դաշինքի ստեղծումը: Փետրվարի վերջերին և մարտի սկզբին Ս. Սալիմը բանակցություններ էր վարում Սիրիայում

նորընտիր վարչապետ Սարգիս Կալանթարի և պաշտպանության ու արտաքին գործերի մինիստր Նալբանդ Կալանթարի հետ: Մարտի 2-ին ընդունած համատեղ հայտարարության մեջ ասվում էր, որ երկու կառավարությունները, քննելով արաբական աշխարհում տիրող կացությունը, որոշել են ըմբռնել թուրք-իրաքյան դաշինքին, ստեղծել միասնական արաբական պաշտպանական և տնտեսական համագործակցության դաշինք, որը հենվելու է հետևյալ սկզբունքների վրա. ա) մասնակից պետությունները միավորվում են ետ մղելու որևէ ագրեսիա ուղղված մասնակից որևէ պետության դեմ, բ) մշտական շտաբ-կայանով միացյալ հրամանատարություն պետք է ստեղծվի, որը կվերահսկի յուրաքանչյուր մասնակից երկրի՝ նրա տրամադրության տակ դրած զինված ուժերի: պատրաստականությունը, կստուգի նրանց սպառազինվածությունը, կազմը, տեղակայումը՝ համապատասխան միացյալ պաշտպանական ծրագրի: Այս հրամանատարությունը կկորդինացնի նաև ռազմական արդյունաբերությունը և կապահովի ռազմական նշանակության անհրաժեշտ հագորդակցության միջոցները, գ) մասնակից պետությունները չեն կարող կնքել միջազգային ռազմական կամ քաղաքական պայմանագրեր առանց այլ մասնակից երկրների համաձայնության: Այնուհետև նշվում էր կողմերի ցանկությունը մասնակից երկրների տնտեսական միասնական քաղաքականություն վարելու մասին⁷⁷: Դամասկոսից Ս. Սալիմը և. Կալանթարի հետ անցնում է էռ-Ռիադ և հանդիպում Սաուդ թագավորի հետ: Վերջինս լրիվ հավանություն է տալիս մարտի 2-ի եզրակացությունների հայտարարությանը⁷⁸: Սաուդյան Արաբիայի Եգիպտոսի հետ համագործակցելը այդ ժամանակներում, ինչպես հայտնի է, բացատրվում է մի կողմից Սաուդյան Արաբիայի անկախ քաղաքականություն վարելու ձգտումով, մյուս կողմից Սաուդյանների և Հաշիմյանների տների հակամարտությամբ: Այսպիսով, մենք տեսնում ենք, որ եգիպտական կառավարության պայքարը թուրք-իրաքյան դաշինքի դեմ չսահմանափակվեց միայն նրա մերժումով, այլև ակտիվ գործունեությամբ ըսկըսեց հիմք դրվել մի հակակշիռ ուժի:

Իրավամբ, 1955 թվականը Եգիպտոսի ամենաեռանդուն արտաքին քաղաքական գործունեության տարին էր բանակային հեղաշրջման ըսկըզբից ի վեր: Եգիպտական հեղափոխությունը վերջնականապես ձերբազատվում էր պատճառաբանված կամ տարակուսելի արտաքին քաղաքականության զիգզագներից: Բայց ո՞չ նրա համար, որ դա որևէ մեկի կամքի արտահայտությունն էր, ո՞չ նրա համար, որ իմպերիալիստների կողմից Իրաքի ներքաշումը ագրեսիվ դաշինքի մեջ կալում էր նասերի

պատվախնդրությանը, որը, Զ. Մառտոսի ասելով, հավակնում էր արաբական աշխարհի ղեկավարությանը⁷⁹, այլ նրա համար, որ ազգային-ազատագրական պայքարի տրամաբանությունն ինքնըստինքյան հանգեցնելու էր դրան:

Զնայած ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի պատվիրակները ՄԱԿ-ում մարտի 29-ին, անհրաժեշտ փաստերի առկայության պայմաններում, որոնք հաստատվել էին ՄԱԿ-ի դիտորդների ղեկուցազորեով, ստիպված էին դատապարտել փետրվարի 28-ի խրախուսական ազդեցիկ, այնուամենայնիվ այդ երկրները չհրաժարվեցին շանտաժի և ահաբեկման միջոցով ազդել արաբական առաջադիմական երկրների դիրքորոշման վրա: Իրենց արբանյակների և առաջին հերթին Թուրքիայի և Իսրայելի միջոցով նրանք սպառնում էին Սիրիայի և Եգիպտոսի անվտանգությանը: ԱՄՆ-ի դեսպանը Սիրիայում մարտին հայտարարեց, թե Միացյալ Նահանգները մտադիր չեն զենք մատակարարելու որևէ մի նոր կազմակերպության, որը կստեղծվի Թուրք-իրաքյան դաշինքից անջատ⁸⁰: Սակունկներու ուղղված էր եգիպտա-սիրիա-սաուդյան կապերի դեմ: Թուրք-իրաքյան դաշինքի կնքումից անմիջապես հետո Թուրքիան ականապատեց Սիրիայի հետ առնչվող իր սահմանները, դրանց առնթեր շրջաններում գործախաղեր էր անցկացնում և կոպտորեն ճնշում բանեցնում Սիրիայի վրա, ստիպելու համար փոխել իր դիրքորոշումը: Ավելի էին հաճախակիանում Իսրայելի զինված պրովոկացիաները Եգիպտոսի նկատմամբ: Մյուս կողմից, իմպերիալիստները և նրանց դաժնեբորդ այդ նույն ժամանակ ջանում էին արաբական երկրների մեջ Իրաքին համախոհներ գտնել նրա մեկուսացման դեմն առնելու համար: Ն. Հովհաննիսյանը անդրադառնալով այդ հարցին նշում է, որ «... իմպերիալիստական ուժերը հույս ունեին պառակտել արաբական երկրները, ճնշում գործադրել նրանց վրա և փորձել առանձին-առանձին նրանց ներգրավել այդ ազդեցիկ խմբավորման մեջ»⁸¹:

Լիբանանում Ք. Շամունի հետադիմական վարչակազմը իր իմպերիալիստամետ կեցվածքով թերևս ներգրավման համար ամենահարմարն էր արաբական մյուս երկրներից: Պատահական չէր, որ հունվարին Ա. Մենդերեսը Բաղդադից վերադառնալու ճանապարհին կանգ առավ Բեյրութում, իսկ վարչապետների Իրաք ուղարկած պատվիրակությունը գլխավորում էր Լիբանանի վարչապետ Սամի Սուլեյ, որը երկդիմի դիրք էր զբաղել խորհրդաժողովի ժամանակ, որը որոշակիորեն նպաստեց խորհրդաժողովի անհաջողությանը: Մարտ ամսից սկսած լիբանանյան հետադիմությունը լարված ջանքեր էր գործադրում երկիրը ներքաշելու

Թուրք-իրաքյան դաշինքի մեջ և կամ ձախողելու եզրպատասիրի-
սառուղյան նախապատրաստվող դաշինքը: Բայց, շնայած Շամունի ակ-
տիվ գործունեությանը, Լիբանանի առաջադիմական և ազգային հայրե-
նասիրական ուժերին հաջողվեց վիժեցնել իմպերիալիստամետ ուժերի
մտադրությունները⁸²: Թուրք-իրաքյան դաշինքի դեմ հելվյթներն ընդ-
գրկել էին ողջ Արաբական արևելքը, այդ թվում և Իրաքը⁸³:

Արաբական ժողովուրդների հակաիմպերիալիստական պայքարին
իրենց համերաշխությունը հայտնեցին նաև գաղութատիրության լուծը
թոթափած երկրները և առաջին հերթին Հնդկաստանը: Դրա արտահայ-
տությունը հանդիսացավ ապրիլի 6-ին կնքված հնդկա-եզրպատական
բարեկամության պայմանագիրը:

1955 թ. ընթացքում իմպերիալիստական երկրները Թուրքիայի և Իս-
րայելի միջոցով ավելի ու ավելի էին սպառնում արաբական երկրների
անվտանգությանը: Այս դրություն մեջ եզրպատական կառավարությունն
ստիպված էր ավելի մեծ ջանքեր թափել արագացնելու արաբական
միասնական ճակատի ստեղծումը: Բաղդադի դաշինքին ընդդեմ արա-
բական երկրների ռազմական ու տնտեսական ուժերի համախմբումը
դարձել էր նասերի գլխավոր նպատակը: Դրա ուղղությամբ գարնանից
շարունակվող բանակցությունները հոկտեմբերին ավարտվեցին Սիրիա-
յի և Սաուդյան Արաբիայի հետ համարյա նույնօրինակ ռազմական հա-
մաձայնագրերի կնքումով: Սիրիայի հետ համաձայնագիրը կնքվեց հոկ-
տեմբերի 20-ին, իսկ Սաուդյան Արաբիայի հետ՝ 27-ին: Պայմանավոր-
վող կողմերը համաձայնվում էին, որ նրանցից մեկի վրա եթե հարձա-
կում գործվի, ապա այն կհամարվի հարձակում նաև երկրորդ կողմի վը-
րա: Հետևաբար, իրազործելով համատեղ պաշտպանության իրավունքը,
նրանք պարտավորվում էին շտապ օգնություն ցույց տալ հարձակման
ենթարկված երկրին ու բոլոր միջոցներով ետ մղել հարձակումը և վե-
րականգնել խաղաղությունը: Միջազգային ասպարեզում լուրջ լարվա-
ծություն առաջանալու դեպքում, նրանք պետք է խորհրդակցեին Մերձա-
վոր արևելքի անվտանգությունը, արաբական երկրների տարածքային
ամբողջականությունը կամ անկախությունը ապահովելու համար միջոց-
ներ ձեռնարկելու վերաբերյալ: Այս ամենի համար պայմանավորվող
երկրները համաձայնվեցին ստեղծել համագործակցության բարձրագույն
մարմիններ՝ քաղաքական բարձրագույն խորհուրդ, ռազմական խոր-
հուրդ և միացյալ հրամանատարություն⁸⁴, նույն կարգի արդեն եռակողմ
համաձայնագիր ստորագրվեց մի քանի ամիս անց, 1956 թ. ապրիլի
21-ին Զիդդալում Սաուդյան Արաբիայի, Նմենի (Հյուսիսային) և Եզրպ-

տոսի միջև: Իսկ նույն թվի հոկտեմբերին, եռյակի ագրեսիայի նախօրյակին, ռազմական դաշինք կնքվեց նաև Հորդանանի հետ: Ինչպես ապագան ցույց տվեց, այս դաշինքները ռազմական առումով գործնական նշանակալից դեր չունեցան: Բայց քաղաքական առումով դրանք եզրիտական հեղափոխության արժեքավոր հաղթանակներն էին արաբական աշխարհում և նրա ռազմաքաղաքական և տնտեսական միասնականության ձգտման արտահայտությունը: Դրանց շնորհիվ արաբական ազգային-ազատագրական շարժումը խարխիվեց արաբական իմպերիալիստամետ ու հետագան Եգիպտոսի դիրքերը արաբական տարբեր երկրներում և մասնավորապես Իրաքում: Այսպիսով, արդեն երեք տարի անց առարկայավորվեց Ազատագրության կազմակերպության ծրագրի 9-րդ կետի նախատեսումը:

5. ԱՆՅՈՒՄԸ ԴՐԱԿԱՆ ՉԵԶՈՔՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆԸ

1954 թ. դեկտեմբերի 28-ին Հնդկաստանի և Ինդոնեզիայի վարչապետների նախաձեռնությամբ գումարված հինգ երկրների (Հնդկաստան, Ինդոնեզիա, Պակիստան, Բիրմա, Ցեյլոն) ներկայացուցիչների համաժողովը որոշեց հրավիրել Ասիայի և Աֆրիկայի երկրների ղեկավարների կոնֆերանս Ինդոնեզիայի Բանդունգ քաղաքում: 1955 թ. հունվարի վերջին Եգիպտոսում Ինդոնեզիայի դեսպան Ռ. Հ. Աբդել Կադերը և կառավարության պատվիրակ Անվար Քանին հանդիպեցին Նասերի հետ ու իրենց կառավարության անունից նրան հրավիրեցին մասնակցել ապրիլի 18-ին գումարվելիք Բանդունգի կոնֆերանսին: Նասերն անմիջապես ընդունեց այդ հրավերը, որը սակայն Վաշինգտոնում շարժեց Դալլեսի ռաբարկությունը⁸⁵: Անտարակույս Նասերի այս քայլն ավելի սրեց Վաշինգտոն-Կահիրե հիմնականում քողարկված հակասությունները: Ինչպես Ֆ. Քյոփրուլուն, այնպես էլ Դալլեսը երրորդ ուղղություն ուտք դրնելը համարում էր դավաճանություն «արևմտյան քաղաքակրթությանը»: Սակայն ժամանակները փոխվել էին և Նասերն անհողողող էր իր վճռի մեջ: Վերադառնալով Բանդունգից նա ժողովրդին դիմելով հայտարարելու էր. «Գնացի ձեր անունից հայտարարելու, որ Եգիպտոսը դարձել է անկախ»⁸⁶:

Ապրիլի 8-ին Նասերը Ս. Սալիմի և Մ. Ֆավզիի ուղեկցությամբ մեկնեց Ինդոնեզիա: Ծանապարհին եգիպտական պատվիրակությունը կանգ առավ Կարաչիում, Դելիում և Ռանգունում: Այս կանգառները Նասերն օգտագործում էր ոչ միայն Եգիպտոսի արտաքին ու ներքին քա-

դաքսականութիւնը բացատրելու համար, այլև գործնական խորհրդակցութիւններ էր ունենում ճանապարհին իրենց միացող այլ երկրների պատվիրակութիւնների ղեկավարների հետ: Մասնավորապէս Բանդունգի ճանապարհին էր, որ սկիզբ դրվեց սոցիալիստական երկրների հետ ավելի սերտ հարաբերութիւնների հաստատման հնարավորութիւնների քննարկմանը և այդ ժամանակից է, որ սկիզբ առավ սոցիալիստական երկրներից ղենք ձեռք բերելու նասերի առաջին քայլը⁸⁷: Ելույթ ունենալով Բանդունգում, կոնֆերանսի բացման հաջորդ օրը՝ ապրիլի 19-ին, նա ներկայացրեց իր երկրի ներքին քաղաքականութիւնը սկզբունքները, իսկ այնուհետև կանգ առավ արտաքին քաղաքականութիւն, ժողովուրդների միջև հարաբերութիւնների և խաղաղութիւնը ապահովման հարցերի վրա: Նրա ելույթի մեջ նախանշված բոլոր խնդիրները ձեակերպվեցին կոնֆերանսի որոշումների մեջ մտցնելու համար արված եզրակացական առաջարկութիւններում, որոնք ինչպէս հնդիկ լրագրող Ռ. Ք. Քարանջիան է իրավացիորեն նկատել, ամբողջութեամբ մտցվեցին Բանդունգում միաձայն վավերացված հայտնի տասը սկզբունքների մեջ⁸⁸: Նասերը, իր ելույթը հիմնելով դադութատիրութիւնը որպէս ժողովուրդների համար բոլոր շարիքների հիմքի վերացման անհրաժեշտութիւնը վրա, ժողովուրդների միջև նորմալ հարաբերութիւնների ստեղծման, աշխարհում խաղաղութիւնը ապահովման համար առաջ քաշեց հետևյալ պայմանները. հավատարմութիւն ՄԱԿ-ի սկզբունքներին, ինքնորոշման իրավունքի ընդունումը բոլոր կախյալ ժողովուրդների համար, միմյանց ներքին գործերին չմիջամտել և յուրաքանչյուր երկրի սովերենութիւնը հարգում, մարդու իրավունքների հարգում և ցեղային խտրականութիւնը վերացում, ժողովուրդների միջև արդարութիւն, հավասարութիւն և համագործակցութիւնը հաստատում, սպառազինութիւնների կրճատում ու թույլ զարգացած երկրների ժողովուրդների կենսամակարդակի բարձրացում⁸⁹: Հիմնականում եզրակացական պատվիրակութիւնը ջանքերի շնորհիվ կոնֆերանսը, ի շարս այլ ժողովուրդների, իր աշակցութիւնն արտահայտեց նաև Ալժիրի, Թունիսի, Մարոկկոյի, Հարավային Նիգերի և Պաղեստինի ժողովուրդների արդար պայքարին:

Բանդունգի կոնֆերանսում նասերը ճանաչեց աշխարհը և աշխարհը ճանաչեց նասերին: Պետք է հատկապէս ընդգծել, որ դեռ նախքան այդ, նասերի և ընդհանրապէս եզրակացական կառավարութիւնը ոչ մի ելույթում, ոչ մի հայտարարութիւն մեջ և ոչ մի ծրագրում այդքան հավաքականորեն չէին ներկայացվել Եզրակացութիւն արտաքին քաղաքականութիւնը ուղղութիւնները: Հանդիպելով երրորդ աշխարհի ղեկավարների հետ,

խորամուկս լինելով նրան զբաղեցնող ընդհանուր հարցերի մեջ, աշխարհին այդ ժամանակ հուզող խնդիրների մեջ, նասերը վերջնականորեն պարզեց այն տեղն ու դերը, որն, ըստ իրեն, կարող էր ունենալ Եգիպտոսը միջազգային հարաբերություններում: Դա, իհարկե, ո՛չ հանկարծակի պատահեց և ո՛չ էլ որևէ մեկի կամքով: Դրա տարրերը իրականության մեջ նախապես ժամանակ առ ժամանակ երևում էին հեղափոխությունից և, հատկապես, թուրք-իրաքյան դաշինքից հետո, բայց իր վերջնական տեսքով արտահայտվեց Բանդունգում: Գաղութատիրության և իմպերիալիզմի դեմ եգիպտական ժողովրդի ազգային ազատագրական պայքարը բառացիորեն քայլ առ քայլ ապացուցեց եգիպտական ղեկավարներին, որ իրենց երկրի անկախությունը, առաջադիմելը և բարգավաճումը բացարձակապես անհարիր են և վաղեմի թշնամի Անգլիայի և այսօրվա «բարեկամ» ու «հաշտարար» ԱՄՆ-ի նպատակներին: Ջնայած սառը պատերազմի պայմաններում տեղի ունեցող այս էվոլյուցիան ղուգորդվում էր Բաղդադի դաշինքի⁹⁰ ստեղծման ջանքերի հետ, այնուամենայնիվ դրանք կարողացան միայն հետաձգել ազգային-ազատագրական շարժման և իմպերիալիզմի միջև եղած հակասությունների արագ և ամբողջական բացահայտվելը, բայց չկարողացան դրա դեմն առնել, քանի որ այդ շարժման արմատները սնվում էին եգիպտական ժողովրդի՝ օտար տիրապետության դեմ պայքարելու վճռականությունից, արաբական ժողովուրդների զարթոնքի անխուսափելիությունից, գաղութատեր և իմպերիալիստական երկրների և գաղութացված ու ճնշված ժողովուրդների շահերի հակասության անհաշտելիությունից: Այնինչ Թ. Լիթլը, մի կողմ թողնելով այս հանգամանքները, հակված է Եգիպտոսի անցումը շմիանալու ու դրական չեզոքության փաղաքականությունը բացատրել նասերի՝ Տիտոյի կոմունիստական շարժման մեջ և Ներուի Բրիտանական ազգերի համագործակցության մեջ ունեցած չեզոքության ձևերով հիանալով (admire), որը նրան տարավ իր սեփական անկախ գիծը փնտրելուն, որն էլ նա գտավ Բաղդադի դաշինքին հակադրվելու մեջ⁹¹:

Արտաքին քաղաքական գծի թեկուզ այս հիմնադրահին ընթացքով, բայց իր նշանակությամբ կարևորագույն էվոլյուցիան նախորոշեց նասերական Եգիպտոսի հետագա միջազգային գործունեությունը, վերջնականապես նրան տանելով շմիացման և դրական չեզոքության ուղղությամբ: Այդ ուղղությանն անցնելը եգիպտական հեղափոխության երրորդ խոշոր առաջընթացն էր Եգիպտոսի և արտաքին աշխարհի հարաբերությունների մեջ:

Բանդունգի կոնֆերանսից հետո Եգիպտոսի հեղինակությունը կրտ-

րուկ բարձրացավ ամբողջ աշխարհում: Եգիպտոսի աֆրիկյան գաղութացված ժողովուրդների պայքարի պաշտպանությունը մեծ դեր խաղաց այդ ժողովուրդների ազատագրման գործում: Ինչպես Հուսեյն Շաալանն է նշում իր «Աբդել Նասերը և աֆրիկյան ազատագրական շարժումը» հոդվածում, «...Կահիրեն դարձավ աֆրիկյան ազգայնականների կարևորագույն կենտրոնը»⁹²: Նասերի հովանավորությամբ էր որ հիմնվեց Աֆրիկյան լիգան, որը զգալի դեր խաղաց աֆրիկյան քաղաքական պայքարի ասպարեզում: Նասերի կառավարությունն ամեն տեսակի օգնություն ցույց տվեց Քենիայում բռնկված հակաբրիտանական Մաու-Մաու շարժմանը, Գանայի, Գվինեայի, Մալիի, Նիգերիայի և աֆրիկյան այլ երկրների ժողովուրդների ազատագրական պայքարին: Նասերի պաշտպանությունը աֆրիկյան ժողովուրդների պայքարին նոր տարր էր մտցնում աֆրիկյան իրականության մեջ: Դա այն էր, որ եթե գաղութարարները արհեստական մասնատում էին մտցնում աֆրիկյան մայրցամաքում՝ իրար հակադրելով նրա տարբեր ռասսաներին, էթնիկական խմբերին և ռեգիոններին, նրանց տարաբաժանելով «Սպիտակ Աֆրիկայի», «Սև Աֆրիկայի», արաբախոս, ֆրանսախոս, անգլախոս և այլ «աֆրիկաների», ապա, ինչպես արդեն գիտենք «Հեղափոխության փիլիսոփայությունը» գրքից, Նասերն այդ մայրցամաքը դիտում էր միասնականության մեջ և նրա գործունեությունն սկսեց հանգել ընդհանուր պոռելմներ ունեցող աֆրիկյան երկրների պայքարի միավորմանը: Բուրժուական պատմաբանները Նասերի աֆրիկյան քաղաքականությունը քննելիս, աչք փակելով վերը նշված հանգամանքի նկատմամբ, ջանում են շահագիտություն փնտրել այդ քաղաքականության մեջ: Իհարկե, Նասերն անտարբեր չէր Աֆրիկայի խորքերում իսլամի ընդլայնմանը, որը երևում է 1954 թ. հիմնված Իսլամական կոնգրեսի խնդիրներից, բայց դա չէր նշանակում, ինչպես Վ. Լաքյորն է պնդում, թե իբր Եգիպտոսը, որպես «ղեկավար մուսուլմանական երկիր» հավակնում էր իսլամը տարածել ամբողջ «Սև Աֆրիկայի վրա»⁹³, որը ինքնըստինքյան հետևություն է բերում, թե Եգիպտոսը հավակնում էր գերիշխանություն հաստատել Աֆրիկայում: Այդ նույն ժամանակներում Եգիպտոսը օգնություն էր ցույց տալիս Կիպրոսի հայրենասերներին, ընդդեմ Անգլիայի և Թուրքիայի իմպերիալիստական գործունեության: Ինչ վերաբերում է արաբական ազգային-ազատագրական պայքարին, Եգիպտոսի աջակցությունը գնալով ավելի ազդեցիկ էր դառնում: Եգիպտոսի ջանքերը Արաբական արևելքում վիժեցրին իմպերիալիստական շրջանների և նրանց դրածոների պլանները՝ Բաղդադի դաշինքի մեջ ներքաշել արաբական այլ երկրների և դը-

րանով մեկուսացնել Եգիպտոսին: Ընդհակառակն, Իրաքն էր, որ որոշակիորեն մեկուսացավ արաբական աշխարհից:

Այսպիսով, արդեն 1955 թ. իրականություն դարձան Աղատագրության կազմակերպության ծրագրի 10 և 11-րդ կետերի պահանջները ևս:

**Ե. ԶԵՆՔԻ ՄԱՏԱԿԱՐԱՐՄԱՆ ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ՏԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԵՆԱԵՆՈՐՀԻ ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ**

Իմպերիալիստական երկրները չէին դադարում ճնշում գործադրել Եգիպտոսի վրա, օգտագործելով զենքի մատակարարման և Աստանի ամբարտակի շինարարության ֆինանսավորման խաղաքարտերը: Միաժամանակ ԱՄՆ-ը, Անգլիան և հատկապես Ֆրանսիան ավելի ու ավելի էին մեծացնում ռազմական և ֆինանսական մատակարարումները Իսրայելին: Այս հանգամանքները հաշվի առնելով, 1955 թ. հունիսին Եգիպտական կառավարությունը դիմեց ԱՄՆ-ին նորից խնդրելով զենք վաճառել իրեն: Հունիսի 30-ին ԱՄՆ-ի կառավարությունը «սկզբունքորեն» համաձայնվեց Եգիպտոսին վաճառել 27 մլն դոլլարի զենք, այդ թվում սահմանափակ քանակով տանկեր, ինքնաթիռներ և թնդանոթներ⁹⁴: ԱՄՆ-ը պահանջում էր դոլլարով վճարել դրանց դիմաց: Եգիպտոսը չէր կարող, քանի որ օտար վալյուտայից համարյա զուրկ էր: Այնուհետև չիտոսելով այն մասին, որ պայման էր դրվում Բաղդադի դաշինքին միանալ, ԱՄՆ-ը զենք մատակարարելու դեպքում ցանկանում էր Եգիպտոսում ունենալ նաև ռազմական մի հատուկ ակաբելություն, որը կվերահսկեր այդ զենքի օգտագործումը⁹⁵, որը միանգամայն անհարիր էր Եգիպտոսի ինքնիշխանությանը: Եվ դա այն դեպքում, երբ նախքան այդ ԱՄՆ-ը մշտապես հայտարարում էր, թե ինքը զենք հավասարաչափ է արտահանելու Իսրայել և արաբական երկրներ: Տեղին է նշել, որ Իսրայելի նկատմամբ Եգիպտոսն այդ տարիներին բավականին զուսպ քաղաքականություն էր վարում՝ հիմնվելով ՄԱԿ-ի 1947 թ. նոյեմբերի 29-ի որոշման վրա: 1955 թ. հունիսին Եգիպտոսը Իսրայելին առաջարկեց զինադադարի գծի երկու կողմերում ստեղծել ապառազմականացված գոտի, որը փաստորեն մերժվեց Իսրայելի կողմից, քանի որ վերջինս իր կողմից առաջարկեց բարձր մակարդակի բանակցություններ սկսել Եգիպտոսի և Իսրայելի միջև, որին Եգիպտոսը չէր կարող համաձայնել, որովհետև դա կնշանակեր Պաղեստինում Իսրայելական զավթումների օրինականության ճանաչում: Եգիպտոսը գտնում էր որ կապը Իսրայելի հետ պետք է իրագործվի միայն Զինադադարի հանձնախմբի

միջոցով⁹⁶ 1955 թ. ամռանը ավելի ու ավելի հաճախակի էին դարձել իսրայելական ուժերի հարձակումները Եգիպտոսի սահմանային դիրքերի վրա: Գազայի շրջանում միայն օգոստոս ամսին և սեպտեմբերի սկզբին իսրայելցիները շուրս անգամ լուրջ հարձակումներ գործեցին եգիպտական դիրքերի վրա: Սեպտեմբերի 8-ին եգիպտա-իսրայելական բախումների հարցը քննվեց Անվտանգության խորհրդում և որոշվեց, որ երկու կողմերը իրենց ուժերը ետ քաշեն զինադադարի գծից ոչ պակաս 500 մետր: Սեպտեմբերի 20-ին եգիպտական ուժերը ետ քաշվեցին զինադադարի գծից: Բայց իսրայելական սպառնալիքը շարունակում էր մեծապես անհանգստացնել եգիպտական ղեկավարներին:

Չնայած Բաղդադի դաշինքի նկատմամբ Եգիպտոսի ժխտական վերաբերմունքին, չնայած Բանդունգում Նասերի հակազաղութատիրական և հակաիմպերիալիստական ելույթներին, այդ ժամանակներում Արևմուտքում դեռ այն մտայնությունն էր տիրում, թե Նասերի գործունեությունը բխում է ավելի շուտ նրա հակաանգլիական տրամադրվածությունից, նրա՝ արաբական աշխարհում ղեկավար դերի հավակնությունից, քան թե չմիացման և դրական չեզոքության քաղաքականության արժեքավորությունը ընդունելուց կամ արևմտյան երկրների քաղաքականությունից ընդհանրապես դժգոհ լինելուց: Մասնավորապես ԱՄՆ-ում դեռ հուլյսերը չէին կորցրել Եգիպտոսին որևէ ձևով կապելու Արևմուտքի հետ: Ամերիկյան քաղաքական շրջաններում այն կարծիքն էր տիրում, որ «արաբները, որպես իսկական մուսուլմաններ, բնական հակակրանք ունեն կոմունիզմի հանդեպ»⁹⁷: Այս մտայնությունը, ըստ երևույթին, հենվում էր Նասերի կոմունիստական շարժման նկատմամբ կանխակալ վերաբերմունքի և իսլամական կանխադրույթներին նրա հավատարմության բացարձակ անցման վրա: Բայց ժամանակները փոխվել էին:

Իսրայելական հարձակումների հաճախակիացումները, Բաղդադի դաշինքի երկրների, մասնավորապես Թուրքիայի թշնամական և սպառնալից գործունեությունը, զենքի գնման բանակցությունների անհուսալի ձգձգումները արևմտյան երկրների կողմից, Նասերին հակեցին վրձնական միջոցների դիմել երկրի անվտանգության ապահովման համար: 1955 թ. օգոստոսին եգիպտական կառավարությունը պաշտոնապես դիմեց Չեխոսլովակիայի կառավարությանը զենքի ձեռքբերման հարցով: Պրագայում սկսված բանակցությունների նյութը գաղտնիք չմնաց այդ տարիներին Եգիպտոսում լայն գործունեություն ծավալող ԱՄՆ-ի Կենտրոնական հետախուզական վարչության (ԿՀՎ) գործակալներից: ԿՀՎ-ի ցանցը Եգիպտոսում գլխավորում էին նախ Քերմիթ Ռուզվելտը (պրեզի-

դենտ Թ. Ռուզվիլտի թոռը) և ապա Ջեյմս էյթլբերգերը: Վերջինիս Վաշինգտոն ուղարկած զեկուցագրերը Պրահայում վարվող բանակցությունների մասին, ինչպես երևում է, նախապես լրջորեն չէին ընդունվում: Դալլեսը և իր մերձավորները կարծում էին, թե դա Նասերի կողմից օգտագործվում է ճնշում բանեցնելու համար և այդ բոլորը «խաբկանք» էին համարում⁹⁸: Դալլեսի օգնական Ջ. Ալլենը Եգիպտոսին «սովետական օգնությունը»⁹⁹ հարցից դուրս էր» համարում¹⁰⁰, Երբ սեպտեմբերի կեսերին եգիպտա-լիսական բանակցություններում հիմնականում համաձայնությունն արդեն կայացված էր, Ջ. էյթլբերգերը մի նոր զեկուցագիր է ուղարկում Վաշինգտոն: Դալլեսը Ք. Ռուզվիլտին ուղարկում է Կահիրե պարզելու Նասերի մտադրությունը: Վերջինս Նասերից ստանում է հավաստիացում, որ լիսերի հետ համաձայնագիրն արդեն ստորագրվելուն մոտ է¹⁰¹: Ք. Ռուզվիլտի շանքերը՝ Նասերին ետ կանգնեցնել այդ քայլից, ձախողվեցին: Սեպտեմբերի 20-ին համաձայնագիրն արդեն ստորագրված էր, բայց Նասերն այդ մասին պաշտոնապես հայտարարեց միայն 27-ին՝ մի զինվորական ցուցահանդեսի բացման ժամանակ: Ինքնըստինքյան լուրն արդեն նորություն չէր ո՛չ Վաշինգտոնի, ո՛չ Լոնդոնի, ո՛չ էլ ընդհանրապես արևմտյան երկրների համար: Եվ եթե այդ օրերին արևմտյան մամուլը և քաղաքական գործիչները հակաեգիպտական կոպիտ արշավ սկսեցին, ապա դա ո՛չ թե հանկարծակիի գալու արդյունք էր, այլ կատարված փաստի հանգեպ նրանց տրամաբանական արձագանքը: Զիսուսլովակիայից Եգիպտոսի դեմք գնելու մեջ նրանք տեսնում էին Նասերի կողմից «դավաճանություն» արևմտյան երկրների շահերին, Եգիպտոսի անցումը հակառակորդի ճամբարը: «Թայմզը» գրում էր. «Եգիպտոսի դեմք ստանալը կոմունիստներից նրան կպարտավորեցնի մասնագետների և խորհրդականների ներկայությունը այդ երկրում», ապա շարունակում, թե Եգիպտոսին ռուսական դեմք մատակարարելն իրենից ներկայացնում է Ռուսաստանի ազդեցություն մեծացում Եգիպտոսում մասնավորապես և արաբական երկրներում ընդհանրապես¹⁰²: Այս էր Արևմուտքին անհանգստացնում: Նրանց համար ի՞նչ նշանակություն կարող էր ունենալ, որ Եգիպտոսը, որպես ինքնիշխան երկիր, իրավունք ունի որևէ գործարք կնքել որևէ երկրի հետ առևտրական ամենասովորական պայմաններով: Նրանց չէին հետաքրքրում ո՛չ արաբական երկրների անվտանգությունը, ո՛չ սեփական գործերը տնօրինելու իրավունքը և ո՛չ էլ սեփական ուղիով ընթանալու ձգտումը: Ներանք Մերձավոր արևելքում կուզեին տեսնել միայն իրենց ռազմատնտեսական շահերի ավանդական կամակատարներին: ԱՄՆ-ը և Բրիտա-

նիւան, որ մինչ այդ ամեն կերպ զինում էին Իսրայելին, այժմ իրենց «անհանգստութիւնն» էին արտահայտում այդ շրջանում ռազմական մրցավազքի ծավալման անխուսափելիութունից¹⁰³։ Սովետական կառավարութեան հոկտեմբերի 1-ի հայտարարութեան մեջ ասվում էր, որ ամեն պետութիւն իրավունք ունի հոգալու իր պաշտպանական կարիքները և այլ պետութիւններից զենք ձեռք բերել սովորական առևտրական գործարքի միջոցով։ Եվ ոչ մի օտար պետութիւն իրավունք չունի միջամտելու դրան ու ներկայացնելու որևէ միակողմանի հավակնութիւն, որը կխախտեր այլ պետութիւնների իրավունքն ու շահերը¹⁰⁴։ Այս հայտարարութիւնը գալիս էր սթափեցնելու նրանց, ովքեր դժվարութեամբ էին ընկալում աշխարհում տեղի ունեցող փոփոխութիւնները։ Դալլեսի համար, որ այնքան բացահայտ և քողարկված ջանքեր էր թափել «Հյուսիսային յարուսի» ձևավորման համար, Եգիպտոսի գործողութիւնը պետք է ներկայանար որպես դաշույնի հարված այդ յարուսի թիկունքին։ Առնվազն այդ են ցույց տալիս զանազան օտար հեղինակների ակնարկները այդ օրերին նրա գործունեութեան վերաբերյալ։ Արևմտյան պրոպագանդայի կատաղի հակառակորդական արշավի թե՛ միջոցին նա Ջ. Ալլենին ուղարկում է Կահիրէ։ «Ալ-Ահրամի» վաշինգտոնյան թղթակից Լևոն Քեշիշյանն իր թղթակցութեան մեջ ասում էր, որ Ջ. Ալլենին հանձնարարված է ամեն ջանք թափել արգելելու Եգիպտոսի զենք զենքը կոմունիստական երկրներից, բայց ամերիկյան պաշտոնական գործիչները հոռետեսորեն են տրամադրված Ալլենի առաքելութեան հաջողութեան նկատմամբ¹⁰⁵։ Եվ իսկապես, Նասերն իր վերաբերմունքը Ալլենի առաքելութեան հանդեպ դրսևորեց հենց սկզբից, ներկայացուցիչ չուղարկելով օդանավակայան նրան դիմավորելու։ Ալլենի բոլոր ջանքերը շանտաժի և գալթակողութիւնների միջոցով Նասերին ետ կանգնեցնելու այդ քայլից, արդյունք չտվեցին։ Գ. Ի. Միրսկին միանգամայն իրավացիորեն նշում է, որ այդ քայլը Եգիպտոսին պարտադրվեց Արևմուտքի կողմից¹⁰⁶։ Եվ իսկապես, երեք տարի անընդմեջ Նասերը դիմում էր արևմտյան երկրներին՝ ԱՄՆ-ին, Անգլիային, Ֆրանսիային, Իտալիային, Բելգիային և ուրիշներին, բայց առանց կոնկրետ պայմանի այդ երկրները չէին համաձայնվում Եգիպտոսին մատակարարել անհրաժեշտ զենք։ Եվ այժմ, երբ ստիպված կատարվեց այդ քայլը, արևմտյան քաղաքագետները իրենց «լուրջ տաքնապն» էին արտահայտում դրա համար։ «Մերձավոր արևելքում հավասարակշռութիւնը սասանվեց ու շուտ եկավ»¹⁰⁷, գրում է Հ. Ազուն, «մոռանալով», որ իր երկիրը՝ Ֆրանսիան էր, որ այդ հավասարակշռութիւնը վաղուց շուտ էր տվել հօգուտ Իսրայելի, նրան մատակարարելով

մեծ թվով ինքնաթիռներ, տանկեր և այլն, էլ շխտսենք ԱՄՆ-ի և Անգլիա-
յի մատակարարումների մասին, որոնք Իսրայելի ստեղծման օրից խախ-
տել էին Մերձավոր արևելքի ռազմական հավասարակշռությունը:

Եթե զենքի գնումը Զեխտսլովակիայից Արևմուտքի «տազնապն»
առաջացրեց, ապա այն խանդավառորեն ընդունվեց արաբական առա-
ջադիմական շրջաններում: Այսպես, սիրիական «առ-Վիայ ուլ-Ամը»
սեպտեմբերի 28-ին գրում էր, որ Նասերը քողազերծ արեց զենքի գների
մասին վեճը, որի հետևում թաքնվում էին արևմտյան երկրները զենքի
համար տեղի ունեցող բանակցություններում, որպեսզի քարշ տան
Եգիպտոսին դեպի ռազմական մի դաշինք: Նույն օրվա լիբանանյան
«Ալ-Ջարիդան» գրում էր, որ «Հաղթանակը, որն իրագործեց Նասերը
սովետական զենք ձեռք բերելով, Մերձավոր արևելքում մոլեգնող ճեղ-
նաժամի միակ լուծումն էր»: Սիրիայի կոմկուսի ղեկավար Խ. Բաքդաշը
այդ օրերի իր մի ելույթում հայտարարեց, որ Սիրիան, որը մի քանի
ամիս առաջ դիմակայեց թուրք-ամերիկյան ճնշմանը, միշտ իր կող-
քին ուներ եղբայրական Եգիպտոսին, իսկ այսօր ինքն է կանգնել Եգիպ-
տոսի կողքին իր ժողովրդով, իր պառլամենտով, իր կառավարությամբ
և իր բանակով¹⁰⁸:

Նասերի հեղինակությունը մեծապես բարձրացավ արաբական աշ-
խարհում, նա դարձավ արաբական ժողովուրդների ազգային ոգու իմ-
պերիալիզմի և գաղութատիրության դեմ, ուժի և գերիշխանության դեմ
ըմբոստացման առաջամարտիկը:

Զեխտսլովակիայից զենքի գնումը եգիպտական հեղափոխության
հերթական սովորական հաղթանակներից չէր: Այն լինելով դրական շե-
ղոթության և շմիացման քաղաքականության անցման առաջին արտա-
հայտությունը, վերջ դրեց Մերձավոր արևելքում արևմտյան երկրների
զենքի մատակարարման մենաշնորհին: Ի. Պ. Բելլանը հենց այդ քայլն
է համարում եգիպտա-ամերիկյան հարաբերությունների շեշտակի վա-
տացման սկիզբը¹⁰⁹: Եվ կարելի է ասել ոչ միայն եգիպտա-ամերիկյան,
այլև եգիպտա-արևմտյան՝ ընդհանրապես: Այսպիսի քայլի համար մեծ
համարձակություն էր պետք: Պատահական չէ, որ Վաշինգտոնում եգիպ-
տական դեսպան Ահմեդ Հուսեյնը, որը արձակուրդով Վահիբեում էր գտ-
նվում այդ օրերին, երբ լսում է զենքի գնման մասին, առանց այլևայ-
լություն մտնում է Նասերի կարիքները և հավաստիանալով լուրի ճշտու-
թյան մեջ, իրեն չի կարողանում զսպել և հիստերիկորեն բացականչում
է. «Գլատեմալան, պարոն վարչապետ, Գլատեմալան...»¹¹⁰: Միջազգա-

յին մոնոպոլիաների զոհերի՝ Մոսադեղի և Արբեննսի մասին հիշողութիւնները դեռ շատ թարմ էին այդ ժամանակ:

Նասերի այդ քայլն իր ձևով և բովանդակութեամբ սկիզբ դրեց Մերձավոր արևելքի ազգային-ազատագրական շարժման բնական դաշնակիցների՝ սոցիալիզմի երկրների հետ նպաստավոր համագործակցության հաստատմանը, այդ շրջանի ճգնաժամային պահերին նրանց օգնութեան արդյունավետութեան բարձրացմանը: Դա Եգիպտոսի անկախ արտաքին քաղաքական ակտն էր, չլայմանավորված որևէ հանգամանքով Չիխոս-լովակիան Եգիպտոսին մատակարարում էր անհրաժեշտ զինք, ի փոխարեն նրա ավանդական արտադրանքի՝ բամբակի և բրնձի: Այս կապակցութեամբ անտեղի չէ ասել, որ առևտրական հարաբերութիւնները սոցիալիստական երկրների հետ և Եգիպտոսի համար դրանց շահավետ բնույթն իրենց որոշակի ազդեցութիւնն ունեցան կանխակալ պատենշներին փլուզման գործում: Ի հակակշիռ ԱՄՆ-ի, որը համապատասխան զինք մատակարարելու իր չկամութիւնը քողարկում էր բարձր գներով¹¹¹, սոցիալիստական երկրները Եգիպտոսին մատակարարեցին այնպիսի զինատեսակներ, որոնք հետագայում երաշխիք հանդիսացան եռյակի ագրեսիային հակահարված տալու գործում:

7. ՍՈՒԵՋԻ ԶՐԱՆՔԻ ԱԶԳԱՅՆԱՑՈՒՄԸ

Ինչպես գիտենք, 1953—1954 թթ. արևմտյան երկրները Ասուանի բարձրանիստ ամբարտակի շինարարութեան ֆինանսավորումը ճնշման միջոց էին դարձրել Եգիպտոսի նկատմամբ իրենց ռազմաքաղաքական նպատակներին հասնելու համար: Այս հարցը մտավ իր լուծման վճռական փուլը 1955 թ. աշնանը, երբ հոկտեմբերի 10-ին հայտնի դարձավ, որ ՍՄԶՄ-ը պատրաստակամութիւն է հայտնել ֆինանսավորելու ամբարտակի շինարարութիւնը¹¹²: Արևմտյան քաղաքական շրջաններն ավելի լրջորեն սկսեցին մտահոգվել Եգիպտոսում իրենց դիրքերի վերջնական կորստի համար: Նրանք շտապեցին հայտնել իրենց պատրաստակամութիւնը ֆինանսավորման գործում: Ինչպես գիտենք, հիդրոտեխնիկական այս կառույցի նախնական արժեքը գնահատվում էր մեկ միլիարդ դոլար (որոշ այլ տվյալներով՝ 1300 մլն), որից 400 մլն-ը օտարերկրյա վալյուտայով: Երկարատև բանակցութիւններից հետո, երբ ամբարտակի ֆինանսավորումը պայմանավորվում էր Եգիպտոսի ինքնիշխանութեան համար անընդունելի առաջարկներով, ՎՋՄԲ-ն համաձայնվեց այդ նպատակով Եգիպտոսին վարկ տրամադրել 200 մլն դոլարի չափով, եթե ԱՄՆ-ը և Մեծ Բրիտանիան տալին մնացած կեսը¹¹³: Այդ

նպատակով Եգիպտոսի ֆինանսների մինիստր Աբդել Մոնեյմ Կայսունին նույնմբերին այցելեց Լոնդոն ու Վաշինգտոն։ Նրա վարած բանակցություններն այն արդյունքը տվին, որ դեկտեմբերի 17-ին հրապարակված ամերիկա-անգլիական հայտարարության մեջ համաձայնություն էր հայտնվում ամբարտակի շինարարության ֆինանսավորելու վերաբերյալ և խոստում, որ շինարարության առաջին տարվա համար Եգիպտոսին կտրամադրվի 70 մլն դոլլարի օգնություն, որից 56 մլն-ը ԱՄՆ-ից, իսկ 14-ը՝ Անգլիայից¹¹⁴։ Համաձայնությունն ավելի կոնկրետացնելու համար, 1956 թ. փետրվարին, Կահիրեում բանակցություններ վարվեցին ՎՋՄԲ-ի տնօրեն Ցուլին Բլեքի հետ։ Վերջինս ջանում էր ամբարտակի ֆինանսավորումը կապել ԱՄՆ-ից և Անգլիայից մնացած 130 մլն դոլլարի օգնություն ստանալու անընդմեջության երաշխիքների, ինչպես նաև Եգիպտոսի տնտեսության վրա բանկի վերահսկողությունը սահմանելու հետ¹¹⁵։ Բանակցությունները վերջացան փոխզիջումային մի համաձայնությամբ, այն է՝ Նեղոսի ջրի օգտագործման հարցը Սուեանի հետ լուծելու դեպքում բանկը տրամադրում է իր խոստացած վարկը Եգիպտոսը, իր հերթին, համաձայնվեց, որ ՎՋՄԲ-ն կարող է վերահսկել միայն ամբարտակի շինարարության հետ կապված ֆինանսական գործերը¹¹⁶։ Բայց սրանից հետո էր, որ արևմտյան մամուլը մեծ արշավ սկսեց ամբարտակի շինարարության դեմ, թե իբր այն շոշափում է ոչ միայն Սուեանի, այլև Եթովպիայի, Քենիայի և Ուգանդայի շահերը, կասկածի տակ էր դրվում ամբարտակի արժեքավորությունը և այլն։ Այս բոլորով արևմուտյան երկրները քողարկում էին իրենց չկամությունը՝ ֆինանսավորելու շինարարությունը, իրենց դժգոհությունը Եգիպտոսի շախմատյան քաղաքականությունից։ Բուն առիթը, սակայն, ներկայացավ այլ կողմից։ 1956 թ. մայիսի 16-ին Եգիպտոսը ճանաչեց ՉժՀ-ին։ Հուլիսի 19-ին ԱՄՆ-ի կառավարությունը հրաժարվեց իր վրա վերցրած պարտավորությունից։ Հաջորդ օրերին ԱՄՆ-ին հետևեցին Անգլիան և ՎՋՄԲ-ն։ Հուլիսի 26-ին Սուեզի ծովային ջրանցքի ընկերությունը ազգայնացվեց¹¹⁷։ Ազգայնացվեց, որպեսզի եգիպտական ժողովրդի մեծ զոհերի գնով կառուցած ջրանցքի արդյունքները ծառայեցվեն եգիպտական ժողովրդին և մասնավորապես նրա դարի կառույցին՝ Ասուանի բարձրանիստ ամբարտակի շինարարության ֆինանսավորմանը։ Եգիպտոսը վճռականորեն պաշտպանեց իր որոշումը և չենթարկվեց ոչ քաղաքական ճնշումներին, և ոչ էլ ուղղակի ռազմական ագրեսիային։ Եվ նա հաղթանակեց, որովհետև նրա կողմն էին աշխարհի ազատասեր մարդկությունը, սոցիալիստական հզոր համագործակցության երկրները ՍՍՀՄ-ի գլխավոր-

րությամբ: 1957 թ. հունվարի 1-ին շեղյալ հայտարարելով 1954 թ. հոկտեմբերի 19-ի համաձայնագիրը, եզիպտական ժողովուրդը կոտրեց իր անկախությունը կաշկանդող շղթայի վերջին օղակը:

Հեղափոխության սկզբից ի վեր եզիպտական արտաքին քաղաքական ուղղությունը որակական փոփոխություններ կրեց: Այդ ուղղությունը, իր վրա կրելով տարբեր գործոնների ազդեցությունը տարբեր ժամանակներում և տարբեր հանգամանքներում, հաղթահարելով կամ պարտադրված լինելով հաղթահարել զանազան խոշընդոտներ, զիջելով կամ ստիպված լինելով նահանջել որոշ դեպքերում, ձևավորվեց և իր վերջնական տեսքը ստացավ 1955 թ.: Նրա որդեգրած սկզբունքները հիմնականում անփոփոխ մնացին Սգիպտոսի հաջորդող բոլոր հեղափոխական տարիների ընթացքում: Բայց այդ սկզբունքների որդեգրումը անհնարին կլինեիր առանց եզիպտական հեղափոխության հիմնական քաղաքական հարցի լուծմանը՝ օտարերկրյա զորքերի երկրից դուրսբերմանը, որը դարձավ այն կարևորագույն հաղթանակը, ինչի վրա հիմնվեցին արտաքին քաղաքականության և, որոշակիորեն, ապագայում սոցիալ-տնտեսական ասպարեզներում տեղի ունեցած վերափոխությունները:

ՎՈՒՆԵՐՐՈՐԴ

ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԵՐԱՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ԵԳԻՊՏՈՍՈՒՄ 1952—1956 թթ.

1. ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՀԵՏԱՄԱՅՈՒԹՅԱՆ ՀԱՂԹԱՆՐՄԱՆ ՈՂՈՒՆԵՐԻ ՈՐՈՆՄԱՆ ՃԱՆԱՊԱՐԶՆԸ

Առաջին խոշոր ծրագիրը, որին ձեռնարկեց ՀՂԽ-ն իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելուց հետո, վերաբերում էր երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքին: Մի այնպիսի գյուղացիական երկրի համար, ինչպիսին էր Սգիպտոսը, առաջնահերթ հարցը հանդիսանում էր գյուղում հասարակական հարաբերությունների վերանայման անհրաժեշտությունը: Այդ պատճառով էլ պատահական չէր, որ հեղաշրջումից մի քանի օր անց այդ հարցը դարձավ քննարկման առարկա: Մի շարք հանգամանքներ էին պայմանավորում այդ հարցին անհապաղ որևէ լուծում տալու անհրաժեշտությունը: Նախ և առաջ եզիպտական գյուղի հասարակական-տնտեսական հետամնաց կացութեմը: Չնայած կապիտալիզմը արդեն վաղուց էր մուտք գործել այդ երկիրը, բայց այն արտահայտվում էր ավատատիրական հարաբերություններին զուգորդված ձևով: Մյուս հանգաման-

քը գյուղում հողատիրութեան անսահմանափակ բնույթն էր, որը ձեռնտու էր ֆինանսական հզորութեամբ և իշխանութեամբ օժտված խոշոր ավատատեր-կալվածատերերին: Սրանք կազմելով եգիպտական հողատերերի 0,4 տոկոսը տիրում էին ընդհանուր հողատարածությունների 34,2 տոկոսին¹, որն ակնբախտրեն ցուցադրում է հասարակական արդյունքի բաշխման տարաբեկումը եգիպտական գյուղում, դրանից բխող բոլոր անարդարութիւններով և շարաշահումներով: Հաջորդ հանգամանքը եգիպտական գյուղի գերընակութիւնն էր, որը խնդիր էր դնում ինչպես մշակելի հողատարածութիւնները մեծ չափերով ընդլայնել, այնպես էլ դրանց արդարացի բաժանում կատարել: Զխոսելով արդեն սակավահող գյուղացիներին մասին, պետք է նշել, որ մի քանի միլիոնի հասնող հողազուրկ գյուղացիներին հողով և աշխատանքով ապահովելը չափազանց ծանր գործ էր, բայց կենսականորեն անհրաժեշտ: Գյուղում սոցիալական հենարան ստեղծելու և նոր իշխանութիւնների հարվածի թիրախը հանգիսացող ավատատիրական-կալվածատիրական վերնախավի դիրքերը խաբխելու, նրա իշխանութեան վրա ունեցած ազդեցությունը վերացնելու անհրաժեշտութիւնը թերեւ տվյալ ժամանակամիջոցում այն գրեթե խաղաղ հանգամանքն էր, որ հակեց ՂՀ-ին անհապաղ փոփոխութիւններ մտցնել եգիպտական գյուղի սոցիալ տնտեսական համակարգի մեջ: Մյուս կողմից, հաղութատիրութեան դործունեության արդյունք հանդիսացող ազգային արտադրութեան միակողմանի բնույթը վերացնելու համար անհրաժեշտ էր փոփոխութիւն մտցնել ո՛չ միայն գյուղատնտեսութեան արտադրական կառուցվածքի մեջ, այլև միջոցներ գտնել խթանելու երկրի արդյունաբերական զարգացման համար: Դրա համար, մի կողմ թողնելով այլ երկրորդական աղբյուրները, նրանք ավելի մեծ հույսեր էին կապում գյուղատնտեսութեան ոլորտում գոյացող կապիտալի հետ, որպես արդյունաբերական ծրագրերի իրագործման գլխավոր ֆինանսական աղբյուրի: Որոշակի փոփոխութիւնների ձեռնարկելով գյուղի տնտեսական-հասարակական կառուցվածքի մեջ, ի շարս այլ նպատակների, ՂՀ-ն մտադիր էր հավելյալ միջոցներ ձեռք բերել, քան սովորաբար պետական գանձարանը ստանում էր գյուղատնտեսութիւնից: Վերջապես, երկրորդական նշանակութիւն չունեի ֆելլահների կենսամակարդակի մեջ բարեփոխումների հասնելու ձգտման հանգամանքը²:

Եգիպտոսը խոշոր միջոցներ էր ծախսում արտասահմանից ժողովրդական սպառման և այլ ապրանքների ձեռք բերելու համար: 1950—1952 թթ. ընթացքում ներմուծումների միջին տարեկանը կազմում էր

մոտ 224 մլն եգիպտական ֆունտ³։ Դա Եգիպտոսի համար մեծ գումար էր, մանավանդ, որ այդ գումարը նա վճարում էր օտարերկրյա վալլուտայով։ Եգիպտոսի խոշոր բուրժուազիան, օտարերկրյա ընկերությունները տարիներ շարունակ իրենց կապիտալները ներդնում էին միայն արագ շահույթ բերող ձեռնարկների մեջ։ Մասնավորապես վերջինները շահագրգռված էին Եգիպտոսը տեսնել որպես իրենց ապրանքների իրացման շուկա։ Դա քաղաքականորեն նույնպես նրանց ձեռնտու էր, որովհետև Եգիպտոսի տնտեսական կախվածությունը, ինչպես մենք որոշ շահով արդեն տեսանք, միջոց էր ճնշում գործադրելու նրա կառավարության վրա։ Եգիպտոսի նոր ղեկավարները, որոնք ձգտում էին երկիրն ազատագրել գաղութատիրական ճնշումից, եգիպտական ժողովրդին ապահովել մի տանելի կենսամակարդակով, ամրապնդել ազգային բանանակը, ուղիներ էին փնտրում երկրի սեփական պահանջմունքները սեփական ուժերով բավարարելու համար։ Անհրաժեշտ էր առաջին հերթին ինչ-որ հավասարակշռություն մտցնել արտաքին առևտրի ասպարեզում, որտեղ ներմուծման և արտահանման հաշվեկշիռը վերը նշված տարիներին միջին հաշվով մոտ 50 մլն եգ⁴։ Ֆ. բացով էր արտահայտվում ի վնաս Եգիպտոսի։ Բայց ներմուծումների սոսկական կրճատումը ինքնըստինքյան հարցի լուծումը չէր, շնայած անհրաժեշտ է նշել, որ եգիպտական նոր ղեկավարությունը երկրի իշխանությունն ստանձնելու առաջին տարիներին փաստորեն այդ ուղղությամբ գնաց։ Պետք էր ստեղծել տնտեսական այնպիսի հիմք, որը հնարավորություն կտար կրճատել ներմուծումները գոնե գյուղատնտեսական մթերքների և արդյունաբերական ոչ բարդ արտադրանքի գծով։ Դա հնարավորություն կտար երկրի արդյունաբերությունը զարգացնելու համար ազատել հավելյալ ֆինանսական միջոցներ։ Բայց դա, իր հերթին, պահանջում էր փոփոխություններ մտցնել գյուղատնտեսական արտադրության մեջ, և անմիջապես սկսել արդյունաբերական նոր ձեռնարկությունների և ճյուղերի ստեղծումը, էներգետիկ հենքի ընդլայնումը։ Բայց անմիջապես դրանց ձեռնարկման համար նորից նախապես պահանջվում էին ֆինանսական միջոցներ։ Ստացվում էր մի ռատանայական շրջան⁵։ Դրանից դուրս գալու համար Եգիպտոսը կարիք ուներ խոշոր վարկավորման, բայց, հաշվի առնելով նրա այդ ժամանակվա միակողմ կապվածությունը իմպերիալիստական երկրների հետ, հասկանալի է, որ նրանցից վարկեր ստանալը որոշակիորեն հարցականի տակ էր դնում Եգիպտոսի անկախության նպատակադրվածությունը։ Չնայած այս հանգամանքին, ՇՂԽ-ն նախնականորեն հույսեր էր կապում օտարերկրյա,

մասնավորապես ամերիկյան վարկերի հետ, «Տրումենի ծրագրի» 4-րդ կետով «տեխնիկական օգնություն» ստանալու հետ, մասնավաճառ, որ հնդաշրջումից հետո ամերիկյան դիվանագետները և ընկերությունների ներկայացուցիչները ակտիվ գործունեություն էին վարում նոր իշխանություններին ամերիկամետ ուղղվածության հակելու համար:

Ազգային արդյունաբերության վերելքի համար մի կողմ չէր թողնված նաև օտարերկրյա ընկերությունների հնարավորությունների օգտագործումը: ՀՂԽ-ն, ըստ ամենայնի, ենթադրում էր, որ բավական է ընդլայնել նրանց գործունեության ոլորտը, մեծացնել շահագրգռվածությունը՝ հնարավոր կլինի օտար կապիտալը ծառայեցնել Եգիպտոսի ազգային շահերին: Ռեկրանսը օտարերկրյա ընկերությունների հանդեպ նոր իշխանությունն արեց հնդաշրջումից մեկ շաբաթ անց՝ հուլիսի 30-ին: Կառավարական դեկրետով, 1947 թ. խառը ընկերությունների մասին № 138 օրենքի 6-րդ կետը, որն այդ ընկերությունների մեջ եգիպտական կապիտալը սահմանում էր ոչ պակաս քան 51 տոկոս, փոխվեց և իջեցվեց 49 տոկոսի⁵: 1953 թ. ապրիլի 2-ին ընդունված օտարերկրյա կապիտալի՝ տնտեսական զարգացման ծրագրերի մեջ ներդրման վերաբերյալ № 156 օրենքը մի շարք արտոնություններ էր սահմանում օտարերկրյա կապիտալի համար: Այդ օրենքի 3-րդ հոդվածով եգիպտական տնտեսության տարբեր ճյուղերում ներդրված կապիտալի շահույթը, եթե այն ավելին չէր կազմում, քան ներդրված կապիտալի 10 տոկոսը, թույլատրվում էր փոխադրել երկրից դուրս: Այն տարիներին, երբ այդ շահույթն ավելի էր, քան թույլատրված չափը, ապա հավելյալ գումարները փոխանցվում էին հաջորդ տարիներին, որոնց ընթացքում շահույթը պակաս կլիներ երկրից դուրս հանելու թույլատրված չափից: Ներդրման սկզբից հինգ տարի անց օտարերկրյա կապիտալը թույլատրվում էր փոխադրել արտասահման տարեկան մեկ հինգերորդի չափով, հինգ տարվա ընթացքում: Օտարերկրյա կապիտալը թույլատրվում էր նաև օգտագործել Եգիպտոսի Կենտրոնական բանկի արտահանության հետ կապված գործարքներում⁶: Հատկապես օտարերկրյա կապիտալի գործունեությունն աշխուժացնելու համար նույն ապրիլին հիմնադրվեց օտարերկրյա կապիտալի ներդրման հատուկ կոմիտե: Օտարերկրյա ընկերությունների գործունեության դյուրացմանն էին ուղղված ներմուծման և արտահանության, մաքսային արտոնությունների վերաբերյալ ընդունված մի շարք օրենքները: 1952 թ. դեկտեմբերի 2-ին № 306 դեկրետով եգիպտական նավահանգիստներում թույլատրվում էր ստեղծել մաքսավճարից դերժ պետական և մասնավոր ազատ գոտիներ: Այս գոտիներում գործունեու-

թյուն վարող ընկերություններն ազատ էին հարկ վճարելուց⁷։ Բացի վերոհիշյալներից, դուրսություններ ընձեռվեցին արդյունաբերական ընկերություններին մեքենաների, սարքավորումների և հում նյութերի ներմուծման ասպարեզում, միաժամանակ հավելյալ մաքսավճարներ դրվեցին պերճանքի և մի շարք այլ ապրանքների ներմուծման վրա։ Ոչ համազգային նշանակություն ունեցող տեղական արդյունաբերության մի շարք արտադրանքների վրա դրված եկամտահարկերը բարձրացվեցին, մասնավորապես, ոգելից խմիչքներ արտադրող ձեռնարկությունների վրա դրվեց հավելյալ 22,5 տոկոս հարկ⁸։ Նորաստեղծ շինարարական կազմակերպությունները և արդյունաբերական ձեռնարկությունները, որոնք ունեին համազգային նշանակություն, ազատվեցին եկամտահարկից 7 տարով։ Արժեթղթերի անվանական գինը 4 եգ. ֆ-ից աստիճանաբար իջեցվեց մեկի։ Սա, ինչպես Մ. Ֆ. Գատաուլլինն է նշում, հնարավորություն էր տալիս մոբիլիզացնել մասնր խնայողությունները տնտեսական զարգացման համար⁹։

Ներքին ռեսուրսների համախմբմանը զուգընթացվեցին կառավարման տնտեսության կառավարման հաստատությունները, ստեղծվում էին նորերը։ Դրանցից գլխավորը թերևս Ազգային արտադրության զարգացման մշտական խորհուրդն էր, որը հիմնվեց 1952 թ. հոկտեմբերի 2-ին։ Սրա պարտականություններից հիմնականն այն էր, որ նա իր հիմնադրման առաջին տարում պետք է ուսումնասիրեր երկրի զարգացմանն ուղղված ծրագրերի նախագծերը և ի վերջո կազմեր եռամյա տնտեսական զարգացման ծրագիր։ 1952—1953 թթ. ստեղծվեցին և վերակազմավորվեցին մի շարք այլ հաստատություններ, որ ուղղված էին տնտեսական կառավարման ապարատի ճկունացմանը և գործնականության բարձրացմանը։

Ինչպես տեսնում ենք, ՀՂԽ-ի առաջին բոլոր նախաձեռնությունների մեջ, այդ թվում և գյուղում սոցիալական փոփոխությունների ձեռնարկելու նրա շարժառիթների մեջ, առկա են ազգային արդյունաբերության զարգացումը խթանող հանգամանքները։ Եթե պարզ և որոշակի է արդյունաբերությունը կապիտալիստական ուղիով տանելու ՀՂԽ-ի կուրսը, եթե արդյունաբերության զարգացմանն ուղղված քայլերն իրենց մեջ պարունակում էին պակասավոր և արատավոր կողմեր, ապա բուն մտադրությունը՝ զարգացնել երկրի արդյունաբերությունը, դրանից բխող այլևայլ նպատակներով, միանգամայն թելադրված էր եզրիպատական իրականության կենսական պահանջներից։ ՀՂԽ-ն, գործելով իր դասակարգային հավատամքին համապատասխան, միաժամանակ նախապես տար-

բերություն շտեմնելով մանր և խոշոր բուրժուազիայի, կոմպրադորական բուրժուազիայի մի կողմից, և աշխատավորության շահերի և ձգտումների միջև մյուս կողմից, հավակնում էր համերաշխ գործունեության մը-դեկ բոլոր խավերին ու դասակարգերին՝ հիմնվելով «համազգային» շահերի վրա: Բանակային շարժման առաջին քաղաքական կազմակերպու-թյան՝ Ազատագրության կազմակերպության ծրագրի 4-րդ և 5-րդ կետե-րը, որոնք վերաբերում էին իշխանությունների սոցիալ-տնտեսական քաղաքականությանը, ոչ մի ձևով չէին շոշափում երկրի սոցիալական աստիճանակարգի հարաբերակցության մեջ փոփոխություն մտցնելու խըն-դիրը: 5-րդ կետի այն մասը, որն արժարժում էր տնտեսական մի հա-մակարգի ստեղծումը, որը կապահովեր «հարստության հավասար բաշ-խումբը», ոչինչ չէր ասում այդ բանին հասնելու ոչ ուղու, և ոչ էլ շարժիչ ուժերի մասին: Բայց ճիշտ չի լինի ասել, թե նասերը եգիպտական հա-սարակությունը պիտում էր իբրև հակասություններից զերծ մի ամ-բողջականություն: 1953 թ. իր մի ելույթում նա ասում է. «Երբ կատար-վեց հուլիսի 23-ի հեղափոխությունը, այն դեմ հանդիման ելավ երկու դասակարգերին՝ իրավազուրկ ժողովրդի դասակարգին և գործատերերի դասակարգին, ում մենք ժառանգություն ստացանք իրենց հայրերից ու պապերից: Նրանք կարծում էին, թե մեր պարտականությունն է իրենց ծառայելը, իսկ իրենց իրավունքն է մեզ ստրկացնելը»¹⁰: Իհարկե, «դա-սակարգ» հասկացությունը նասերի կողմից տվյալ դեպքում ներառում է «աղքատ ու հարուստ» հարաբերակցությունը, բայց ոչ հակամարտ և անհաշտելի հասարակական խմբերի պայքարը: Նասերը գործատիրոջ և աշխատավորի միջև եղած հակասություններն անլուծելի չէր համա-րում: Նույն 1953 թ. մի ուրիշ ելույթում նա գոհունակություն էր հայտ-նում, որ «հեղափոխության հույսը սկսել է իրականանալ ու դա այն է, որ գործատերը նստի բանվորի հետ կողք-կողքի և նրանցից յուրաքան-չյուրը հավատա իր եղբորը»: Աշխատավորի և գործատիրոջ միջև անար-դարացի հարաբերություններին, ըստ նասերի, արդեն վերջ էր տրված. «Իսկ այժմ գործատերն ու բանվորը միասնական ձևով են մտածում և աշխատում նույն նպատակի համար, որն է՝ ծառայել Եգիպտոսին, միայն Եգիպտոսին»¹¹: Նասերը գտնում էր, որ Եգիպտոսի հասարակու-թյան որևէ խումբ չպետք է հակադրել մյուսներին և իշխանությանը վե-րապահում էր արդարադատ դատավորի դերը. «Մենք (ՀՂԽ-ն—Ն. Ա.) չենք ուզում մի խավի պահանջները ներկայացնել մյուսին և ոչ էլ բարձ-րացնել մի խավին մյուսների մակարդակին, և սա որպեսզի նրա հասա-րակական մակարդակը չբարձրացվի մյուս խավերի հաշվին: Մենք ու-

դում ենք լուծել ընդհանուր խնդիրը և ո՛չ թե մասնավոր խնդիրները...
Մենք աշխատում ենք պաշտպանել բանվորին գործատերերից և պաշտպանել գործատերերին բանվորից: Մենք կլինենք դատավորներ բանվորի և գործատիրոջ միջև»¹²: Հղի-ի սոցիալական քաղաքականությունը բնորոշող այս խոսքերը երկրի հասարակական խավերի նկատմամբ նրա գրաված այս դիրքը փաստորեն անփոփոխ մնաց եգիպտական հեղափոխության ողջ առաջին փուլում:

2. ԱՋԿԱՅԻՆ ԱՐԴՅՈՒՆԱՐԵՐՈՒԹՅՈՒՆԸ ՀԵՂԱՓՈԽՈՒԹՅԱՆ ԱՌԱՋԻՆ ՓՈԽՈՒՄ

Եգիպտական կառավարությունը համազգային խնդիրների լուծման մեջ մեծ հույսեր կապելով մասնավոր կապիտալի հետ, ազգային արդյունաբերական համակարգի, ավելի ճիշտ նրա արտադրական հարաբերությունների մեջ փոփոխություններ չմտցրեց: Բայց դրվատանքի է արժանի նրա անփոփոխ ձգտումը՝ ընդլայնել արդյունաբերության տեսակարար կշիռը երկրի ազգային արտադրության մեջ: Շնոր դարաշրջանի (նոր վարչակարգի — Ն. Ա.) քաղաքականությունը հենվում է ժողովրդի դասակարգերի միջև եղած տարբերությունների մերձեցման վրա, դրա իրականացումը երաշխավորող երկարաժամկետ և կարճաժամկետ ծրագրերի նախապատրաստումով: Այն ջանալու է թեթևացնել քաղաքացիների ուսին ընկած կյանքի ծանր բեռը՝ սահման դնելով թանկությանը, պայքարելով դրամի արժեքազրկման դեմ, բարձրացնելով բանվորի և գյուղացու կենսամակարդակը, քաջալերելով արդյունաբերությունը և ազատ առևտուրը, ներդնելով դրամագլուխները եգիպտական հումքերի շահագործման մեջ: Կարևորագույնը, որին սեռված է այժմ մեր ուշադրությունը, արտադրության աճն է՝ առավել արագ թափով և հնարավոր մեծ չափերով, ասում էր Նասերը 1953 թվականին¹³: Արդյունաբերության արագ զարգացումը խթանելու եգիպտական ղեկավարության ձգտումը հենվում էր երկրի լիակատար անկախության ապահովման, Արաբական արևելքում նրա դերի բարձրացման, ժողովրդի կենսամակարդակի բարելավման աներևակայելի թափով աճող գործազրկության դեմ ընդ առնելու անհրաժեշտության գիտակցման վրա: Արդյունաբերության զարգացման համար նախադրյալները ի դեմս կառավարության շահագորգովածության, երկրի հետախուզված հանքային հարստությունների (նավթ, երկաթաքար, վոլֆրամ, նիկել, ոսկի, ֆոսֆատներ և այլն), արդյունաբերական արդեն գործող որոշ ճյուղերի որոշակիորեն առկա էին: Երկրի արդյունաբերականացման կառավարության մտադրություններն ամփոփվում էին հետևյալում. 1. Ընդլայնել երկրի էներգետիկ հենքը

ինչպես էլեկտրակայանների ցանցի, այնպես էլ նավթի արդյունահանութ-
յան և վերամշակման կարողությունների ընդլայնումով, 2. Ստեղծել
ծանր արդյունաբերություն, 3. Ստեղծել արդյունաբերական նոր ճյուղեր
և ընդլայնել գոյություն ունեցողները, նվ կառավարությունը, քաջալերե-
լով ազգային մասնավոր կապիտալի գործունեությունը, դյուրություններ
ստեղծելով օտարերկրյա կապիտալի ներդրման համար, աչքաթող շան-
լով նաև արդյունաբերության՝ պետությունը պատկանող հատվածի հը-
նարավորությունները, ակնկալում էր ոչ հեռու ապագայում առարկայա-
վորված տեսնել այդ մտադրությունները: Արդյունաբերության զարգա-
ցումն ու խթանումը կազմակերպելու համար 1952 թ. դեկտեմբերին նա
հրապարակեց մի օրենք, որով սահմանվում էր՝ ա) արդյունաբերության
զարգացման կազմակերպում, բ) քաջալերանք և աջակցություն արդյու-
նաբերության զարգացմանը, գ) արդյունաբերության զարգացումը դե-
կավարող վարչական մարմինների ստեղծումը, դ) արդյունաբերության
թափահալումը հիմնական և ընթացիկ մատակարարումներով¹⁴: Այս հիմ-
քի վրա ընդունված որոշումները, օրենքները և դեկրետները տեղ թողնե-
լով օտարերկրյա կապիտալի ներդրման համար և գլխավորապես սա-
տարելով եգիպտական մասնավոր ընկերություններին օտարերկրյա մըր-
ցակցությունից, նպաստեցին արդյունաբերական արտադրության ղեկա-
վարող և նույնիսկ պլանային մարմինների ստեղծմանը: Այսպես,
1953 թ. հիմնվեց էլեկտրաէներգիայի պետական ծառայությունը, որն իր
ձեռքում կենտրոնացրեց էլեկտրաէներգիայի արտադրության և սպառման
գործը: Նույն թվին հիմնվեց Հասարակական ծառայությունների մշտա-
կան խորհուրդը: 1955 թ. այդ և արդեն հիշատակված Ազգային արտա-
դրության զարգացման մշտական խորհուրդը միացվեցին երկրի տըն-
տեսության պլանային զարգացման առաջին հաստատության՝ Ազգային
պլանավորման կոմիտեի մեջ: Ազգային արդյունաբերության զարգաց-
ման համար ստեղծված այլևայլ խորհուրդների և միությունների ղեկա-
վարման համար ի վերջո 1956 թ. ստեղծվեց նաև արդյունաբերության
մինիստրություն:

Այժմ տեսնենք, թե ազգային բուրժուազիան ինչպե՞ս օգտագործեց
կառավարության բարյացակամությունը: Դրա փայլուն օրինակն էր «Մի-
սրը» մոնոպոլիստական խումբը (ի դեպ, ասենք, որ Եգիպտոսին վե-
րաբերող սովետական գրականության մեջ եգիպտական առևտրաֆինան-
սական և արդյունաբերական կապիտալի մոնոպոլիստական միտումնե-
րի երևույթը անհրաժեշտ չափով լուսաբանված է և մենք կանգ չենք առ-
նի դրա վրա): «Միսր» խմբի հիմքը «Միսր» դրամատունն էր, որն իր

Հիմնադրման սկզբում ունենալով 80 հազ. եգ. ֆ. դրամագլուխ 30 տար-
վա ընթացքում 12,5 անգամ ավելացրեց այն և 1952 թ. հասցրեց արդեն
1 մլն եգ. ֆ-ի¹⁵, 1952 թ. դրամատան դեկավարությունը վստահված
էր երեք անձի՝ Մուհամմեդ Ռուշդիին, Մուհամմեդ ալ-Ատալին և Ահ-
մեդ Ֆուադին։ Առաջին երկուսը վաղուց պատկանում էին դրամատան
վերնախավին, մասնավորապես Ռուշդին, որը Մ. Տ. Հարթի փեսան էր։
Դրամատան հիմնադրումից հետո անցած տարիներին Եգիպտոսի ամ-
բողջ տարածքում հիմնվեցին նրա 24 դուստր-ընկերությունները։ Դրա-
մատան վարչական խորհրդի անդամները հիմնականում նրա այդ դուս-
տր-ընկերությունների պրեզիդենտներն էին, ինչպես նաև եգիպտական
որոշ խոշոր կապիտալիստներ, ասենք օրինակ՝ Ալի Յահյան, Մուհամմեդ
Ֆարգալին և այլն։ Դրամատունը և նրա ընկերություններն այդ տարիներ-
ին աստիճանաբար իրենց ձեռքն էին վերցնում եգիպտական արդյու-
նաբերության առավել զարգացած ճյուղի՝ տեքստիլ արդյունաբերության
և նրա հարակից արտադրությունների, օդային և ծովային տրանսպոր-
տի, առևտրաֆինանսական, ապահովագրական, տուրիզմի, հյուրանոց-
ների, դեղագործության, կինեմատոգրաֆիայի, տպագրության և կա-
պիտալի շահավետ ներդրման համար այլ գործառնությունների խոշորա-
գույն բաժինները։ Գլխավորելով այդ ընկերությունները, «Միսր» դրա-
մատունը, միաժամանակ, օտարերկրյա կապիտալի հետ համագործակ-
ցելով, մասնակցում էր խառը ընկերությունների ստեղծմանը, վերա-
հսկում պետական ձեռնարկությունների բաժնետոմսերի որոշակի քանա-
կին։ Օրինակ, անգլիական «Բոտրինգ» և իտալական «Ասսիկուրադիոն
Ջեներալ դի Տրինետա» ընկերությունների հետ միասին նա հիմնեց
«Սոսիետե դե Ասսյուրանս Միսր» ընկերությունը։ Նա տիրում էր 10
մլն ֆ. դրամագլխով եգիպտական պետական ռեպրեսենտանտների կոո-
պերատիվ ընկերության» բաժնետոմսերի վերհսկիչ ծրարին, ընկերու-
թյուն, որի մենաշնորհն էր նավթամթերքների ըաշխումը Եգիպտոսի ողջ
տարածքում։ Այս կարգի օրինակների թիվը բավականին մեծ էր¹⁶։ Այս-
պիսով, այս հիդրամիլարումն իր շոշափուկները տարածել էր եգիպ-
տական տնտեսության բոլոր շահութաբեր ոլորտներում։ Ա. Ա. Մալիքը
իրավացիորեն նշում է, որ «նոսքը վերաբերում է մի իսկական մոնո-
պոլիստական կենտրոնի, որը կանգ չէր առնում իր իշխանությունը տա-
րածել վերահսկելու համար եգիպտական ողջ տնտեսությունը»¹⁷։ «Միսր»
խմբի ընդլից չփոխվեց նաև հեղափոխությունից հետո, նույնիսկ ավե-
լին, եգիպտական կառավարության ազգային կապիտալի նկատմամբ
ցուցաբերած հովանավորությունը, որի արտահայտության մի կարևոր

կողմը հանդիսացավ նաև 1954 թ. փետրվարին ընդունված ներմուծվող ապրանքների մաքսավճարի մասին կառավարական դեկրետը, որով մեծապես ավելացվում էր այն ներմուծվող ապրանքներից գանձվող մաքսային տուրքը, որոնց համանունը թողարկում էր եգիպտական արդյունաբերությունը¹⁸, եգիպտական մասնավոր կապիտալի այս միջնաբերդի համար ծառայեց որպես ավելի մեծ շահույթներ կորզելու օրինական հենարան: «Միսրի» ղեկավարությունն ամեն կերպ քողարկելով իր ձեռնարկումների մասշտաբները, անորոշ դարձնելով դրանց սահմանները, ամենադաժան շահագործման ենթարկելով իր ընկերություններում աշխատող բանվորներին, որի դեմ, ի դեպ, ընդվզեցին Քաֆր ադ-Դավվարի բանվորները, անօրինականության և բանվորների քրտինքի գնով ևս հավելյալ շահույթներ էր կորզում: Միայն բանկի մաքուր շահույթները 1952—1957 թթ. տարեկան միջին հաշվով կազմեցին մոտ 800 հազ. եգ. ֆ.¹⁹, իսկ ընկերությունների թիվը աճեց ևս երեքով, իսկ բանկի անվանական դրամագլուխը 1952 թ. 1 մլն եգ. ֆ. համեմատությամբ արդեն 1955 թ. կրկնապատկվեց և հասավ 2 մլն-ի: Այդ 2 մլն եգ. ֆ. անվանական դրամագլուխով բանկը վերհսկում էր 21 մլն եգ. ֆ. ընդհանուր անվանական դրամագլուխ ունեցող իր 27 ընկերություններին, որոնց տված նրա վարկերը կազմում էին 9 մլն եգ. ֆ.²⁰: Բանկի ակտիվները 1952 թ. մոտ 67 մլն եգ. ֆ.-ից 1957 թ. հասան 110,5-ի, ռեզերվային ֆոնդը 4,8 մլն-ից՝ 6,7-ի, ավանդները 58 մլն-ից՝ 85-ի²¹: Մի փոքր ավելի ուշ, 1958 թ., բանկի և ընկերությունների մաքուր շահույթները կազմեցին եգիպտական մասշտաբներով հսկայական մի գումար՝ 5 մլն եգ. ֆ.²²: իսկ գործարքներն ամփոփում էին գոյություն ունեցող տնտեսական բուլոր մարզերը: «Միսր» բանկի և ընկերությունների հսկայական շահույթները բաժին էին ընկնում հիմնականում խոշոր կապիտալիստներին: Նրանցից 50-ը տիրում էր բանկի բաժնետոմսերի 42 տոկոսին, որոնցից 10-ը՝ 20 տոկոսին, սակայն խոշորագույն բաժնետերը հայտնի ֆինանսիստ Ահմեդ Աբբուդն էր, որը միայնակ տիրում էր դրանց 14 տոկոսին²³:

Իսկապես, եգիպտական բուրժուազիան ուղղակիորեն և անուղղակիորեն իր «ոսկե դարն» էր ապրում: Միաժամանակ հատկանշական է, որ «Միսր» խումբը և ընդհանրապես եգիպտական մասնավոր ֆինանսաարդյունաբերական կապիտալը, 1952—1957 թթ. արդյունաբերական հիմունքային ճյուղեր կամ ձեռնարկություններ չստեղծեց: Դրանց համար կազանքվեին երկարաժամկետ ներդրումներ, որը ձեռնտու չէր արագ ստացվող շահույթների հետևից ընկած եգիպտական կապիտալիստներին, շնայած նրանք ձեռք համար եզակի քայլերի էին դիմում զին-

վորականների աշքերին թող փշելու համար: Այսպես, օրինակ, երբ 1954 թ. փետրվարին կառավարությունը Համբուրգի «Դեմագ» ֆիրմայի հետ համաձայնագիր կնքեց Հելուանում մետալուրգիական գործարան կառուցելու և երկաթաքարի հանքավայրերի հետախուզման վերաբերյալ, ապա նոր ստեղծվող «Հելուանի պողպատաձուլական ընկերության» և «Երկաթե եգիպտական ընկերության» արժեթղթերի 20 տոկոսը գնեց «Միսր» խումբը²⁴։ Եգիպտական կապիտալիստների այսօրինակ «հայրենասիրական» քայլերը եզակի բնույթ ունեին։ «Միսր» խմբի գործունեությունից իր բնույթով չէր տարբերվում մյուս ֆինանսաարդյունաբերական և առևտրական խմբերի ու ընկերությունների գործունեությունը։

Եգիպտական կառավարության տված արտոնություններից, ինչպես երևում է, օտարերկրյա կապիտալը զգուշությամբ էր օգտվում։ Այս երևույթը թերևս իր հիմքում կապված էր արտաքին քաղաքական հանգամանքների հետ։ Ինչևէ, մի բան կարելի է որոշակիորեն ասել, որ օտարերկրյա ընկերությունները, եթե որոշակի պատրաստակամությամբ համագործակցում էին եգիպտական մասնավոր կապիտալի և կառավարության որոշ ծրագրերի իրագործման մեջ, որ վերաբերում էր գոյություն ունեցող տնտեսական ճյուղերի և նրանց հարակից արտադրությունների ընդլայնմանը, ապա Եգիպտոսի համար հիմունքային նշանակություն ունեցող արտադրությունների ստեղծման նկատմամբ նրանք, մեղմ ասած, դժկամություն էին ցուցաբերում։ Եգիպտական խոշոր բուրժուազիայի հետ համագործակցելն արևմտյան մոնոպոլիաների կողմից, անտարակույս, այդ երկրի՝ Մերձավոր արևելքի որպես առավել խոշոր տնտեսական ու քաղաքական ուժի և նրա հեգեմոն դերի ըմբռնման և դրանից բխող հետևությունների արգասիքն էր։ Բայց Եգիպտոսը դարձավ նաև արևմտյան մոնոպոլիաների շահերի բախման ուրույն ասպարեզ։ Ավանդական, գլխավորապես անգլիական, ինչպես նաև ֆրանսիական կապիտալի ուժեղ դիրքերը, հատկապես 1952 թ. հետո, սկսեցին սասանել արևմտագերմանական ու ճապոնական մոնոպոլիաները և ընկերությունները։ Իր մի գրքում Լ. Հրհարդը գրում է. «Եգիպտոսը գտնվում է Մերձավոր ու Միջին արևելքի գերմանական առևտրական գործունեության կենտրոնում։ Արևելքի հետ մեր առևտրի ծավալի չափը մեծապես կախված է Եգիպտոսում ձեռք բերած մեր արդյունքներից»²⁵։

Արևմտյան մոնոպոլիաները Եգիպտոսում իրենց ուշադրությունը կենտրոնացրին հատկապես նավթի հետազոտությունների վրա։ Մինչև 1955 թ. նավթի հետախուզման կոնցեսիաներ ձեռք բերեցին 7 ընկերություններ, որոնցից միայն մեկն էր եգիպտական, մնացած 3-ը ամերիկ-

յան էին, 2-ը՝ խառը միջազգային և մեկը՝ արևմտագերմանական²⁶։ Առավել աշխուժորեն էին գործում «Կալտեքսը», «Շելլը», «Մոբիլ օյլը»։ Եթե մասնավորապես նայենք ամերիկյան գործունեությանը Եգիպտոսում, այդ տարիներին ընթացքում, ապա պարզորոշ երևում է, որ այն բազմաթիվ համաձայնագրերը, որ կնքվեցին 1953—1954 թթ. իրականություն մեջ շատ քիչ բան տվեցին եգիպտական ժողովրդին։ Համաձայնագրերից մեկը կարող էր վերաբերել հիվանդությունների դեմ պայքարին, մյուսը՝ ջրամատակարարմանը, հաջորդը սանիտարական պայմանների բարելավմանը, անտառատնկմանը, հողամշակութային և այլն, բայց ոչ մի համաձայնագիր չէր ներառում մետալուրգիայի, մեքենաշինության, էներգետիկայի և նման ոլորտները։ Նույնիսկ ամերիկյան պրոպագանդայի այդ թվականներին տարփողած ամենամեծ՝ 1954 թ. նոյեմբերի 6-ի 40 մլն դոլլարի (13,8 մլն հգ. ֆ.) օգնության համաձայնագրի նախատեսումները Եգիպտոսին պարտավորեցնում էին 6,5 մլն հգ. ֆ. հատկացնել ԱՄՆ-ից լոկոմոտիվներ ձեռք բերելու համար, 3 մլն՝ ճանապարհաշինության համար, 1,5 մլն՝ ներքին նավագնացության համար, 2, 8 մլն՝ կազմակերպելու համար ջրմուղ և ջրամատակարարում²⁷։ Այս կարգի էր ամերիկյան օգնությունը, և եթե 1951—1956 թթ. օգնությունն ընդհանուր առմամբ կազմում էր 32,5 մլն դոլլար²⁸, ապա 1953—1955 թթ. ԱՄՆ-ի, Անգլիայի և Ֆրանսիայի կողմից բամբակի համաշխարհային շուկայում պետական պահուստների հաշվին դեմպինգային վաճառքի գործողությունները Եգիպտոսին հասցրին ավելի քան 250 մլն դոլլարի վնաս²⁹։ Անգլիական և ֆրանսիական ընկերություններն իրենց կապիտալները ներդնում էին հիմնականում եգիպտական ավանդական արտադրության ոլորտներում և Սուեզի ջրանցքի շահագործման մեջ (ի դեպ, որից Սուեզի ջրանցքի ընկերությունը 1952—1955 թթ. 4 տարում միջին տարեկան եկամուտ ստանալով 82,7 մլն դոլլար, Եգիպտոսին մասնահանում էր տարեկան միայն 12,8 մլն դոլլար³⁰)։

Եգիպտական տնտեսության համեմատաբար ավելի լայն ոլորտներ էր ընդգրկում արևմտագերմանական ընկերությունների գործունեությունը, որոնք այդ տարիներին մասնակցեցին եգիպտական մի շարք տնտեսական ծրագրերի՝ Հելուանի մետալուրգիական կոմբինատի, Ասուանի ազոտի-խոշոր գործարանի, մի քանի էլեկտրակայանների կառուցմանը և վերակառուցմանը, երկաթուղիների էլեկտրիֆիկացմանը և այլնի իրագործմանը³¹։ Ընդհանուր առմամբ արևմտյան երկրների Եգիպտոսի հետ 1952—1956 թթ. ունեցած տնտեսական համագործակցության դինամիկան արտացոլում էր այդ թվականների արևմտյան քաղաքականության

հույսերն ու հիասթափությունները: Ինչ վերաբերում է օտար մասնավոր կապիտալի ներհոսքին, որի հետ որոշակի հույսեր էր կապել եգիպտական ղեկավարութիւնը, ապա ինչպես ուսումնասիրողների մեծ մասն է նշում, այն այնքան քիչ էր (1954—1956 թթ. 2 լմն. եգ. ֆ.³²), որ որևէ նշանակութիւն չէր կարող ունենալ Եգիպտոսի տնտեսական զարգացման մեջ: Այս հանգամանքը, եթե հաշվի առնենք արված արտոնութիւնների լայն բնույթը, տարօրինակ կարող էր թվալ, բայց ուներ իր պատճառները՝ արևմտյան երկրների՝ տնտեսական ճնշման միջոցով քաղաքական որոշակի նպատակների հասնելու քաղաքականութիւնը և ազգայնացման վտանգը: Այո, հենց 1952—1953 թթ. այս հնարավորութիւնն արդեն չէր բացառվում: 1953 թ. հունվարի 30-ին ֆինանսների մինիստր Աբդել Գալիլ Օմարին հանդիպելով օտարերկրյա գործարար շրջանների ներկայացուցիչների հետ հայտնեց, որ «...եգիպտական իշխանութիւնները քննարկում են... մի ամբողջ շարք ձեռնարկութիւնների ազգայնացումից զերծ պահելու վերաբերյալ օրենքի տեքստը, այն ղեկավար, եթե դա (ազգայնացումը—Ն. Ա.) իրագործվելիս լինի Եգիպտոսում³³: Օտար կապիտալը և եգիպտական բուրժուազիան 1952—1956 թթ. հանուն իրենց քաղաքական և տնտեսական շահերի չէին խորշում շրջանցել նույնիսկ եգիպտական գործող օրենքների պատենշը: Այդ էր վկայում այդ տարիներին օտարերկրյա տարբեր ընկերութիւնների միջոցով իսրայելական ապրանքների մուտքը Եգիպտոս³⁴: Այդ էր վկայում նաև այն, որ եգիպտական կապիտալիստների մի մեծ խումբ հանդիսանում էր իսրայելական տարբեր ընկերութիւնների բաժնետեր: Նրանք իսրայելում ունեին հյուրանոցներ, իսկ մի խոշոր ֆինանսիստ նույնիսկ՝ ցեմենտի գործարան³⁵:

Հեղափոխական ղեկավարութիւնը իշխանութիւնն իր ձեռքը վերցնելուց անմիջապես հետո որոշակիորեն միջոցներ ձեռք առավ տնտեսութեան՝ պետութեանը պատկանող հատվածի ընդլայնման համար: Դեռ մինչև հեղափոխութիւնը պետութեանն էին պատկանում երկրի օդանավակայանները, նավահանգիստները, կապի հիմնարկութիւնները, լայնագիծ երկաթուղիները, էլեկտրակայանների մեծ մասը, ոռոգման կառույցները, արդյունաբերական բանկը, ռազմական և որոշ թվով այլ ձեռնարկութիւնները: Այժմ արդեն, երբ իրադրութիւնը փոխվեց, այդ ձեռնարկութիւնների առջև պետք է դրվեն ո՛չ միայն պետական գանձարանին հավելյալ միջոցներ բերելու կամ երկրի անվտանգութեան կարիքները մասնակիորեն ապահովելու պարտականութիւնը, այլև դրանց ընդլայնման միջոցով տնտեսութեան վրա վերահսկողութիւն սահմանե-

լը: Այս առումով, սակայն, 1952—1956 թթ., շնայած որոշ քայլերին, եգիպտական պետական կապիտալիզմի բնույթը չփոխվեց, քանի որ ղեկավարութունը, ընդունելով մասնավոր կապիտալի գործունեության խթանման կուրսը, դրանով իսկ երկրի հիմնական ներդրումների ոլորտը անկառավարելի էր դարձել: Բոլոր ղեպքերում ժամանակն իր գործն էր կատարում: Եղած պետական ձեռնարկություններին ավելանում էր Հելուանի մետալուրգիական գործարանը՝ տարեկան 250 հազ. տ. շուգունի և 210 հազար տ. պողպատի արտադրական կարողությամբ, կառուցվեցին Ասուանի քիմիական պարարտանյութերի գործարանը, Ալեքսանդրիայի ստվարաթղթի ֆաբրիկան, ընդլայնվեցին Սուեզի պետական նավթազտարանի կարողությունները, 1955 թ. սկսվեց Կահիրեի և Ալեքսանդրիայի նավթազտման նոր գործարանների շինարարությունը, Կառուցվեցին ավիացիոն և ռազմական բնույթի նոր գործարաններ, նոր նավթամուղներ, որոնցից գլխավորի՝ Սուեզ—Կահիրե նավթամուղի շահագործումն սկսվեց 1956 թ., նավթի նոր պահեստարաններ, ընդլայնվեց երկաթուղու ցանցը և այլն: 1954—1955 թթ. պետությունը գնեց նաև տեղական մի շարք գործարաններ³⁶, Պետությունը մեծ բաժին ուներ Ասուանի բարձրանիստ ամբարտակի շինարարության նախնական ձեռնարկներում, այն իր վերահսկողությունը մեծացրեց որոշ բանկերի գործունեության վրա: Բոլոր ղեպքերում եգիպտական արդյունաբերության մեջ պետությանը պատկանող հատվածի բաժինը 1956 թ. դեռ կազմում էր միայն 16,6 տոկոս³⁷: Միաժամանակ պետական արդյունաբերական կարողությունների մեծացումը, արդյունաբերության կառավարման այլևայլ ծառայությունների ստեղծումը և տեղական արտադրությունն օտարերկրյա մրցակցությունից պաշտպանող օրենքների ընդունումը առաջ բերեցին որոշակի նախադրյալներ տնտեսական համակարգի ապագա փոփոխությունների ոչ հիվանդագին ընթացքի համար: Այսինքն՝ եգիպտոսի տնտեսության պետական հատվածը ստեղծվելու էր ոչ դատարկ հիմքերի վրա:

1952—1956 թթ. եգիպտական արդյունաբերության կառուցվածքի մեջ էական փոփոխություններ չկատարվեցին: Նոր ճյուղերի ստեղծումը դեռևս սաղմնային վիճակի մեջ էր, թույլ էր երկրի էներգետիկ հենքը (էլեկտրաէներգիայի արտադրությունը 1952 թ. 978 մլն կվ ժ-ից բարձրացավ 1545 մլն կվ ժ-ի, նավթի արտադրությունը համապատասխանաբար 2352 հազ. տ-ից նվազեց 1828 հազար տ-ի³⁸): Այնուամենայնիվ պետական և մասնավոր ներդրումների մեծացման շնորհիվ արդյունաբերության համախառն արտադրանքը 1952 թ. համեմատությամբ 1957թ.

աճեց 22%-ով³⁹, իսկ նրանից ստացված ազգային եկամուտը՝ 51%-ով⁴⁰ և ընդհանուր ազգային եկամուտի մեջ նրա բաժինը 1952 թ. 10%-ից հասավ 18,5%-ի⁴¹։ Սա իհարկե, զարգացման ավելի արագ թափ էր, քան նախորդ իշխանության օրոք։ Սակայն, ընդհանուր հայացք գցելով արդյունաբերության ասպարեզում կառավարության ակնկալությունների և գործելակերպի հետևանքների տարբերության վրա, տեսնում ենք, որ եզրիպտական նոր վարչակարգի 50-ական թվականներին վարած արդյունաբերության խթանման քաղաքականությունը, որն իրենից փաստորեն ներկայացնում էր հետագայում սադաթական վարչակարգի «բաց դռներ» քաղաքականության նախնական տարբերակը, միանգամայն ձախողում կրեց։ Իսկ ինչու՞ «... արդյունաբերականացումը առաջ չէր շարժվում»⁴²։ Հանդիսանալով հին վարչակարգի ժառանգության և նոր վարչակարգի փորձարարության պատվաստը, այն, ժամանակի ընթացքում ի հայտ բերեց իր անպտուղ լինելը։ Ազգային արդյունաբերության արագ զարգացմանը կարող էր կտրականապես խթանել արտադրական բոլոր հիմնական միջոցների կենտրոնացումը պետության ձեռքում։ Ինչպես ճիշտ կերպով նշում է Ն. Ա. Ուշակովան, մինչև 1956 թ. այդ ուղղությամբ քայլեր համարյա չկատարվեցին⁴³։ Այնուամենայնիվ, ժամանակի դասերը նրա համար են, որ դրանցից հետևություններ արվեն։ Նասերի առջև կար երկու ուղի՝ կամ վաճառքի հանել երկրի անկախությունը, կամ էլ փշրել նրա զարգացմանը խոչընդոտող կապանքները։ Բայց չէ՞ որ հեղափոխության նպատակը հենց երկրի քաղաքական ու տնտեսական անկախության ապահովումն էր։ Փորձարարության արդյունքները գնալով ավելի ականառու էին դառնալու։ Նասերը ընտրելու էր երկրորդ ուղին։

Եզրիպտոսի տնտեսական զարգացման ընթացքին հետևելիս երևում է, որ այդ տարիներին ղեկավարությունը մեծ ջանքեր է թափել պետական բյուջեում եկամուտների և ծախսերի մշտական անհամապատասխանությունը գոնե մեղմելու համար։ Չնայած երկրի հարկային համակարգի, այդ թվում նաև մաքսային գանձումների ոլորտում կատարված փոփոխություններին, պետական ապարատի ծախսերի կրճատմանն ուղղված քայլերին, տնտեսական ու սոցիալական որոշ ծրագրերի հետաձգմանը և ծայրահեղ խնայողության քաղաքականությունը, ազգային բյուջեի մեջ անհնար եղավ հավասարակշռություն մտցնել։ Ժիշտ է, 1952/1953 և 1953/1954 տնտեսական տարիներին հաջողվեց 1951/1952 տարվա 38,8 մլն եգ. ֆ-ից ծախսերի գերազանցումը եկամուտներին համապատասխանաբար իջեցնել 10,5 և 20,7 մլն եգ. ֆ-ի, բայց հա-

շորդող տարիներին այն պահպանեց բարձրացման իր միտումը և 1956/57 տնտեսական տարում կազմեց 81,8 մլն ֆունտ⁴⁴։ Մախսերի՝ եկամուտների նկատմամբ ունեցած այս տարբերությունները կառավարությունը ստիպված էր փոխհատուցել պետական ռեզերվային ֆոնդի և օտարերկրյա վարկերի միջոցով, մի բան, որ նման էր երկսայր սրի։ Առաջին հերթին դատարկվում էր պետական գանձարանը⁴⁵ և երկրորդ հերթին վարկատուները անվստահությամբ կվերաբերվեին նրա վճարունակությանը։ Եվ եթե դրանց էլ գումարվում էին քաղաքական շարժառիթները, ապա դժվար չէ պատկերացնել այն ծանր դրությունը, որից ելք գտնելը եգիպտական ղեկավարությանը տարան ի վերջո ազգայնացումների անցնելուն և տնտեսական միակողմ կողմնորոշումից հրաժարվելուն։

Արևմտյան երկրների՝ Եգիպտոսի տնտեսական զարգացման և մասնավորապես Ասուանի ամբարտակի շինարարության նկատմամբ ունեցած ոչ դրական վերաբերմունքը երկրի ղեկավարությանը համոզեց, որ տնտեսության միակողմ կողմնորոշումը չի կարող ապահովել երկրի տնտեսության վերելքը և ազգային իղձերի իրագործումը։ Այս իրողության ըմբռնումն իր արտահայտությունը գտավ, հատկապես 1954 թվականից, Եգիպտոսի սոցիալիստական երկրների հետ տնտեսական կապերի հարաճուն ընդլայնման մեջ։ Եգիպտոսի արտաքին առևտրի մեջ սոցիալիստական երկրների բաժինն ընդլայնվում էր՝ իր մեջ առնելով նոր բնագավառներ։ Եթե 1950 թ. Եգիպտոսի արտահանության մեջ սոցիալիստական երկրների բաժինը կազմում էր 10,6 տոկոս (18,5 մլն եգ.ֆ.), իսկ ներմուծման մեջ 6,5 տոկոս (13,6 մլն եգ.ֆ.)⁴⁶, ապա 1956 թ. դրանք համապատասխանաբար բարձրացան մոտ 30 տոկոսի (48, 4 մլն եգ. ֆ.) և 14 տոկոսի (26,7 մլն եգ. ֆ.)⁴⁷։ Տոկոսային հարաբերության թվերին այստեղ պետք է մոտենալ զգուշությամբ, քանի որ եգիպտական արտաքին առևտրական շրջանառությունն այդ տարիներին միտում ուներ նվազելու, բայց գումարային թվերը պերճախոս կերպով ցույց են տալիս, որ սոցիալիստական երկրների հետ առևտուրն ավելի քան կրկնապատկվել է։ Միաժամանակ հատկանշական է, որ սոցիալիստական երկրների հետ առևտրում Եգիպտոսն ուներ դրական հաշվեկշիռ։ Սա կարևոր հանգամանք է, եթե հաշվի առնենք, որ այդ տարիներին, չնայած կառավարության ներմուծումների կրճատման քաղաքականությանը, Եգիպտոսի արտաքին առևտուրը շարունակաբար ուներ բացասական հաշվեկշիռ։ Դրան հակառակ, զարգացած կապիտալիստական երկրների հետ Եգիպտոսի առևտուրը նշված ժամանակահատվածում մըշ-

տապես փակվել է բացասական հաշվեկշռով՝ 1950 թ. Եգիպտոսի արտահանումները կազմել են 119, 3 մլն եգ. ֆ, ներմուծումները՝ 147,2, 1955-ին, համապատասխանաբար՝ 72,0 և 137,7 մլն եգ.ֆ⁴⁸: Ուշադրության պետք է դարձնել հատկապես վերջին թվերի վրա: Ներմուծումը գերազանցում է արտահանությանը 65,7 մլն եգ.ֆ-ով: Սա այն դեպքում, երբ նույն 1955 թվականին Եգիպտոսի արտաքին առևտրի բացը կազմում էր միայն 44,5 մլն եգ. ֆ.⁴⁹: Ուրեմն Եգիպտոսի արտաքին առևտրի՝ արևմտյան երկրների հետ ունեցած բացը նվազեցվում էր հիմնականում սոցիալիստական երկրների հետ առևտրում ունեցած դրական հաշվեկշռի, ինչպես նաև արաբական երկրների հետ ունեցած առևտրական շրջանառության կարգավորման միջոցով, որը, եթե նախորդ տարիներին փակվում էր իր վնաս Եգիպտոսի, ապա 1956 թ. փակվեց ներմուծումների նկատմամբ արտահանումների մոտ 800 հազ. եգ. ֆ-ի գերազանցումով⁵⁰: Արևմտյան երկրների այս քաղաքականության պատճառով Եգիպտական արտաքին առևտուրը 1952—1956 թթ. միջին հաշվով տարեկան 46,6 մլն եգ.ֆ-ի⁵¹ բացով էր արտահայտվում, որը պատճառ դարձավ երկրի ոսկու և օտարերկրյա վալյուտայի պաշարների կլորուկ և տևական անկմանը: 1951 թ. 957 մլն ամերիկյան դոլլարի դիմաց, դրանք 1956-ին իջան 566 մլն-ի⁵²: Այս դրուժյան մեջ առավել արժեքավոր էր դառնում առևտուրը սոցիալիստական երկրների և մասնավորապես ՍՄՀ-ի հետ, որի դեպքում ներմուծված ապրանքների դիմաց հիմնական վճարումները կատարվում էին Եգիպտական արտահանության ավանդական ապրանքների միջոցով: Այս հանգամանքը Եգիպտական ղեկավարությանը ավելի էր հակում ընդլայնելու առևտուրը սոցիալիստական երկրների հետ:

3. ՀԴԽ-Ի ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ՔԱՂԱՔԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ

Այժմ անդրադառնանք Եգիպտական քաղաքում տիրող հասարակական հարաբերություններին:

Ինչպես գիտենք, Եգիպտական կոմունիստները բացասական դիրք գրավեցին զինվորականների իշխանության հանդեպ: Սակայն բուն հեղաշրջման օրերին ՀաճեթՈւ-ն աջակցում էր նրան⁵³: Այդ օրերի ոգևորությունը, նոր հույսերն ու ծրագրերն ընդգրկել էին Եգիպտական առաջադիմական և ղեմկրատական բոլոր խավերը: Երկրի աշխատավորությունը և, մասնավորապես բանվոր դասակարգը, բնականաբար, ոչ միայն հույսեր և սպասումներ ուներ, այլև ձգտում էր անմիջական մաս-

նակցութիւն բերել հին վերնախավի դեմ մղվող պայքարին, իշխանութիւնների ուշադրութիւնը կողմնորոշել դեպի ժողովրդական զանգվածներին հուզող հարցերը: Եթե նոր իշխանութիւնների սկզբնական շրջանի հայտարարութիւնները բավականին պարզ պատկերացում չէին տալիս նրանց որդեգրելիք ուղղութիւն մասին, ապա մի բան միանգամայն պարզ էր, որ նրանք առաջիկայում պատրաստվում էին խոշոր հարված հասցնել թագավորական վարչակարգի հետ կապված խավերին և զրկել նրանց իշխանութիւն վրա ունեցած ուղղակի կամ անուղղակի ազդեցութիւնից:

Եզրպտական բանվորներն այս իրադրութիւն մեջ պետք է որ օգտագործեն ստեղծված հնարավորութիւնն իրենց տնտեսական դրութիւն մեջ բարելավումների հասնելու համար: Դրա արտահայտութիւնը հանդիսացան «Միսը» մոնոպոլիստական միավորման «Քաֆր ադ-Դավվարի մանածագործական ընկերութիւն» Ալեքսանդրիայի մոտ գրտնըվող Քաֆր ադ-Դավվարի մանածագործական կոմբինատի երեք գործարանների բանվորների ելույթները 1952 թ. օգոստոսի 12-ին և 13-ին: Երեք հերթափոխով աշխատող այս կոմբինատում աշխատում էր մոտ 10 հազ. բանվոր: Օգոստոսի 12-ի երեկոյան բանվորները արհմիութենական մի պատվիրակութիւն ուղարկեցին ընկերութիւն վարչութիւն գրասենյակը: Պատվիրակութիւնը «Հեղափոխութիւն» և «Մուհամմեդ Նագիբի անունից»⁵⁴ վարչութիւնը ներկայացրեց բանվորների հետևյալ պահանջները. աշխատավարձի բարձրացում, աշխատանքից բանվորների անօրինական հեռացումների դադարեցում, աշխատանքային կարգեր շնորհելու քուլտի նկատմամբ հավասարութիւն պահպանում, արհմիութիւնների ազատ ընտրութիւններ, արհմիութիւն նստավայրի դուրսբերումը կոմբինատի տարածքից և ընկերութիւն իրավաբանի հեռացումն իր պաշտոնից⁵⁵: Բանվոր-պատվիրակներին վարչութիւն աշխատակիցները ընդունեցին թշնամորեն: Շուտով նրանք վարձու գործակալների օգնությամբ փորձեցին մտրակներով ցրել պատվիրակներին և նրանց օգնութիւն եկած քանվորներին: Սա էլ հանդիսացավ ընդհարման սկիզբը, որի ժամանակ կրակի մատնվեցին գրասենյակների կահույքը և ընկերութիւնը պատկանող 22 ավտոմեքենաները⁵⁶: Որ ալդ ժամանակ բանվորները կարծում էին, թե իրենք գործում են հեղափոխութիւն նպատակների համաձայն, երևում է թեկուզ այն բանից, որ ընդհարումների ընթացքում նրանք գոչում և պատերին գրում էին հեղափոխական կոչեր և լռուսգնեք՝ «Կեցցե բանակի հեղափոխութիւնը», «Կեցցե ժողովրդի հեղափոխութիւնը»⁵⁷: Վարչութիւն պահանջով շուտով ժամանեց ոստիկանութիւնը, իսկ առա-

վոտյան, նաև բանակային զորամիավորումներ, որոնք դաժան դատաստան տեսան արդեն ցույցի ելած բանվորների հետ: Ընդհանուր առմամբ զոհվեց վեց բանվոր, մեկ ոստիկան և երկու զինվոր, վիրավորվեց տասնվեց բանվոր և յոթ ոստիկան⁵⁸: Ձերբակալվեցին 576 բանվոր⁵⁹: Օգոստոսի 14-ին վարչապետ Ալի Մահերի գլխավորությամբ մի-նիստրների խորհրդի նիստը որոշեց ստեղծել Ռազմական գերագույն ատյան, որի նախագահ նշանակվեց ՀՂԽ-ի անդամ Արդել Մոնեյմ Ամինը: Այս ատյանը, ինչպես երևում է դատավարութունների նյութերից, հապճեպորեն ապացուցված համարեց ցուցարար—բանվորների նկատմամբ առաջ քաշված մեղադրանքները, որոնք հանգում էին գիտակցական սպանության, հրդեհման, ուժ գործադրելուն, գողությանը և օրենքի պահապաններին դիմադրություն ցույց տալուն⁶⁰: Ցույցերի և գործադուլի երկու առաջնորդները Մուհամեդ Մուստաֆա համիսը և Մուհամեդ Հասան ալ-Բակարին դատապարտվեցին կադախանի, որն ի կատար ածվեց Ալեքսանդրիայի Հուդրա բանտում, սեպտեմբերի 8-ին: Նվա 27 բանվորներ դատապարտվեցին 5—15 տարվա տաժանակրության⁶¹:

Այս իրադարձություններին անդրադառնալիս առկա է կառավարության տարօրինակ կեցվածքը դրանց հանդեպ: Հեղաշրջումից ընդամենը 20 օր անց եգիպտական աշխատավորությանը նա այնպիսի հարված հասցրեց, որ դեռ երկար ժամանակ կասկածի տակ կղենք բանակային շարժման բուն նպատակները: Մի բան պարզ է, որ եգիպտական կոմունիստները հանձին Հադեթ Ու-ի, որն այդ օրերին տարածած թուղցիկներից մեկում Քաֆր ադ-Դավվարի դեպքերը համարում էր որպես «ժողովրդից ծագած շարժում»⁶² և որը կառավարության կողմից մեղադրվում էր բանվորներին ելույթների հրահրելու մեջ⁶³, այս իրադարձությունից հետո է, որ փաստորեն անցնում են բանակային շարժմանը ընդդիմադիր դիրքերին:

Զի կարելի անտեսել, որ հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունման նախաշնչին կատարված այս դեպքերը փորձ արվեց օգտագործել նրա հակառակորդների դեմ: Նագիրը օգոստոսի 14-ի ելույթում այն կարծիքն արտահայտեց, թե «միգուցե այս դեպքերը կազմակերպված լինեն նրանց կողմից, ովքեր միժ շահեր կարող են ունենալ, երբ նոր կառավարության ծրագրերը ձախողվեն...»⁶⁴: Իրադարձությունների ծավալման ժամանակ նագիրի արտահայտած այս մշուշապատ մտքերը հետագայում որոշ արար պատմաբանների գործերում որոշակի տեսք են ըստանում: Օրինակ Ա. Ռ. առ-Ռաֆիին գտնում է, որ բանվորներին գոր-

Ժաղոպի էին դրոշել թագավորական նախկին վարչակարգի հետ կապված որոշ ֆեոդալական տարրեր, որոնք մեծ ազդեցություն ունեին Քաֆր աղ-Դավվարի շրջանի ընկերությունների վարչությունում⁶⁵։ Մյուս կողմից արևմտյան մի շարք պատմաբանների գործերում հանդիպում ենք մի ընդհանրացած կարծիքի, որով այդ դեպքերի պատասխանատվությունը դրվում է եգիպտական ձախ ուժերի վրա։ Ժ. և Ս. Լակոտյարները դրանք ներկայացնում են իբրև «ձախ հեղաշրջման» մի փորձ⁶⁶։ Հ. Դեքմեշյանը այդ դեպքերը համարում է «ձախ ժայռահեղականների» ձեռքի գործը⁶⁷։ Իսկ Թ. Լիթլը դրանք վերագրում է կոմունիստների գործունեությանը⁶⁸։ Այս և արևմտյան մյուս հեղինակների համար անկասկած, անվերապահ հիմք է ծառայել Մ. Նագիբի գրքում եղած այն պլենդումը, որով բանվորական այդ ելույթների բռնկման պատասխանատվությունը դրվում էր ՀաԴեԹՈՒ-ի վրա⁶⁹։ Բայց նույնիսկ թուուցիկ ծանոթությունն այս գործի հետ ուսումնասիրողին այն մտքին է բերում, որ միանգամայն անիրավացի են նրանք, ովքեր աշից կամ ձախից պատասխանատուներ են որոնում այդ ելույթների բռնկման համար։ «Քաֆր աղ-Դավվարում Մուստաֆա Խամիսը և իր ընկերները պայքարում էին... աշխատանքային անտանելի պայմանների, ծանր շահագործման դեմ», գրում էր այս կապակցությամբ Բեյրութի «ատ-Տարիկ» ամսագիրը⁷⁰։ Ուրեմն պարզ է, որ ՀաԴեԹՈՒ-ի վերը նշված բնորոշումը միանգամայն համապատասխանում էր իրականությանը։

Բանվորների ելույթների նկատմամբ անհանդուրժողականության ոչ պատահական բնույթը ապացուցվեց մեկ ամիս անց, սեպտեմբերի երկրորդ կեսին, երբ «Սիբահի» ընկերության Ալեքսանդրիայի մանածագործարանում գործադուլ բռնկվեց։ Գործադուլի ժամանակ աչքի ընկած բանվոր Մուհամեդ ալ-Հոմեյզին և 12 ուրիշներ անմիջապես հանձնվեցին Ռազմական գերագույն ատյանին և դատապարտվեցին տարբեր տարիների բանտարկության⁷¹։ Ինչ վերաբերում է կառավարության՝ բանվորների նկատմամբ գործադրած դաժանություններին, ապա պետք է ասել, որ այն կազմված լինելով նախկին փաշաներից և բեյերից, գործում էր իր դասակարգային շահերին համապատասխան և փորձում վարկաբեկել ղինվորականներին ժողովրդի աչքում, ուզենալով հասկացնել, որ բանակային շարժումը ոչ մի ընդհանուր բան չունի աշխատավորների սոցիալական պայքարի հետ։ Այստեղ պետք է նշել նաև, որ բանվորների նկատմամբ կատարված հաշվեհարդարները և հակակոմունիստական լայն արշավը ՀաԴեԹՈՒ-ին ինքնաբերաբար մղեցին դիմադրության՝ նոր վարչակարգի հանդեպ։

Քաֆր ադ-Դավվարի և Ալեքսանդրիայի դեպքերը, ըստ երևույթին, որոշակի ազդեցություն թողնեցին ՀՂԽ-ի՝ բանվորների նկատմամբ հետագա քաղաքականության վրա: Աշխատելով ավելի հստակ դարձնել բանվորների և ձեռնարկատերերի հարաբերությունները, ՀՂԽ-ն 1952 թ. աշնանը մշակեց այդ հարաբերությունների հիմունքները: Դեկտեմբերի 8-ին ընդունվեց աշխատանքային պայմանագրի կնքման մասին օրենքը, որով ձեռնարկատերերը պարտավորեցվում էին բանվորներին տալ կայուն աշխատավարձ: Օրենքով որոշակիորեն սահմանափակվում էին բանվորների աշխատավարձի նկատմամբ ձեռնարկատերերի կամայականությունների հնարավորությունները, արգելվում էր բանվորին աշխատանքային պայմանագրում նշվածներից հավելյալ աշխատանքներ հանձնարարել, եթե դրանք թեևադրված չէին անհրաժեշտությանը, իսկ եթե այդպիսին էին, պետք է վարձատրվեին հավելյալ չափով: Ձեռնարկատերերին արգելվում էր 17 տարեկանից բարձր անձանց համար աշխատանքային փորձնական ժամկետը վեց ամսից ավելի ձգձգել: Նրանք պարտավոր էին բանվորներին տալ 14 օրով վարձատրվող արձակուրդ, իսկ տաս տարվա աշխատանքային ստաժի դեպքում՝ 21 օրով: 100 բանվորից ավելի ունեցող ձեռնարկությունների բանվորները տարեկան յոթ օր՝ կրոնական և ազգային տոների ժամանակ աշխատանքից ազատ էին աշխատավարձի պահպանմամբ: Բանվորի հիվանդ լինելու դեպքում ձեռնարկատերը պարտավոր էր անաշխատունակության համար տարվա ընթացքում վճարել առաջին տասնօրյակին աշխատավարձի 3/4-ի, երկրորդին՝ 1/2-ի և երրորդին՝ 1/4-ի չափով: Ձեռնարկատերը պետք է միջոցների դիմեր աշխատանքի անվտանգության կանոնների ապահովման, բանվորների առողջության պահպանման ուղղությամբ: Մեծ ձեռնարկությունները պարտավոր էին ունենալ իրենց բուժանձնակազմը անհրաժեշտ հարմարություններով: Գործատերը բանվորի կողմից աշխատանքային մեկ խախտման համար չէր կարող տուգանել բանվորին 10 օրվա աշխատավարձի գումարից ավելի, կամ մեկուսացնել նրան աշխատանքից ավելի քան տասն օր, ընդ որում մեկ ամսում դրանք չպետք է լինեին 5 օրվա աշխատավարձից կամ 5 օրվա մեկուսացումից ավելի: Աշխատանքային վեճերի լուծման համար բոլոր նահանգներում և շրջաններում կազմվում էին հաշտարար հանձնաժողովներ՝ մասնակցությունով տեղի առաջին աստիճանի դատարանի նախագահի կամ դատավորներից մեկի (նախագահ), աշխատանքային բյուրոյի ներկայացուցչի, ձեռնարկատիրոջ կամ նրա ներկայացուցչի, տվյալ ձեռնարկության բանվորական արհմիության մի ներկայացուցչի կամ վիճարկող բանվոր-

ներից մեկի, շեզոք մի ձեռնարկատերի և մի շեզոք, այլ արհմիության անդամ բանվորի (անդամների): Չէր թույլատրվում համընդհանուր կամ մասնակի գործադուլի անցնել մինչև հաշտարար հանձնաժողովի, աշխատանքային բյուրոյի, դատարանի որոշումների ընդունումը: Ձեռնարկատերն էլ, իր հերթին, իրավունք չուներ բանվորին առանց ծանրակշիռ հիմքերի հեռացնել աշխատանքից⁷²: Աշխատանքային պայմանագրի մասին այս օրենքը, անտարակույս, որոշակիորեն զուգահեռվում էր հողային բարեփոխումների № 178 օրենքի հետ: Խոսքն, իհարկե, ոչ թե հողատիրության սահմանափակման դրույթների մասին է, այլ վարձակալող-հողատեր, գյուղատնտեսական բանվոր-հողատեր հարաբերությունները սահմանազօռ կարգավորման մասին, այլ խոսքով ասած, եթե հողային բարեփոխումների օրենքը կապիտալիստական տնտեսության պայմաններում պետք է կարգավորեր գյուղացիական հարաբերությունները, ապա աշխատանքային պայմանագրի օրենքը կարգավորելու էր բանվոր դասակարգի աշխատանքային հարաբերությունները: Իր ժամանակի համար և գոնե օրենսդրական առումով այս օրենքը արժանի չէր ուսումնասիրողների անտարբերությանը. մատնվելուն: Իհարկե, օրենքն ուներ լուրջ թերություններ, մասնավորապես «բանվոր» տերմինի հասկացողության բնագավառում, երբ բանվորների շարքից դուրս էին բերվում ժամանակավոր բանվորները, գործատիրոջ ընտանիքից ձեռնարկության մեջ ֆիզիկական աշխատանք կատարողները, ոչ մեխանիկական շարժիչով աշխատող, մինչև հինգ աշխատող ունեցող արհեստանոցների բանվորները, նավերի ամբողջ անձնակազմը և այլն, կամ տուգանքների և գործադուլների վերաբերյալ բավականին հեղհեղով ձևակերպումները: Բայց և այնպես ընդհանուր առումով այս օրենքը դրական բնույթ ուներ, քանի որ սահմանափակում էր ձեռնարկատերերի կամայականությունների հնարավորությունները, ապահովում բանվորներին աշխատանքային տանելի պայմաններով:

Նույն դեկտեմբերի 8-ին հրապարակված № 319 օրենքը նույնպես վերաբերում էր բանվորների և ձեռնարկատերերի հարաբերությունների հարցին: Այս օրենքը, որը կոչվում էր «Բանվորների արհմիությունների», թույլ էր տալիս ձեռնարկություններում կազմակերպել արհմիություններ՝ որոնք կաշառպանեին բանվորների իրավունքները և կբարելավեին նրանց նյութական ու հասարակական դրությունը: Այս օրենքի թերի կողմերից էր այն, որ 50-ից պակաս աշխատող ունեցող ձեռնարկությունների բանվորներին թույլ չէր տրվում արհմիություն կազմել: Իսկ այնտեղ, ուր համաձայն 1942 թ. արհմիությունների մասին № 85

օրենքի, արդեն կազմակերպվել էին, ապա նրանց գործունեությունը թույլատրվում էր շարունակել, եթե արհմիությունն անդամների թիվը 30-ից պակաս չէր: Այս հանգամանքը մեծ նշանակություն ուներ Եգիպտոսի պայմաններում, քանի որ երկրում գերիշխում էր մանրապրանքային արտադրությունը: Բանվորների քաղաքական ակտիվությունը վնասում էր նաև արհմիություններին քաղաքական հարցեր առաջ քաշելու հնարավորությունից զրկելը: Եթե դրական էր արհեստակցական ճյուղային միությունների ստեղծման իրավունքի վերահաստատումը, ապա Եգիպտոսի արհմիությունների համընդհանուր ֆեդերացիայի ստեղծման արգելումը⁷³ զրկում էր առանց այն էլ փոքրաքանակ ու թույլ բանվոր դասակարգին միավորված կերպով հանդես գալուց՝ ի պաշտպանություն սեփական շահերի⁷⁴: Այնուամենայնիվ, ընդհանուր առմամբ դեկտեմբերյան օրենքները որոշակի առաջընթաց քայլ էին եգիպտական բանվոր դասակարգի իրավունքների ընդլայնման ուղղությամբ:

Այսպիսով, կարող ենք ասել, որ ՀՂԽ-ն իշխանությունն իր ձեռքը վերցնելուց հետո առաջին ամիսներին մեծ ուշադրություն հանդես բերեց երկրի սոցիալական հարցերի նկատմամբ, որի արդյունքն էր դեկտեմբերյան օրենքների և հողային բարեփոխումների օրենքի ընդունումը: Բայց այդ ուշադրությունը սոցիալական տարբեր խավերի միջև հարաբերությունների որոշակիացման, հին վարչակարգի սոցիալական հենարանի խարխլման և մասնավոր կապիտալիստ արտոնություններ շնորհելու ուղղությամբ նպատակադրված էին երկրի տնտեսության զարգացմանը խթանելու անհրաժեշտությամբ, առանց որի անհնար էր երկրի փաստական անկախությունը, որին այնպես ձգտում էին ազգային հեղափոխական դեմոկրատները:

Իր բոլոր միջոցառումներում, ձգտելով ընդլայնել ազգային տնտեսության զարգացման հնարավորությունները, ՀՂԽ-ն կոնկրետ տնտեսական ծրագրերի իրագործումը չէր կապում հասարակական զարգացման որոշակի աստիճանի հասնելու հետ, այլ այդ, ինչպես մենք տեսնում ենք զարգացող շատ երկրների օրինակներով, ուր հասարակական-սոցիալական նպատակակետը միշտ արտահայտվում է տարտամ ձևով, թերևս պատճառ ունենալով հասարակական-տնտեսական կացութաձևերի համադրի գոյակցումը և արտադրողական ուժերի անհամալսի զարգացումը, ավելի շատ փորձնականության բնույթ ունենալով՝ այսինքն, փորձել ինչ-որ ձևով մեղմել ծայրահեղ անհավասարությունը: Ուրեմն հասարակական-սոցիալական նպատակի տարտամությունը ՀՂԽ-ին հանգեցնում էր «հեղափոխական փորձարարության» աննախատեսելի

հետևանքներով սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության որոշագրմանը: Բայց եգիպտական ազգային հեղափոխական դեմոկրատները և առաջին հերթին Նասերի առավելությունն այն էր, որ նրանք արագ կողմնորոշվում էին միջոցառումների արդյունքներին համապատասխան: Սրանով էլ հենց բացատրվում է Եգիպտոսի հասարակական-տնտեսական բնույթի միջոցառումների օրենսդրական ակտերի միջոցով անընդհատ կատարելագործվող հեղափոխական առաջին փուլի ընթացքում:

Եթե մասնավոր և օտար կապիտալի գործունեությունը խթանող քաղաքականությունը եգիպտական հասարակության որևէ խավին օգուտ տվեց, ապա առաջին հերթին դա խոշոր բուրժուազիան էր: Իր ոլորտում ունենալով քաղաքային բնակչության հազիվ 3 տոկոսը, այն վեր հանող տնտեսական իր բուրգի ստորին աստիճանի վրա ուներ տարեկան 3400 եգ. ֆ. եկամուտ ունեցողներին, այն դեպքում, երբ քաղաքային բնակչության 10 տոկոսը կազմող որակյալ բանվորների տարեկան միջին եկամուտը չէր անցնում 60 ֆունտից⁷⁵, էլ շխտսելով արդեն բնակչության հսկայական բազմությունը կազմող ստորին խավերի մասին, որոնք շրջիննազույն և հիմնականում պատահական եկամուտներով էին պահպանում իրենց գոյությունը: Դժվար է համաձայնվել այն մտայնության հետ, թե իբր հեղափոխության առաջին տարիներին որոշակի հարված է հասցվել խոշոր բուրժուազիային: Այն մանր-մունր օրենսդրական ակտերը, որոնք ինչ-որ սահմանների մեջ էին դնում նրա գործունեությունը, ասենք օրինակ՝ 1954 թ. հունվարին ընդունված ընկերությունների մասին № 26 օրենքը, որով արգելվում էր միաժամանակ անդամ լինել վեցից (ի՞նչ քիչ է) ավելի ընկերությունների վարչական խորհուրդներում և սահմանափակում ընկերության ստացած մաքուր շահույթից խորհրդի անդամների բաժինը 10 տոկոսի⁷⁶, կամ 1955 թ. մարտին ընդունված № 155 օրենքը, որը 60-ից բարձր տարիք ունեցողներին արգելում էր առանց կառավարության համաձայնության ընկերությունների տնօրեն նշանակելը⁷⁷ և այլն, իրականության մեջ ոչնչով չազդեցին եգիպտական խոշոր բուրժուազիայի գործունեության վրա: Թերևս ինչ-որ չափով իրենց վրա հարված կրեցին հողային գործարքների մեջ իրենց կապիտալը ներդրած կապիտալիստները, իսկ ավելի շատ բուրժուազիայի այն ներկայացուցիչները, որոնք կապված էին նախկին վարչակարգի ապօրինի գործողությունների հետ: Իսկ հիմնականում եգիպտական բուրժուազիան 1952—1956 թթ. իրեն զգում էր ինչպես ձուկը՝ ջրում: Բայց իշխանությունների ձգտումների և մասնավոր կապիտալի շահերի հակասությունը այդ տարիներին սրբագրումներ մտցրեց եգիպտական

խոշոր բուրժուազիայի գործունեության մեջ: Դա արտահայտվեց հետևյալում: Այդ տարիներին 10-ից ավելի բանվոր ունեցող ձեռնարկությունների թիվը 3445-ից բարձրացավ 3514-ի: Հետաքրքրական է, որ եթե մանր և միջին բուրժուազիայի գործունեության ոլորտում գտնվող 10—49-ը բանվոր ունեցող ձեռնարկությունների թիվը 1952-ի 2734-ի դիմաց ավելացավ 104-ով և 1956 թ. հասավ 2838-ի, կազմելով բոլոր արդյունաբերական ձեռնարկությունների (չհաշված 10-ից պակաս բանվոր ունեցող, հիմնականում տնայնագործական ձեռնարկությունները, որոնց թիվը անցնում էր 130 հազարից) 81 տոկոսը, ապա 50-ից 499 ու 500 և ավելի բանվոր ունեցող ձեռնարկությունների թիվը նվազեց համապատասխանաբար 633-ից 608-ի և 78-ից 68-ի⁷⁶: Այս երևույթն իր հիմքում ուներ երկու գլխավոր շարժառիթ: Առաջին՝ այն արտացոլում էր եգիպտական խոշոր բուրժուազիայի, ինչպես նաև օտարերկրյա ընկերությունների այդ տարիների հակումը՝ ոչ միայն հրաժարվել արդյունաբերական խոշոր ծրագրերից, այլև կրճատել խոշոր արտադրությունը, ներդրումները հիմնականում կենտրոնացնելով շուկայի պահանջմունքներին ավելի ճկունություն ցուցաբերող մանր ձեռնարկումների մեջ: Դրա հետևանքն էր եգիպտական ընկերությունների թվաքանակի կտրուկ մեծացումը. դրանց թիվը 1952 թ. 26636-ից 1956-ին հասավ 34014-ի⁷⁹: Երկրորդ՝ ազգայնացման հնարավորությունը, որը չէր բացառում այդ տարիներին, ինչ խոսք, մշտական երկյուղի մեջ էր պահում եգիպտական խոշոր բուրժուազիային: Ի միջի այլոց, այս բանը ցույց է տալիս խոշոր բուրժուազիայի իշխանության տնտեսական քաղաքականության վրա ներգործելու սահմանափակ բնույթը, որը ձգտում էր համազգային շահերը ներկայացնել և խուսափել առանձին սոցիալական խմբի շահերն արտահայտելուց: Բուրժուազիան ազգայնացման առաջին հարվածը, ոչ առանց հիմքերի, ենթադրում էր, որ հասցվելու է խոշոր ձեռնարկումներին և հետևաբար աշխատում էր խուսափել հենց դրանցից: Եգիպտական հայտնի տնտեսագետ Ռիֆաաթ Սաիդը նշում է, որ այդ իրականությունից խոշոր բուրժուազիան ելք էր գտնում իր ձեռնարկությունները «...վերափոխելով և ստեղծելով այստեղ ու այնտեղ սփռված բազմաթիվ մանր ձեռնարկություններ՝ մի մեծ արտադրական միավորի փոխարեն...»⁸⁰: Դրա հետևանքն էլ այն էր, որ խոշոր և հարաբերականորեն խոշոր մասնավոր ձեռնարկությունների թիվը կրճատվեց: Անտարակույս, այս բոլորը կատարվում էր անանուն ընկերությունների, դրածո անձների միջոցով: Այս առումով էլ դժվար է սահմանել, թե այդ տարիներին որտեղ էր վերջանում խոշոր բուրժուազիան և որտեղից սկսվում միջինը,

կամ նույնիսկ մանրը: Եվ ոչ միայն այդ տարիներին, այլև դրանից հետո էլ: Իհարկե, ավելի հեշտ է, ինչպես որոշ ուսումնասիրողներ են դասնում, խոսել եգիպտական «նոր դասակարգից», «նոր խավերից», բայց երևույթի էությունը դրանից չի փոխվում:

Միջակ և մանր ձեռնարկությունների թվաքանակի աճը երևութական տպավորություն էր ստեղծում եգիպտական սոցիալական միջին խավերի դիրքի և ազդեցության ամրապնդման վերաբերյալ: Իրականությունը, սակայն, այն էր, որ եգիպտական միջին ու մանր բուրժուազիան նեղվելով խոշոր և օտար կապիտալի երկրի տնտեսության շահութաբեր ընդ որ ուրորտները ընդգրկելու գործունեությունից, ավելի շատ կարիք ունեւ օրենսդրական պաշտպանության, որն այդ տարիներին, որոշակիորեն կարելի է ասել, նա չստացավ: Միջին խավերի՝ մանր ու միջին արդյունաբերողների, առևտրականների, այսպես կոչված «ազատ մասնագիտության» տեր անձանց և այլնի համար կառավարության տնտեսական քաղաքականությունը ոչինչ չտվեց:

Սխալ կլինի ասել, թե նասերը և նրա որոշ համախոհներ, որոնք պատկանում էին այդ նույն միջին խավին, ժխտել են հասարակական ճնշման գոյությունը և դրա դեմ պայքարելու անհրաժեշտությունը: Իհարկե, նասերը հեռու էր սոցիալական հեղափոխության իրական արժեքը ըմբռնելուց և, ինչպես հատուկ է մանրբուրժուական դադափսրախոսին, նա դեմ էր դրան. «Սոցիալական հեղափոխությունը խարխուլում է արժեքները, սասանում է համոզմունքները, պայքարի է հանում քաղաքացիներին իրար դեմ, իշխում են փտածությունը, կասկածամտությունը, ատելությունն ու նասիրությունը», ասում է նա, բավականությամբ մատնացույց անելով եգիպտական հեղափոխության քաղաքական և սոցիալական ոչ հիվանդագին ընթացքը և նշելով, որ, ի տարբերություն այլ երկրների, քաղաքական ու սոցիալական հեղափոխությունը Եգիպտոսում միաժամանակ է տեղի ունենում⁸¹: Բայց այս հանգամանքը ներան չէր խանգարում տեսնել հասարակական ճնշումը. «Եւ ձեզ ասում եմ, մենք դեռ չենք ազատվել հասարակական ճնշումից», ասում էր նա 1953 թվականին⁸², «Մեր հասարակարգը... չի դադարել շահագործողական հասարակարգ լինելուց», ասում էր նա 1956 թվականին⁸³: Բայց նասերը ոչ միայն տեսնում էր, այլև իր ելույթներում անհամար անգամ կրկնում էր, որ պետք է ազատագրվել հասարակական ճնշումից: Բայց ինչպե՞ս: Պետության ընդունած տնտեսական ծրագրերը դանդաղությամբ էին իրագործվում մասնավոր և օտար կապիտալի կողմից դրանց հանդեպ անտարբերության պատճառով: Եվ եթե արտադրության աճով

էր պայմանավորվում ժողովրդի կենսամակարդակի բարձրացումը, հետևաբար և դասակարգների միջև եղած տարբերությունների մեղմացումը, ապա ինչպե՞ս կարելի է վերացնել հասարակական ճնշումը՝ ճնշողների իրավունքների և գործունեության հնարավորությունների ընդլայնումով: Տնտեսական զարգացման կառավարության ձգտումների և իրականությունից հակասությունը չէ՞ր արդյոք, որ հեղափոխության առաջին փուլում սոցիալական բարեփոխումների համեմատազույն արդյունքներ արձանագրվեցին: Հնարավոր էր պայքարել, ասենք, գործազրկության դեմ, ունենալով ազգաբնակչության աճի մեծ թափ և դրա իրականացման հիմնական լծակները թողնել մասնավոր կապիտալի հայեցողությանը: 1952—1956 թվերին ընդամենը 700—800 հազար կազմող եգիպտական բանվոր դասակարգն իր թվի տոկոսային որոշ բարձրացումով չէր հաղթահարել քաղաքի աշխատող բնակչության մեջ տոկոսային նվազեցման իր միտումը: Եվ ինչպե՞ս կարող էր հաղթահարել, երբ բնակչությունն այդ տարիներին աճեց մոտ 3 մլն-ով, երբ գյուղի հավելյալ աշխատուժը շարունակաբար ձգտում էր դեպի քաղաք, իսկ նոր ստեղծվող աշխատատեղերի թիվը դրա համեմատությամբ շատ չնչին էր: Բանվորական արհմիությունների ստեղծման նկատմամբ իշխանությունների անբարյացակամ դիրքը ավելի էր թուլացնում հասարակական ճնշման դեմ պայքարի ընդունակ սոցիալական ուժերի համախմբումը: Բանվոր դասակարգի թվաքանակի փոքրությունը, նախկին ֆալլահի հոգեբանություն ունեցող կազմը, հարաբերականորեն նրանց բարձր վարձատրվելը, աշխատատեղի կորստի մշտական երկյուղը, իշխանությունների կողմից զանազան խռչնդոտները այն հանգամանքներն էին, որ ետ էին պահում բանվոր դասակարգի դասակարգային և քաղաքական գիտակցության բարձրացումը, առանց որի անհնար էր պայքարել հասարակական ճնշման դեմ:

Այնուամենայնիվ իր՝ կառավարության սոցիալական որոշ միջոցառումների իրագործմանն անցնելը սկիզբ էր դնում այդ ասպարեզում ավելի բարենպաստ պայմաններում առաջադիմության համար: Հղևն պետք է որ լավ գիտակցեր, որ նույնիսկ քաղաքական միջոցառումների հրապարակության ըմբռնումը ժողովրդական զանգվածներին չէին շեղի իրենց առօրյա վիճակի բարելավման ակնկալությունից: Այս տեսակետից հատկանշական է «Ալ-Միսրիում» 1952 թ. սեպտեմբերի 11-ին հրապարակված, վարչապետ Նագիբին ուղղված մի եգիպտահու ճրագ նամակը: Եգիպտահուն նշում էր, որ ինքը միջին կարողության տեր ընտանիքից է, ապրում է ամուսնու և հինգ երեխաների հետ: Դիմելով նա-

գիրքին ասում էր. «Ինչ որ արել եք՝ զտումը, Թագավորին հեռացնելը, հողատիրության սահմանափակումը, բոլորը լավ է: Բայց ես իմ ընտանիքի բարեկեցության վրա ոչ մի փոփոխություն չեմ զգում: Մենք՝ կանայքս, չենք հավատա Զեր կարգերին, մինչև որ այդ կարգերը չբարձրացնեն մեր կենսամակարդակը»: Իհարկե, վաֆդական թերթի այս հրապարակումը կարող էր ունենալ այլևայլ նպատակներ, եթե հաշվի առնենք որ նոր իշխանութունը դեռ չէր բոլորել իր կառավարման երկու ամիսը: Բոլոր դեպքերում այդ նամակի բովանդակությունն, արտահայտում էր ժողովրդական զանգվածների ակնկալումները: Նման տրամադրությունները, ըստ երևույթին, գաղտնիք չէին շղկ-ի համար: Հաջորդ օրը թերթերը հաղորդագրություն տվեցին այն մասին, որ սեպտեմբերի 17-ից բնակարանային վարձը իջեցվում է 15 տոկոսով⁸⁴, Եգիպտական աշխատավորության համար կարևոր նշանակություն կունենար սեպտեմբերի 15-ին ընդունված բնակարանային շինարարության թեկուզ և համեստագույն ծրագրի իրագործումը: Դրանով նախատեսվում էր առաջիկա երեք տարում կառուցել 22 հազար մինչև 4 սենյականոց բնակարան⁸⁵, Ըստ ալ-Ռաֆիի, սակայն, մինչև 1959 թ. հուլիսը կառավարության միջոցներով կառուցված բնակարանների թիվը հասնում էր միայն 18 հազարի⁸⁶, Կարևոր նշանակություն ունեցավ 1955 թ. օգոստոսի 31-ի № 419 օրենքը, որով հիմք դրվեց բանվորների սոցիալական ապահովագրությանը, Համաձայն այս օրենքի, հիմնվեց Բանվորների ապահովագրության և խնայողությունների հաստատությունը, որը պետք է նպաստեր ծերությունից, անաշխատունակությունից, մասնագիտական հիվանդություններից և գործազրկությունից բանվորների ապահովագրմանը⁸⁷:

Ավելի նշանակալից էին լուսավորության բնագավառում ձեռնարկված միջոցառումները: 1953/54 ուսումնական տարում գործող 6751 դպրոցներին 1955/56 ուս.տարում ավելացել էին ևս 1615-ը, իսկ աշակերտության թիվը համապատասխանաբար 1392741-ից հասել էր 1860942-ի⁸⁸, Ազգային կադրերի պատրաստման գործին ծառայեց բարձրագույն կրթության ցանցի ընդլայնումը: Բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում 1952/53 ուս. տարվա 41000-ի⁸⁹ փոխարեն 1955/56 ուս. տարում սովորում էին 59550 ուսանող⁹⁰, Դրանց մեջ արդեն զգալի մաս էին կազմում կանայք, օր.՝ 1954/55 ուս. տարվա 56240 ուսանողներից աղջիկներ էին 5689-ը կամ 10,1 տոկոսը⁹¹:

1954 թ. փետրվարին բժշկական կադրերի քանակն ու որակավորումը բարձրացնելու համար հիմնվեց առողջապահական բարձրագույն ինստիտուտ, ինչպես նաև մեծացվեց օգնական բուժանձնակազմ պատ-

րաստող միջնակարգ հաստատությունների ուսանողների թիվը: Դրա շնորհիվ բուժհիմնարկներում աշխատողների թիվը 1952 թ. մոտ 36000-ի դիմաց 1957-ին կազմեց ավելի քան 50000⁹²: Առողջապահական համակարգում վիճակի բարելավումը նգիպտոսի սոցիալական կարևորագույն խնդիրներից էր, եթե հաշվի առնենք, որ մահացությունն այդ երկրում բարձրներից մեկն էր աշխարհում: Նորածինների մեջ այն կազմում էր 1000-ից 136-ը, իսկ մեծահասակների մեջ՝ 22-ը⁹³: Այս դրույթունը պայմանավորված էր բուժական համակարգի թուլությամբ, կենցաղային և սանիտարական վատ պայմաններով, թերասնումով և այլն: Բուժաշխատողների թվի մեծացման հետ ընդլայնվեց բուժհիմնարկների ցանցը: Կառուցվեցին ևս 250 հիվանդանոցներ և բուժարաններ, որոնք տեղաբաշխված էին գլխավորապես իրանական վայրերում: Բուժհիմնարկների ծառայություններից 1956 թ. օգտվում էին 5 մլն եգիպտական քաղաքացիներ⁹⁴: 1952 թ. սեպտեմբերին կառավարությունը որոշեց տարեկան մի որոշ գումար հատկացնել ընտանիքներին՝ դեղամիջոցներ հայթայթելու համար⁹⁵: Զանազան համաճարակային ու տարափոխիկ հիվանդությունների առկայությունը կապված էր նաև խմելու ջրից բնակչության մեծամասնության զրկված լինելու հետ: Կառավարությունը ծրագիր էր մշակել, ըստ որի, մինչև 1958 թ. այդ պրոբլեմը պետք է լուծվեր: Ինչպես տեսնում ենք, տնտեսական համակարգի թուլությունն իր ետևից բերում էր սոցիալական ոչ նշանակալից արդյունքներ: Հինգ տարին, իհարկե, մեծ ժամանակամիջոց չէ պատմական հաշիվ ներկայացնելու համար, և բարեփոխումների սկիզբ դնելն իսկ-գնահատելի էր: Ելնելով եգիպտական կառավարության քաղաքում վարած սոցիալ-տնտեսական քաղաքականության այս բոլոր հետևանքներից, կարելի է ուղղակիորեն ասել, որ նոր իշխանությունները հեղափոխության առաջին փուլում եգիպտական քաղաքային բնակչության մեջ սոցիալական հեռավորան շատեղծեցին: Բայց նրանց դիրքերն այդ ժամանակ քաղաքում ամուր էր ազգային անկախ ակտիվ քաղաքականություն վարելու շնորհիվ, հանգամանք, որ շատ կարևոր էր և սակայն որը երկար ժամանակ չէր կարելի շահագործել: Այդ դրույթյան շարունակումն, ի վերջո, վտանգ կարող էր ներկայացնել հեղափոխության բախտի համար:

* * *

Ընդհանուր առմամբ անդրադառնալով հեղափոխության առաջին փուլում եգիպտոսի սոցիալ-տնտեսական զարգացման համեստ տեղաշարժերին և նկատվող բացասական երևույթներին, պետք է ասել, որ դը-

րանք ունեին օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ բնույթի բազմաթիվ պատճառներ։
Դրանք են՝ 1) իմպերիալիստական երկրների հակաեգիպտական քաղա-
քականությունը, 2) արտաքին քաղաքական անկայուն վիճակը, որը
ստիպում էր բյուջեի 25—30 տոկոսը հատկացնել երկրի անվտանգու-
թյան ապահովման նպատակին, 3) ներքին հետադիմության ստեղծած
անկայուն ներքաղաքական իրավիճակը, 4) նոր վարչակարգի սոցիալ-
տնտեսական միջոցառումների ոչ արմատական բնույթը, 5) մասնավոր
ներդրումներին պետականորեն ուղղություն տալու իշխանությունների
անզորությունը, 6) ժողովրդական լայն զանգվածների գնդդունակության
թուլության պատճառով ներքին շուկայի նեղ լինելը, 7) երկրի էներգե-
տիկ թույլ հենքը, 8) ազգային տնտեսվության անապահովվածությունը
որակյալ կադրերով, 9) նոր տեխնիկայի և տեխնոլոգիայի ներդրումների
դանդաղության հանգամանքը, 10) պետական բյուրոկրատական ապա-
րատի դժվարաշարժվածությունը։ Սրանք այն գլխավոր պատճառներն էին,
որոնք արգելակում էին Եգիպտոսի սոցիալ-տնտեսական արագ առա-
ջադիմությունը։

Վ Ե Ր Զ Ա Ր Ա Ն

1952 թ. հուլիսյան հեղափոխությունը Եգիպտոսում, ունենալով հակամպերիալիստական, հակազաղութատիրական, հակաաւատատիրական և բուրժուադեմոկրատական բնույթ, պայմանավորեց Եգիպտոսի նորագույն պատմության հեղափոխական ժամանակաշրջանի (1952—1971 թթ.) քաղաքական ու սոցիալ-տնտեսական զարգացման հիմնական ուղղութիւնները:

Հեղափոխական ժամանակաշրջանի առաջին փուլի (1952—1956 թթ.) կարևորութիւնն այն է, որ այդ ժամանակամիջոցում երկրի հեղափոխական ուժերը ծանր պարտության մատնեցին ներքին հետադիմությանը, սկիզբ դրեցին երկրի հասարակական քաղաքական համակարգի վերակառուցման համար, կայունացրեցին իշխանութիւնը և դրանց շնորհիվ հնարավորութիւն ստացան ակտիւ դիմանադիտական ջանքեր գործադրել և, ի վերջո, երկիրն ազատել օտարերկրյա ռազմական ներկայութիւնից: Այս հաղթանակը եգիպտական ազգային հեղափոխական դեմոկրատներին թույլ տվեց իրենց ժողովրդի շահերին ու ձգտումներին համապատասխան փոփոխութիւններ մտցնել երկրի արտաքին քաղաքական կողմնորոշման մեջ:

Սակայն հեղափոխության առաջին փուլում եգիպտական հասարակական-տնտեսական համակարգի մեջ, դրական տեղաշարժերի կողքին, առկա էին նաև որոշակի բացասական երևութիւններ: Եթե իշխանության համակարգի փոփոխութիւնը նոր վարչակարգը ձեռնադատեց արտոնյալ դասակարգերի ազդեցութիւնից, եթե հողային բարեփոխումները նրա համար սոցիալական կայուն հենարան ստեղծեցին գյուղում, ապա ազգային և օտար մասնավոր կապիտալի գործունեության խթանման ու դասակարգերի հաշտեցման նրա որդեգրած քաղաքականութիւնը հնարավորութիւն տվեց ներքին հետադիմությանը, իշխանութիւնը զիջելով հանդերձ, պահպանել իր տնտեսական հզորութիւնը: Պարզ է, որ հեղափոխութիւնը իրագործողների, նրա ղեկավարության մանրբուրժուական աշխարհայացքը իր կնիքն էր դնում նրանց ձեռնարկած սոցիալ-

տնտեսական միջոցառումների ոչ արմատական բնույթի վրա, ինչը իր բացասական ազդեցությունն էր թողնելու հեղափոխության ապագայի վրա:

Հեղափոխական ժամանակաշրջանի երկրորդ փուլի (1956—1961թթ.) սկզբում օտարերկրյա ընկերությունների ազգայնացումը դերական դեր խաղաց երկրում տնտեսության պետական հատվածի ստեղծման գործում: Միաժամանակ, այդ փուլում, ականառու կերպով բացահայտվեց խոշոր բուրժուազիայի համազգային շահերին ծառայելու չկամությունն ու անընդունակությունը: Այս հանգամանքը ավելի ակնբախտրեն արտացոլվեց եգիպտոսիական միասնության հանդեպ խոշոր բուրժուազիայի դիրքի մեջ, որի համար արաբական միասնականություն գաղափարը նշանակում էր միայն իրացման նոր շուկաների և տնտեսական գործունեության ընդլայնման նոր ոլորտի ընդգրկում:

Այս իրողության ըմբռնումը եգիպտական ղեկավարներին ստիպեց վերանայել իրենց դիրքը խոշոր բուրժուազիայի նկատմամբ: Եգիպտական հեղափոխության երրորդ փուլը (1961—1967թթ.) նշանավորվեց խոշոր բուրժուազիային ու հողատերերին հասցված հարվածներով: Դերանց շնորհիվ ավելի ամրապնդվեց տնտեսության պետական հատվածը, որն արդեն սկսեց որոշիչ դեր ունենալ երկրի տնտեսական զարգացման գործում: Հողազուրկ հազարավոր գյուղացիական ընտանիքներ հողակտորներ ստացան: Հեղափոխական փորձով հարստացած ազգային հեղափոխական դեմոկրատներն ընտրեցին զարգացման ոչ կապիտալիստական ուղին:

Ներքին հետադիմությունն այս պայմաններում, ի վիճակի չլինելով ակտիվ գործունեություն վարել իր դիրքերն ամրապնդելու համար, բայց օգտագործելով տնտեսական միջոցառումների ոչ արմատական բնույթը, սողանցքներ գտնելով դրանց շրջանցման համար, կարողացավ իր տընտեսական դիրքերը որոշակիորեն զերծ պահել վերջնական կորստից:

Եգիպտական հեղափոխության առաջադիմական վերափոխումների կոտրուր, զարգացման կապիտալիստական ուղու մերժումը և, հատկապես, ակտիվ հակամպերիալիստական ու հակազաղութատիրական քաղաքականությունը, որը որոշակի դեր ունեցավ արաբական աշխարհում գաղութատիրական մնացուկների վերացման, հետադիմական վարչակարգերի աստիճանական փլուզման և, հետևապես, իմպերիալիստական երկրների Մերձավոր արևելքում ունեցած դիրքերի խաբխուման գործում: Նրա դեմ միավորեցին այդ շրջանի հետադեմ ուժերին և իմպերիալիստական երկրներին: Նրանց կողմից 1967 թ. սանձազերծած ագրեսիան,

բախվելով եգիպտական ժողովրդի վճռական ընդդիմությանը, թեև ի վիճակի չեղավ անմիջապես Եգիպտոսին շեղել առաջադիմական ուղուց, բայց իր ետևից բերեց աղետաբեր հետևանքներ:

Հեղափոխական ժամանակաշրջանի վերջին փուլը (1967—1971 թթ.) ազմական պարտության ու ներքին տնտեսական ծանր դրության պայմաններում, նշանավորվեց արդեն հանուն իշխանության պայքարի ծավալումով: Հետադիմության գործունեությունն սկսեց կրել ավելի ու ավելի հարձակողական բնույթ: Այս փուլում եգիպտական ազգային հեղափոխական դեմոկրատների կառավարությունը, փաստորեն, նահանջեց հետադիմության ճնշման առջև՝ մասնավոր կապիտալին ընձեռելով մի շարք արտոնություններ: Հեղափոխության առաջնորդ Գ. Ա. Նասերի հանկարծազաս մահը ավելի սրեց իշխանության համար մղվող պայքարը:

Նասերի մահից հետո պրեզիդենտ դարձած Մ. Ա. Սադաթը, հենվելով եգիպտական բուրժուազիայի և հետադիմության մյուս շրկատների վրա, 1971 թ. մայիսի 15-ին կատարեց պետական հեղաշրջում՝ երկրի ղեկավարությունից հռաջնելով ազգային հեղափոխական տարրերին:

70-ական թվականներին Եգիպտոսի ղեկավարությունը, Մ. Ա. Սադաթի գլխավորությամբ, վարելով իմպերիալիստամետ, հակաժողովրդական ու հակաազգային քաղաքականություն, դավաճանական գործարքի մեջ մտավ ագրեսորի և միջազգային իմպերիալիստական շրջանների հետ: Այս հակաժողովրդական քաղաքականությունը, որը պատճառ դարձավ Եգիպտոսում սոցիալ-տնտեսական և քաղաքական դրության վատթարացմանը, Ա. Սադաթի համար անձնապես կործանարար եղավ:

Չնայած վերը նշված հանգամանքներին, հեղափոխական ժամանակաշրջանում Եգիպտոսում կատարված առաջադիմական վերափոխությունները խոր արմատ են ձգել եգիպտական իրականության մեջ և, դժվար թե, հնարավոր լինի դրանք ամբողջապես արմատախիլ անել:

Е. А. АБГАРЯН

ПОЛИТИЧЕСКИЕ И СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ НА ПЕРВОМ ЭТАПЕ ЕГИПЕТСКОЙ РЕВОЛЮЦИИ (1952—1956 гг.)

В революционном развитии Египта (1952—1970 гг.) важное место занимает его первый этап (1952—1956 гг.) Это—период укрепления революционного режима, важных политических и социально-экономических перемен.

Прогрессивное крыло египетской национально-демократической революции во главе с Г. А. Насером после долгой и ожесточенной внутривластной борьбы сумело разгромить сторонников буржуазного парламентаризма и установить в стране революционно-демократический режим. Эволюция этой борьбы способствовала постепенному изменению общественно-политических взглядов руководителей революции.

Стремление руководителей революции преодолеть социальную и экономическую отсталость страны путем установления более справедливых принципов распределения национального богатства и хозяйственных реформ, на первом этапе революции не венчалось ощутимыми социально-экономическими успехами. Несмотря на это, общественно-политический курс, проводимый руководством революции, обеспечил режиму Насера политическую поддержку со стороны широких народных масс. В то же время стало очевидным нежелание развитых капиталистических стран оказать помощь в экономическом развитии Египта.

По мере развития и укрепления революционного режима в Египте усугубилось противоречие между целями египетской революции и международного империализма. Несмотря на усиливающееся год за годом давление со стороны империалистических кругов, которые хотели заставить Египет принять участие в агрессивных блоках, египетская революция не только устояла перед нажимом этих кругов, но и добилась одной из важнейших своих целей—вывода иностранных войск с территории Египта. Более того, египетская революция ликвидировала монополию поставки оружия западных держав, установила дружеские отношения со странами социализма и встала на путь позитивного нейтралитета в международных отношениях.

يرجانيك اباكران

التغييرات السياسية والاجتماعية والاقتصادية في المرحلة الاولى
من الثورة المصرية (١٩٥٢ - ١٩٥٦)

تحتل المرحلة الاولى مكانا بارزا في تاريخ المسيرة الثورية
في مصر (١٩٥٢ - ١٩٧٠) انتعتبر فترة توطيد النظام الثوري والتحول
السياسية والاجتماعية والاقتصادية الهامة.

لقد تمكن الجناح التقدمي في الثورة المصرية الوطنية الديمقراطية

برئاسة جمال عبد الناصر بعد كفاح سياسي مرير من القضاء على
انصار البرلمانية البرجوازية و من توطيد اركان نظام الديمقراطية
الثورية. ذلك النضال الذي ابرز عبر مراحل المختلفة التطور التدريجي
في الفكر السياسي والاجتماعي لقادة الثورة.

ان القيادة الثورية التي نوت القضاء على تخلف البلاد الاجتماعي
و الاقتصادي باتباع مبادئ أكثر عدالة في توزيع الثروة القومية
والاصلاحات الاقتصادية لم تتوصل الى الانجازات الملموسة في المجالات
الاقتصادية والاجتماعية وعلى الرغم من ذلك فان النهج السياسي
والاجتماعي الذي مارسه قيادة الثورة قد امن النظام الناصري دعما سياسيا
واسعا من قبل الجماهير الشعبية. وفي ذات الوقت بات جليا للعيان تراجع
الدول الرأسمالية المتطورة عن تقديم المعونات اللازمة لتطوير
الاقتصاد المصري.

ومع تطور وتوطد النظام الثوري في مصر ازدادت التناقضات عمقا
واتسعا في مابين اهداف الثورة المصرية والرأسمالية العالمية. فبالرغم
من الضغط المتزايد للدوائر الاستعمارية لاشراك مصر في الحلاف
العدوانية فان الثورة المصرية لم تصمد لضغط تلك الدوائر وحسب
وانما نجحت في تحقيق أعظم اهدافها الا وهي طرد القوات الاجنبية من
مصر وكسر طوق احتكار السلاح من قبل الدول الغربية واقامة علاقات
صداقة وتعاون مع الدول الاشتراكية والسير على طريق الحياد الايجابي
في مجال العلاقات الدولية.

ՕԳՏԱԳՈՐԾԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ
ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Ն Ե Դ Ե Ծ Ն Ր Ե Դ Ն Ե

1. «Հայաստանի լրիվ տեղադրումը» J. C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East, vol. 2, Princeton, 1956, էջ 203—211.
2. «Новейшая история Арабских стран», М. 1968, էջ 395.
3. Վաֆդ—լիբերալ բուրժուական վաժապուրդական կուսակցություն, հիմնադրված 1919 թ.:
4. Documents on international affairs, 1951*, Oxford, էջ 495.

- 5 1952 թ. Կահիրեի հրդեհը կազմակերպվել էր եգիպտական հետադիմության ու բրիտանական զործակալների կողմից:
- 6 Վ. Ի. Լենին, Տեսերի իմպերիալիզմի մասին, ԼԺ, հ. 5, Նրևան, 1981, էջ 96:
- 7 В. В. Богословский, Политика США в Африке, М., 1964, էջ 137:
- 8 Абд-ур-Разик Мухаммед Хасан, Кризис экономики Египта, М., 1955, էջ 19:
- 9 Նույն տեղում, էջ 68—69:
- 10 «Проблемы мира и социализма», 1965, № 8, էջ 38:
- 11 النداء، بیروت، ۱۹۷۰/۱۱/۵.
- 12 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ۲۳ يوليو سنة ۱۹۵۲، القاهرة، ۱۹۵۲، ص ۱۸

Գ Լ Ն Ի Խ Մ Ա Մ Է Ի Ը

- 1 „Documents on International affairs, 1952, էջ 322.
- 2 راشد البراوى، حقيقة الا انقلاب الا خير في مصر، القاهرة، ۱۹۵۲، ص ۱۲
- 3 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ۲۳ يوليو سنة ۱۹۵۲، ص ۲۸
- 4 امين سعيد، الثورة من ۲۳ يوليو ۱۹۵۲ الى ۲۹ اكتوبر ۱۹۵۲، القاهرة، ۱۹۵۹، ص ۱۶
եգիպտական պառլամենտը ցրման էր ենթարկվել Ն. ալ-Հիլալիի նախորդ կառավարության կողմից 1952 թ. մարտին:
- 5 انوار السادات قصة الثورة كاملة، القاهرة، ۱۹۵۹، ص ۹۸
- 6 Գիզա—Ներկայումս Կահիրեի հարավ—արևմտյան շրջանը:
- 7 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ۲۳ يوليو سنة ۱۹۵۲، ص ۲۷
- 8 M. Neguib, Egypt's destiny, London. 1955, էջ 125.
- 9 الاهرام، القاهرة، ۱۹۵۲/۷/۲۵.
- 10 „Documents on International affaires, 1952“, էջ 322.
- 11 Նույն տեղում, էջ 323:
- 12 جمال عبد الناصر، فلسفة الثورة، القاهرة، ۱۹۵۵، ص ۳۰
- 13 Նույն տեղում, էջ 32—34:
- 14 Ш. А. аш-Шафиу, Развитие национально-освободительного движения в Египте, 1882—1956, М., 1961, էջ 178.
- 15 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ۲۳ يوليو سنة ۱۹۵۲، ص ۳۵
- 16 المصرى، القاهرة، ۱۹۵۲/۷/۲۷.
- 17 «Արև», Կահիրե, 28.7 1952:
- 18 الاهرام، ۱۹۵۲/۷/۳۱.
- 19 «Արև», 2.8.1952:
- 20 Նույն տեղում, 4.8.1952:
- 21 Նույն տեղում, 31.7.1952:
- 22 جمال عبد الناصر، فلسفة الثورة، ص ۴۵
- 23 المصرى، ۱۹۵۲/۸/۱.
- 24 «Արև», 6.8.1952:
- 25 جمال عبد الناصر، فلسفة الثورة، ص ۴۵

- 26 «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس جمال عبد الناصر»، القسم الاول القاهرة، ١٩٥٨، ص ١١١—١١٢
- 27 Նույն տեղում, էջ 112.
- 28 «Արև», 1.8.1952.
- 29 سليمان محمد الطماوى، ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢ القاهرة، ١٩٦٤، ص ٣٩٨
- 30 «Արև», 1.8.1952.
- 31 Մասնավորապես եղբայրների «ծրագիրն» իր ձևով որոշակիորեն տարբերվում էր մյուս կուսակցությունների «ծրագրերից: Լինելով թեոկրատական կազմակերպություն, այն մեծ տեղ էր հատկացնում ժողովրդի կրոնական դաստիարակությանը:
- 32 ١٩٥٢/٨/٣—١ «المصرى», «Արև», 2.8.1952.
- 33 Ш. Н. Курделашивили, Становление революционного режима в Египте. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора исторических наук. Тбилиси, 1974, էջ 30:
- 34 ١٩٥٢/٨/٥ «٤» «الاهرام».
- 35 Նույն տեղում, 7.8.1952.
- 36 عبد الرحمان الراجعي، ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢، ص ٤١—٤٢
- 37 ١٩٥٢/٨/١١ «الاهرام».
- 38 ١٩٥٢/٨/١١ «المصرى».
- 39 Ш. А. аш-Шафиу, Развитие национально-освободительного движения..., էջ 178—179:
- 40 Նույն տեղում, էջ 179.
- 41 S. et J. Lacouture, L'Egypte en mouvement, Paris, 1962, p. 158.
- 42 Նույն տեղում, էջ 384.
- 43 ١٩٥٢/١٠/٢ «الاهرام».
- 44 Г. И. Мирский, Армия и политика в странах Азии и Африки, М., 1970, էջ 39:
- 45 ١٩٥٢/٩/١ «المصرى».
- 46 Նույն տեղում, 27.9.1952.
- 47 ١٩٥٢/١٠/٣ «الاهرام».
- 48 محمد شوقي زكي، الاخوان المسلمون و المجتمع المصرى، القاهرة، ١٩٥٤، ص ٣٤
- 49 ١٩٥٢/٨/٨ «المصرى».
- 50 «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...»، القسم الاول، ص ١
- 51 سيد مرعى، الاصلاح الزراعي في مصر، القاهرة، ١٩٥٧، ص ٣١
- 52 ١٩٥٢/٢١/١١ «الاهرام».
- 53 ثروت عكاشة، اتحادنا، القاهرة، ١٩٦٠، ص ٤١
- 54 عبد الرحمان الراجعي ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢، ص ٧٣—٧٤
- 55 ١٩٥٣/١/١٧ «الاهرام».
- 56 ١٩٥٣/١/١٣ «المصرى».

- 58 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢، ص ٧٧
- 59 „Documents on International affairs, 1953“, էջ 309—310.
- 60 A. Abul Fath, L'affaire Nasser, Paris, 1962, էջ 117.
- 61 M. Neguib, Egypt's destiny, էջ 170—171.
- 62 „The Times“, London, 18.1.1953.
- 63 „الطريق“, بيروت، ١٩٥٣، رقم ٢، ص ١٤—١٥.
- 64 „المصرى“، ١٩٥٣/١/٢٤.
- 65 „Documents on International affairs, 1953“, էջ 308—309.
- 66 «Народы Азии и Африки», 1972, № 2, էջ 78:
- 67 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...، القسم الاول، ص ١٣—١٤.
- 68 „المصرى“، ١٩٥٢/٩/١٦.
- 69 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢، ص ٩٤—٩٥.
- 70 Քաֆր աղ-Դավթարի բանվորական ելույթների մասին կոտակի երրորդ գլխում:
- 71 „الطريق“، ١٩٥٣، رقم ٧، ص ٣٣.
- 72 عبد الرحمان الرافعي، ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢، ص ٦٨—٧٢.
- 73 „النهار“، بيروت، ١٩٥٣/٦/١٩.
- 74 „La Revolution en marche“, Calro, 1954, էջ 3.
- 75 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...، القسم الاول، ص ٣٢.
- 76 P. J. Vatikiotis, Egypt since the revolution, London, 1968, էջ 96, տե՛ս Մ. Ռոդինսկի հոդվածը; A. A. Malek, Egypt societe militaire, Paris, 1962, էջ 98; W. Z. Laqueur, Nasser's Egypt, London, 1956, էջ 9.
- 77 Մուսուլման եղբայրների ձեռքով սպանվեցին Նզիպուդի վարչապետներ Ահմեդ Մահմուդ (24.2.1945), Մահմուդ Նուրաշին (28.12.1948) և ուրիշներ:
- 78 R. P. Mitchell, The Society of muslim brothers, London, 1969, էջ 107—108.
- 79 ١٩٥٣/٨/١. „القاهرة“.
- 80 K. Wheelock, Nasser's New Egypt, New York, 1960, էջ 25.
- 81 A. Abul Fath, L'affaire Nasser, էջ 96, 120—124.
- 82 „الاهرام“، ١٩٥٣/٩/١٢.
- 83 J. et S. Lacouture, L'Egypte en mouvement, p. 170, P. Mensfield, Nasser, London, 1969, էջ 85.
- 84 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...، القسم الاول، ص ٧٧—٧٧.
- 85 A. Abul Fath, L'affaire Nasser, էջ 124.
- 86 „الاهرام“، ١٩٥٣/١٢/٤.
- 87 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...، القسم الاول، ص ١٨—٨٢.
- 88 Հոռվարի 10-ին ժամանելով Կահիրե, Ն. Սաֆավին պարծենկոտությամբ հայտարարել էր, որ ինքն է սպանել գեներալ Ռազմարալին: Այդ բանը տեղի էր ունեցել 1951 թ., երբ վերջինս Իրանի վարչապետն էր: ١٩٥٤/١/١١ «القاهرة».
- 89 „الجمهورية“، ١٩٥٤/١/١٣.
- 90 «Арабские страны», история, экономика, М., 1966, էջ 62—63:
- 91 „النهار“، ١٩٥٤/٢/٢٦.

- 92 Նույն տեղում: „Le Monde“, Paris, 26.2.1954.
- 93 A. Abul Fath, L'affaire Nasser, էջ 128—129.
- 94 1954/2/27, „النهضة“.
- 95 „Le Monde“, 28.2.1954.
- 96 1954/2/28, „الجمهورية“.
- 97 Մ. Н. Курдгелашвили, Становление революционного режима в Египте, автореферат..., էջ 36:
- 98 „Le Monde“, 4.3.1954.
- 99 Նույն տեղում, 6.3.1954:
- 100 Նույն տեղում, 9.3.1954: Ճիշտ է, Փարիզում նդիպտական դեսպանությունը նույն օրն իսկ հերքեց Ռոյտեր գործակալության այս հաղորդագրությունը, բայց դա, անկասկած, այլ նկատառումների արդյունք էր:
- 101 1954/3/7, „الاهرام“.
- 102 Մ. Н. Курдгелашвили, Становление революционного режима в Египте, автореферат..., էջ 38:
- 103 Խ. Մոհի էդ-Դինն այդ ժամանակ արևմտյան մամուլում բնութագրվում էր իբրև «ձախ ծայրահեղական»: Նա դրան պատասխանել է հետևյալ կերպ. «Եմ սոցիալական փիլիսոփայությունն է սահմանադրական պառլամենտական դեմոկրատիան: Ես հավատում եմ ժողովրդի կառավարությանը, ժողովրդից ելած կառավարությանը, ժողովրդի համար կառավարությանը: Դուք իսկապե՞ս կարծում եք, թե սա կլինի ձախ ծայրահեղականություն»: „Le Monde“, 2.3.1954:
- 104 „Le Monde“, 9.3.1954.
- 105 Նույն տեղում, 13.3.1954:
- 106 Ամին Սադին ասում է, որ Նասերը ՀՀԽ-ի այդ նիստին և նրա որոշումների քննարկմանը չի մասնակցել. Նազիրը հակառակն է պնդում: امين سعيد، الثورة من م. Neguib, Egypt's destiny, էջ 232, 91 ص 29 اكتوبر 1957, 23 يوليو 1957
- 107 „Documents on international affairs, 1954“, էջ 244.
- 108 R. P. Mitchell, The Society..., էջ 131.
- 109 K. Wheelock, Nasser's New Egypt, էջ 33—34.
- 110 عبد الرحمان الراجعي، ثورة 23 يوليو سنة 1952 ص 124
- 111 امين سعيد، الثورة من 23 يوليو 1952 الى 29 اكتوبر 1957 ص 96—97
- 112 „Documents on international affairs, 1954“, էջ 245.
- 113 Դա ուղղակի կապ ունի ավրիլի սկզբին ՀՀԽ-ի դեմ շարունակվող ուսանողական ցույցերի հետ:
- 114 1954/4/7, „الجمهورية“.
- 115 „Le Monde“, 17.4.1954, H. Hopkins, Egypt the crucible, Boston, 1970 էջ 155.
- 116 M. Neguib, Egypt's destiny, էջ 236. Սիրիական գնեբրալ Ա. Բիզրին գրում էր, որ Մ. Ք. Սիզկին նախկինում Թագավորական Վերկաթի զվարդիային հրամանատարն էր և նրան պատասխանատու է նկատում Կահիրեի 1952 թ. հրդեհի համար القردق عفيف البزري، اناصرية في جملة الاستعمار الحديث، مشق، 1972 ص 108—108
- 117 „Le Monde“, 24.6.1954.

- 118 M. Neguib, Egypt's destiny, էջ 236.
- 119 Նույն տեղում, էջ 235:
- 120 1954/5/1, "الجمهورية".
- 121 K. Wheelock, Nasser's New Egypt, էջ 38:
- 122 ٣٨٣—٣٨٢ ص القسم الاول, "بيانات الرئيس...".
- 123 ٧٣ ص عبد الرحمان الرافي, ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٦.
- 124 «Конституция Республики Египет», М., 1956, էջ 3:
- 125 1957/5/31, "الجمهورية".

Գ Լ Ո Ւ Խ Ե Դ Կ Ր Ո Ղ

- 1 M. Neguib, Egypt's destiny, էջ 119:
- 2 «Արև», 25.7.1952:
- 3 ٥٨ ص محمد حسنين هيكل, عبد الناصر و العالم, بيروت, ١٩٧٢.
- 4 M. Neguib, Egypt's destiny, էջ 127: Տվյալ դեպքում մեզ ավելի կարևոր է թվում նազիբի այս վկայությունը, քան Ա. Իզենի և Ա. Սադաթի այս մասին լուրը: «Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке», М., 1966, էջ 64—65:
- 5 «Արև», 25.7.1952:
- 6 «The Times», 27.7.1952.
- 7 Նույն տեղում, 29.7.1952:
- 8 Նույն տեղում, 1.8.1952:
- 9 «Արև», 30.7.1952:
- 10 Նույն տեղում, 29.7.1952:
- 11 M. Copeland, The Game of Nations, London, 1970, էջ 62:
- 12 «Արև», 25.7.1952:
- 13 ١٩٥٢/٨/٩, "المصرى".
- 14 «Արև», 29.7.1952:
- 15 Նույն տեղում, 25.7.1952:
- 16 Մեջբերումն ըստ J. et S. Lacouture, L'Egypte en mouvement, էջ 155:
(«Արևելքի ռազմական ուժերի համագործակցության» կազմակերպություն ստեղծելու ծրագիրն առաջ քաշվեց Անգլիայի կողմից որպես մի այլ տարբերակ ԱՄՆ-ի դրամամբ Պակիստանի կողմից 1952 թ. փետրվարին առաջարկված «Մերձավորարևելյան պաշտպանության կազմակերպության» ծրագրի, որը դժգոհության էր հանգիպել արաբական հասարակայնության կողմից: Իրենց հիմքում դրանք նույնն էին—Ն. Ա.):
- 17 «Политика США на Арабском Востоке», М., 1961, էջ 45:
- 18 Մեջբերումն ըստ 1952/8/9, "المصرى".
- 19 ٦٠ ص محمد حسنين هيكل, عبد الناصر و العالم,
- 20 1952/8/28, "المصرى".
- 21 Documents on International affairs, 1952, էջ 323—324.
- 22 ٢٦—٢٣ ص محمد حسنين هيكل, عبد الناصر و العالم,

23. «Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке», էջ 55:
- 24 ۴ ۴ «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۴
- 25 «Политика США на Ближнем и Среднем Востоке», М., 1960, էջ 20:
- 26 H. Azeau, Le piege de Suez, Paris, 1964, էջ 72.
- 27 ۷ ۷ «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۷
- 28 „Egypt and the United Nations“, New York, 1957, էջ 141—142.
- 29 H. Azeau. Le piege de Suez, էջ 71.
- 30 ۱۹۵۳/۵/۱۱ «الاهرام».
- 31 „Documents on international affairs, 1953“, էջ 343—344.
- 32 Ի նկատի ունի 1949 թ. հուլիսի 1-ին Եգիպտոսի Կոնգրեսի «Տրամենի ծրագրի» 4-րդ կետը, ըստ որի ԱՄՆ-ի կառավարությունը ռազմական և տնտեսական օգնություն էր ցույց տալիս ամերիկամետ հետադիմական վարչակարգներին:
- 33 ۱۹۵۳/۵/۱۱ «المصرى».
- 34 محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ۶۶—۷۱
- 35 նույն տեղում, էջ 65—66:
- 36 J. C. Hurewitz, Diplomacy in the Near and Middle East, v. 2, էջ 342.
- 37 ۱۹۵۳/۵/۲۰ «الاهرام».
- 38 ۱۹۵۳/۱۰/۱۲ «المصرى».
- 39 „Documents on international affairs, 1953“, էջ 334—335.
- 40 նույն տեղում, էջ 348:
- 41 ۷ ۷ «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۷
- 42 նույն տեղում, էջ 46:
- 43 Այդ դաշինքն Ի վերջո կնքվեց 1954 թ. մայիսի 19-ին:
- 44 „Documents on international affairs, 1954“, էջ 245.
- 45 «Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке», էջ 79:
- 46 ۱۹۵۴/۷/۲۴ «الجمهورية».
- 47 ۱۹۵۴/۸/۱۲ «الاهرام».
- 48 ۲۳۴—۲۳۲ «الفريق عفيف البزري، الانصارية في جملة الاستعمار الحديث، ص ۲۳۴—۲۳۲
- 49 ۲۱۰—۲۰۹ «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۲۱۰—۲۰۹
- 50 «Политика Англии на Ближнем и Среднем Востоке», էջ 83:
- 51 «Պալատնադրի լրիվ տեքստը տե՛ս» „Documents on international affairs, 1954“, էջ 248—254.
- 52 ۲۲۱ «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۲۲۱
- 53 اميل توما، ثورة ۲۳ تموز في عقد هالاول، ص ۴۳
- 54 «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۵۵۴—۵۵۳
- 55 նույն տեղում, էջ 51:
- 56 «Известия», 30.3.1954.
- 57 ۲۸۴ «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول، ص ۲۸۴
- 58 ۷ «الميثاق»، القاهرة، ۱۹۶۳، ص ۷

59 H. Azeau, Le plege de Suez, էջ 80:

60 Նույն տեղում, էջ 81:

61 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...", القسم الاول, ص ٢٩٤

62 «Արև», 15.1.1955:

63 Նույն տեղում, 17.1.1955:

64 Նույն տեղում:

65 Նույն տեղում, 22.1.1955:

66 Նույն տեղում, 31.1.1955:

67 Նույն տեղում, 25.1.1955:

68 „Documents on international affairs, 1955“, էջ 233:

69 A. Abul Fath, L'affaire Nasser, էջ 235:

70 Այդ թայլը փաստորեն ձևավորեց Բաղդադի դաշինքը, որին 1955 թ. ապրիլի 5-ին միացավ Անգլիան, սեպտեմբերի 23-ին՝ Պակիստանը, իսկ հոկտեմբերի 25-ին՝ Իրանը, ԱՄՆ-ը, որն այդ դաշինքի ստեղծման ոգեշնչողն էր, 1956 թ. ապրիլին մղատավ նրա «տնտեսական» և «քաղաքային գործունեության դեմ պայքարի» հանձնաժողովներին մեջ:

71 محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ١١٩

72 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...", القسم الاول, ص ٢٧٦

73 «Արև», 28.2.1955:

74 «Известия», 17.4.1955.

75 «Արև», 2.8.1955:

76 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...", القسم الاول, ص ١٦٠-١٦١

77 „Documents on international affairs, 1955“ էջ 326:

78 Նույն տեղում, էջ 327:

79 J. Marlowe, A history of Modern Egypt and Anglo-Egyptian relations, 1800—1956, Hamden, 1965, p. 413.

80 «Արև», 25.3.1955:

81 Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Լիբանանում (1938—1958), Երևան, 1967, էջ 218—219:

82 Նույն տեղում; Ավելի մանրամասն տե՛ս 222—224:

83 Այդ մասին ավելի մանրամասն տե՛ս Ն. Հ. Հովհաննիսյան, Ազգային-ազատագրական պայքարը Իրաքում (1945—1963), Երևան, 1964, էջ 160—163:

84 „Documents on international affairs, 1955“, էջ 329—331:

85 محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ٧٥

86 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...", القسم الاول, ص ٢٠٩

87 محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ٧٦-٧٧

88 R. K. Karanjia, The Arab Dawn, Bombay, 1958, էջ 70:

89 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...", القسم الاول, ص ٢٠٣-٢٠٦

90 Սառը պատերազմի ծնունդ այդ դաշինքն արգեն փլուզված է 1959թ. մարտի 24-ին նրանից դուրս էր եկել Իրաքը, իսկ 1979 թ. մարտի 12-ին դուրս եկան նաև Իրանն ու Պակիստանը: Այդ դրության մեջ մնալով միայնակ, Թուրքիան ստիպված էր մարտի 15-ին հայտարարել ՍՆՏՈՒ-ն վերացնելու իր շնախաձեռնության մասին:

- 91 T. Little, Modern Egypt. London, 1967, էջ 224.
- 92 „Gamal Abdel Nasser in memorian“, Cairo, 1971, Afro-Asian publications, vol. I, էջ 103.
- 93 W. Z. Laqueur, Nasser's Egypt, էջ 20.
- 94 K. Wheelock, Nasser's New Egypt, էջ 220.
- 95 عبد الرحمان الرفاعي ثورة ٢٣ يوليو سنة ١٩٥٢، ص ١٦٨
- 96 مجموعة خطب وتصريحات و بيانات الرئيس...، القسم الاول، ص ٣٥٠.
- 97 M. Copeland, The Game of Nation, էջ 129.
- 98 محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ٨٠.
- 99 Ինչ խոսք է Ալլենը տարրերություն չէր ուզում տեսնել շխական ու սովետական կողմերի միջև:
- 100 M. Copeland, The Game of Nations, էջ 132.
- 101 Նույն տեղում, էջ 133.
- 102 „The Times“, 28.9.1955.
- 103 „Documents on international affairs, 1955“, էջ 372.
- 104 „Известия“, 2.10. 1955.
- 105 ١٩٥٥/١٠/٢٠، „الاهرام“.
- 106 Г. И. Мурский, «Третий мир»: общество, власть, армия, М., 1976, էջ 202:
- 107 H. Azeau, Le piege du Suez, էջ 86.
- 108 خالد بكداش حول تسليح مصر، لمشق، ١٩٥٥، ص ٤
- 109 «Народы Азии и Африки», 1972, էջ 78:
- 110 ٨١ محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ٨١
 ունեն Գլատեմալայի վրա ԱՄՆ-ի կատարած ագրեսիան 1954 թ., երբ իշխանությունից հեռացվեց Գ. Զ. Արրենսի առաջադիմական կառավարությունը:
- 111 Զ. Քեֆերին, որին ԱՄՆ-ի զենայանի պաշտոնում 1955 թ. հռմեղարին փոխարինեց Զ. Բալուդը, հետագայում մի առիթով հայտարարել է. «Նա (Նասերը—Ն. Ա.) ռազմական օգնություն էր ուզում՝ առանց որևէ պայմանի այն ժամանակ, երբ մենք պայմաններ ունեինք» (K. Wheelock, Nasser's New Egypt, էջ 223). 1957 թ. սկզբին այդ մասին ավելի անկեղծ արտահայտվեց ԱՄՆ-ի Միացյալ շտաբների պետ, ծովակալ Ա. Ռադֆորդը. «Այն, ինչ եզրագծերն էր ուզում էին գնել, ինչքան ես լավ եմ հիշում, այնպիսի զինատեսակներ էին, որոնք մենք չէինք կամենա գնված տեսնել» (A. A. Malek, Egypte societe militatre, էջ 221):
- 112 ١٩٥٥/١٠/١١، „الاهرام“.
- 113 محمد حسنين هيكل، عبد الناصر و العالم، ص ٩٣
- 114 „Documents on international affairs, 1955“, էջ 396.
- 115 مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...، القسم الاول، ص ٥٥٥.
- 116 روز اليوسف، ١٩٥٢/٢/١٣، ص ٤
- 117 Այս հարցը սպառնչ կերպով լուսարանված է սովետական գիտնականների կողմից: Մանրամասն տե՛ս Примаков Е. М. и Арутюнов Р. А., Поучительная история (вооруженная агрессия против Египта), М., 1957; Лебедев Е. А. и

Мирский Г. И., Суэцкий канал, М., 1956; Николаев А. Н., Правовый режим Суэцкого канала и национализация Египтом Суэцкой компании, М., 1960 և այլն:

Գ Լ Ի Լ Ի Ե Դ Դ Դ Դ Դ

1. الكتاب السنوى للاعضاء العامة للجمهورية العربية المتحدة، ١٩٥٢—١٩٦٦، القاهرة، ١٩٦٧، ص ٥.
2. Հողային բարեփոխումների, դրանց իրագործման ընթացքի և հեղափոխության առաջին փուլում արձանագրված արդյունքների մասին տե՛ս «Մերձավոր և Միջին Արևելքի երկրների և ժողովուրդներ», հ. 9, Երևան, 1978 Ն. Ա. Արզախյան, Հողային բարեփոխումների առաջին փուլը նգիպտոսում (1952—1957 թթ.), էջ 96—131.
3. الكتاب السنوى لاتحاد الصناعات المصرية، ١٩٥٢—١٩٥٣، القاهرة، ص ٢٢٤.
4. Նույն տեղում:
5. Նույն տեղում, էջ 547:
6. Նույն տեղում, էջ 529:
7. Նույն տեղում, էջ 422—424:
8. Նույն տեղում, էջ 450:
9. Гатауалин М. Ф., Экономика ОАР на новом пути, М., 1966, էջ 70:
10. مجموعة خطب و تصريحات الرئيس...، القسم الاول، ص ٢٨.
11. Նույն տեղում, էջ 89:
12. Նույն տեղում, էջ 89—90:
13. Նույն տեղում, էջ 33:
14. „Industry after the Revolution and the five year plan“, Cairo, 1957, էջ 225.
15. ١١—١٢ «Միսր» դրամատունը հիմնադրվել էր 1920 թ. խոշոր հողատեր և արդյունաբերող Մ. Տալաաթ ալ-Հաբրի կողմից: Այն, ինչպես նաև հետագայում նրա ստեղծած դուստր—ընկերությունները, աստիճանաբար սկսեցին զզայնացվել 1960 թվականի փետրվարից:
16. A. A. Malek, Egypte societe militaire, էջ 114:
17. Նույն տեղում:
18. راشد البراوى، اندسفة الاقتصادية للشورة، للقاهرة، ص ٥٧.
19. بنك مصر وشركائه، ص ١١—١٢.
20. Նույն տեղում, էջ 16—17:
21. Նույն տեղում, էջ 11—12:
22. Նույն տեղում, էջ 16—17:
23. A. A. Malek, Egypte societe militaire, էջ 115:
24. Նույն տեղում, էջ 114:
25. Մշտրբումն ըստ „Cahiers de documentation du Centre National du commerce exterieur, Moyen-Orient“, Paris, 1955. էջ 59. Այդ ժամանակներում արևմտա-դերմանական կապիտալի նգիպտոսում և այլ արաբական երկրներում ծավալած դործունեության մասին տե՛ս Я. Я. Этингер, Экспансия ФРГ в арабских странах и Африке, М., 1960.

- 26 G. Lenczowski, The Middle East in world affairs, New York, 1956, էջ 540.
- 27 «Политика США на Арабском Востоке», էջ 52:
- 28 նույն տեղում, էջ 53:
- 29 «Политика Франции в Азии и Африке», М., 1965, էջ 113:
- 30 «Азия и Африка» (стат. сб.), М., 1964, էջ 570:
- 31 Я. Я. Этингер, Экспансия ФРГ..., էջ 136—137:
- 32 М. Ф. Гатауллин, Экономика ОАР на новом пути, էջ 70:
- 33 1963/1/1, «الاهرام».
- 34 24—25, «على محمد نظيف، اعوان اسرائيل في مصر، للقاهرة، 1960، ص 24—25»
- 35 նույն տեղում, էջ 54:
- 36 17, «المصور», 1960/7/17, ص 17
- 37 Л. Н. Ватолина, Экономика Объединенной Арабской Республики, М., 1962, с. 57.
- 38 «Азия и Африка» (стат. сб.), էջ 568:
- 39 «كتاب الجيب السنوى الا حصاءات العامة للجمهورية العربية المتحدة، 1960—1961، القاهرة، 1961، ص ٧٨»
- 40 նույն տեղում, էջ 218:
- 41 «التطور الاقتصادى في البلاد العربية 1950—1960»، بيروت، ص ١١١
- 42 И. П. Беляев, Е. М. Примаков, Египет: время президента Насера, էջ 87:
- 43 Н. А. Ушакова, Арабская Республика Египет: сотрудничество со странами социализма и экономическое развитие (1952—1972 гг.), М., 1974, էջ 34:
- 4 F. Mansour, Development of the Egyptian financial system, էջ 53.
- 45 Արժանահիշատակ է 1955 թ., երբ նգիպտոսը Զեխուլովակիայից զենք էր զննում, որա դիմաց վճարելու ուղին չկար և կառավարությունը ստիպված էր փոխառություններ բաց թողնել ու հանգանակություններ կազմակերպել:
- 46 Н. А. Ушакова, Арабская Республика Египет..., էջ 66:
- 47 «الكتاب السنوى لا تعاداصناعات المصرية، 1960—1961، القاهرة، 1961، ص ٢٦٧»
- 48 В. А. Луцкевич, Египет в борьбе за экономическую независимость (1952—1971), М., 1976, էջ 244:
- 49 «Азия и Африка» (стат. сб.), էջ 571:
- 50 „Statistical abstract of the U.A.R., 1952—1970“, Cairo, 1971, էջ 404.
- 51 „Азия и Африка“ (стат. сб.), էջ 571.
- 52 նույն տեղում, էջ 576:
- 53 И. П. Беляев, Е. М. Примаков, Египет: время президента Насера, էջ 58:
- 54 J. et S. Lacouture, L'Egypte en mouvement, էջ 156.
- 55 1962/8/10, «المصرى».
- 56 «Արև», 17.8.1952:
- 57 1962/8/10, «المصرى». J. et S. Lacouture, L'Egypte en mouvement, էջ 156.
- 58 1962/8/10, «المصرى».

59 «Արև», 15. 8. 1952;

60 1952/8/10, «المصرى».

61 «الطريق», 1952, رقم 2, ص 9.

62 J. et S. Lacouture, L'Egypte en mouvement, էջ 157;

63 «Արև», 15.8.1952;

64 Նույն տեղում:

65 عبد الرحمان الراجعي, ثورة 23 يوليو سنة 1952, ص 44

66 J. e S. Lacouture, L'Egypte en mouvement, էջ 156;

67 H. Dekmejian, Egypt under Nasser, էջ 25.

68 T. Little, Egypt, էջ 200.

69 M. Neguib, Egypt's destiny, էջ 173.

70 «الطريق», 1952, رقم 2, ص 9.

71 1952/9/20, «المصرى».

72 «الكتاب السنوى لاتحاد الصناعات المصرية», 1952—1953, ص 494—500.

73 եղիպտոսի արհմիությունների ընդհանուր ֆեդերացիայի ստեղծման նախապատրաստական կոմիտեի որոշ անդամներ, որոնք ձերբակալված էին թագավորական վարչակարգի օրոք, հեղափոխությունից հետո ազատ արձակվեցին: Բայց կառավարությունը, որ նախապես դեմ էր ֆեդերացիայի ստեղծմանը, քաղաքական նկատառումներով ձգձգում էր ու փաստորին թույլ չտվեց այդ բանը մինչև 1957 թ.:

„Рабочий класс и рабочее движение в странах Азии и Африки“, М., 1965, էջ 157—160.

74 «الكتاب السنوى لاتحاد الصناعات المصرية», 1952—1953, ص 510—511.

75 H. Riad, L'Egypte Nasserienne, Paris, 1964, էջ 45.

76 1954/1/11, «الأهرام».

77 Ճիշտ է, այս նույն օրերում մի փոքր ուղղում մտցվեց նախորդ տարվա № 26 օրենքի մեջ, արգելելով զրամատնային և այլ վարկատու ընկերությունների վարչական խորհուրդների անդամներին մեկից ավելի խորհուրդներում պաշտոններ զբաղեցնել. բայց սա էլ էական նշանակություն չուներ: 1950/3/16, «الأهرام».

78 M. el-Kammash, Economic development and planing in Egypt, London, էջ 208.

79 «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول, ص 147.

80 «الطريق», 1972, رقم 4, ص 20.

81 جمال عبد الناصر, فلسفة الثورة, ص 36—38.

82 «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...», القسم الاول, ص 43.

83 Նույն տեղում, էջ 481:

84 1952/9/12, «المصرى».

85 «Արև», 7.1.1955:

86 عبد الرحمان الراجعي, ثورة 23 يوليو سنة 1952, ص 44.

87 «الجمهورية», 1955/8/31.

88 «الكتاب السنوى للاحصاءات العامة للجمهورية العربية المتحدة», 1952—1953, ص 118.

- 89 «حقائق و أرقام»، القاهرة، ١٩٦٣، ص ١٣٣
- 90 «الكتاب السنوي للإحصاءات العامة للجمهورية العربية المتحدة»، ١٩٥٢—١٩٦٣، ص ١٢٣
- 91 «The Egyptian Revolution in three years, 1952—1955», էջ 125.
- 92 «كتاب الجيب السنوي الإحصاءات العامة للجمهورية العربية المتحدة»، ١٩٥٢—١٩٦٥، ص ١٢٨
- 93 «الكتاب السنوي للإحصاءات العامة للجمهورية العربية المتحدة»، ١٩٥٢—١٩٦٣، ص ١٠٠
- 94 «مجموعة خطب و تصريحات و بيانات الرئيس...»، القسم الأول، ص ٦٨٦
- 95 «المصري»، ١٩٥٢/٩/١٢

ՐՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈԴԱՄԱՆՈՐ

- Ե. Ա. Արգարյան.—Ներքաղաքական իրադրությունը Եգիպտոսում 1967—1970 թթ. 5
- Զ. Մ. Գրիգորյան.—Սիրիայի ձախճասական ղեկավարության դիրքորոշումը մերձավորարևելյան ճգնաժամի նկատմամբ (1967—1970 թթ.) 30
- Շ. Լ. Կարամանուկյան.—Արաբական լիգայի դիրքորոշումը մերձավոր արևելքում ռազմաքաղաքական խմբավորումների ստեղծելու իմպերիալիստական ծրագրերի նկատմամբ 76
- Ն. Հ. Հոփհաննիսյան.—Իրաքի դիրքորոշումը պաղեստինյան պրոբլեմի նկատմամբ
- Ա. Լ. Մանուկյան.—ԳՖՀ-ի մերձավորարևելյան քաղաքականությունը 1960-ական թթ. 109
- Գ. Վ. Նովիկովա.—Եգիպտոսի ներքաղաքական իրադրությունը Եգիպտոսում 1950-ական թթ. երկրորդ կեսին և Ազգային միության ստեղծումը 147

ՄՆԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆ

- Ե. Ա. Արգարյան.—Քաղաքական և սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները եգիպտական հեղափոխության առաջին փուլում
Ներածություն 169
- Գլուխ առաջին.—Պայքար նոր վարչակարգի ստեղծման համար: Հեղափոխական ուժերի հաղթանակը 177
- Գլուխ երկրորդ.—Պայքար հանուն անկախության ամրապնդման և դրական շեղումների քաղաքականության որոշմանը 222
- Գլուխ երրորդ.—Սոցիալ-տնտեսական վերափոխությունները Եգիպտոսում 1952—1956 թթ. 269
- Վերջաբան 299
- Սղագրած զեպակները և ծանոթագրություններ 303